

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ГЛУХІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА**

**Кафедра української мови, літератури
та методики навчання**

**ПОСТМОДЕРНА СІМЕЙНА САГА В НОВЕЛАХ «МАЙЖЕ НІКОЛИ
НЕ НАВПАКИ» МАРІЇ МАТІОС: ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ І
МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТИ**

Магістерська робота

зі спеціальності 014 Середня освіта

(Українська мова і література)

студентки 61-2 У групи

Навчально-наукового інституту

філології та історії

Барабаш Ірини Іванівни

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук,

доцент

Гричаник Наталія Іванівна

Глухів – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	9
1.1. Понятійна основа проблеми дослідження.....	9
1.2. Постмодерністські тенденції літератури ХХ століття.....	21
1.3. Художньо-стильові домінанти прози Марії Матіос.....	31
Висновки до розділу 1.....	42
РОЗДІЛ 2. ІДЕЙНО-ХУДОЖНЯ СВОЄРІДНІСТЬ СІМЕЙНОЇ САГИ В НОВЕЛАХ «МАЙЖЕ НІКОЛИ НЕ НАВПАКИ» М. МАТІОС.....	44
2.1. Родово-жанрові та сюжетно-композиційні особливості твору «Майже ніколи не навпаки».....	44
2.2. Особливості характеротворення жіночих персонажів.....	53
Висновки до розділу 2.....	62
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ СІМЕЙНОЇ САГИ В НОВЕЛАХ «МАЙЖЕ НІКОЛИ НЕ НАВПАКИ» М. МАТІОС НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В 11 КЛАСІ.....	63
3.1. Сучасний стан досліджуваної проблеми в методиці та шкільній практиці.....	63
3.2. Психолого-педагогічні основи вивчення сімейної саги в новелах учнями старших класів.....	80
3.3. Методичні рекомендації щодо вивчення твору М. Матіос на уроках української літератури в старших класах.....	87
Висновки до розділу 3.....	98
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	100
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	105
ДОДАТКИ.....	115

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасна українська література – різноманітне й неоднозначне явище зі сформованими параметрами функціонування, низкою оригінальних мистецьких ідей, образів, тем, мовно-стилістичних засобів. Ю. Андрухович, Ю. Винничук, В. Діброва, С. Жадан, О. Забужко, Ю. Іздрик, В. Медвідь, Г. Пагутяк та ін. – це відомі обличчя новітньої української прози.

Чільне місце серед митців в літературі кінця ХХ – поч. ХХІ ст. належить Марії Матіос – відомій українській письменниці, громадській діячці, лауреатці численних літературних премій та нагород, майстрині гри із жанрами. Її проза є одним із провісників надходження нової культурної епохи, експериментального літературного світобачення та світовідображення, витворення художнього світу за незвичними правилами, історія душі, інтимна сповідь, щоденник настроїв і переживань. Як письменниця, вона насамперед прагне дати «своє розуміння людини, ситуації, характеру, обставин» [51, с. 18], оцінити вплив «усього того, що відбувається навколо нас, на людську психіку, як відбиваються події нашого життя на здоров'ї нації» [51, с. 18].

Життя і творчість М. Матіос є предметом наукового зацікавлення низки українських учених: Ю. Гаврилова [22], С. Жили [36; 37], С. Сипливець [85], І. Трабович [96], Т. Щербаченко [106] та ін. Дослідники розглядали факти з біографії письменниці, досліджували вплив постмодернізму на творчість прозаїка, окреслювали її роль і значення в розвитку сучасного літературного процесу, обґрунтовували важливість та актуальність гендерної проблематики. В останні роки значно активізувалося дослідження творчого потенціалу письменниці в численних оглядах і рецензіях, авторами яких є Я. Голобородько [25], І. Набитович [65], І. Насмінчук [67], С. Сипливець [85], Т. Тебешевська [92] та ін.

Сучасна постмодерна проза характеризується індивідуально-авторським наративним дискурсом, прагненням деканонізації жанру та стильовими пошуками, подоланням меж між масовою та інтелектуальною літературою, виникненням нетипових жанрових новоутворень. Відмічається активна родово-жанрова дифузія, результатом якої є поява новаторських жанрових моделей художніх творів.

Жанрово-видова поліфонічність прози М. Матіос задекларує індивідуально-авторський стиль і вражає неординарністю, унікальністю і розкішністю: вірш, новела, повість, роман, «гомеричний роман-симфонія», бульварний роман, психологічна драма, «драма на три життя», щоденник, книга кулінарних рецептів, автобіографія, методичка з народознавчих студій та ін. Окремі аспекти жанрової специфіки епічних творів М. Матіос досліджували Я. Голобородько [26], О. Даниліна [29], Н. Заверталюк [39], Д. Павличко [71], Б. Червак [104] та інші. Як правило, предметом наукового зацікавлення найчастіше був роман «Солодка Даруся», тоді як інші твори, зокрема й сімейна сага в новелах «Майже ніколи не навпаки», становили науковий інтерес лише спорадично. Відповідно й публікації мають несистемний, фрагментарний характер, що й актуалізувало питання наукового підходу до обґрунтування жанру твору, вивчення якого передбачено чинною шкільною програмою з української літератури, та розгляду особливостей його вивчення в старших класах сучасної школи.

Усе зазначене вище і визначило *актуальність* нашого дослідження.

Мета магістерської роботи – розкрити жанрову своєрідність сімейної саги в новелах М. Матіос «Майже ніколи не навпаки» та специфіку її вивчення на уроках української літератури в сучасних закладах загальної середньої освіти.

Для реалізації мети необхідно було розв'язати наступні **завдання**:

1. з'ясувати сутність понять «сага», «сімейна сага», «новела» в літературознавстві;
2. охарактеризувати постмодерністські тенденції української літератури;

3. визначити художньо-стильові домінанти прози М. Матіос;
4. дослідити родово-жанрові та сюжетно-композиційні особливості сімейної саги в новелах «Майже ніколи не навпаки» М. Матіос, розкрити особливості характеротворення жіночих образів у творі;
5. з'ясувати стан вивчення творчості М. Матіос в методиці викладання літератури та шкільній практиці;
6. розробити методичні рекомендації до вивчення сімейної саги в новелах на уроках української літератури в 11 класі та в позакласній діяльності.

Об'єктом дослідження є твір «Майже ніколи не навпаки» М. Матіос та освітній процес з української літератури в сучасній школі.

Предметом магістерської роботи є особливості вивчення сімейної саги в новелах «Майже ніколи не навпаки» М. Матіос в закладах загальної середньої освіти.

У роботі на різних етапах були застосовані такі **методи дослідження**:

1. літературознавчі: описовий (з метою рецепції наукової літератури з теми дослідження); культурно-історичний (для виявлення умов та причин зародження постмодерністської літератури); біографічний (для з'ясування деяких фактів із життя і творчості письменниці), герменевтичний (для дослідження й інтерпретації художнього тексту), контекстуальний (для виявлення алюзій у творі).

2. загальнонаукові: аналіз літературознавчих, науково-методичних праць, навчальної програми, шкільних підручників, навчально-методичних посібників з української літератури з досліджуваної проблеми; узагальнення матеріалу для визначення теоретичних засад дослідження та педагогічного досвіду з означуваної проблеми; метод теоретичного моделювання (застосовано для визначення предмета, об'єкта дослідження).

Теоретико-методологічною основою роботи є теоретико-літературні праці В. Будного, О. Галича, Р. Гром'яка, Ю. Коваліва, та ін.; наукові розвідки про життя і творчість М. Матіос таких літературознавців, як

Н. Мельник Н. Сварич, А. Соколова, А. Фасоля, О. Юрчук та ін., напрацювання знаних методистів з питання вивчення епічних творів у школі – Н. Волошиної, В. Неділька, Є. Пасічника, Г. Токмань, А. Ситченка та ін.

Наукова новизна одержаних результатів. У магістерській роботі узагальнено і доповнено відомості про родово-жанрову та ідейно-художню своєрідність твору М. Матіос «Майже ніколи не навпаки» та особливості вивчення сімейної саги в новелах на уроках української літератури; здійснено аналіз проблеми в методичних джерелах і шкільній практиці; розроблено методичні рекомендації щодо вивчення життя і творчості М. Матіос та її твору «Майже ніколи не навпаки» в 11 класі сучасної школи на уроках української літератури та в позакласній роботі.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що її наукові результати важливі для комплексного дослідження постмодерністської літератури, зокрема творчості М. Матіос та особливостей вивчення її прозових творів у закладах загальної середньої освіти.

Практичне значення дослідження. Матеріали магістерської роботи можуть використовуватися під час читання нормативних курсів і спецкурсів з історії української літератури для здобувачів освіти педагогічних університетів спеціальності 014 Середня освіта (Українська мова і література), у процесі написання курсових і кваліфікаційних робіт. Сформульовані положення, висновки дослідження та розроблені в ньому методичні рекомендації можуть бути використані вчителями-практиками закладів загальної середньої освіти.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і висновки магістерської роботи викладалися та обговорювалися на V Усеукраїнській студентсько-викладацькій науково-практичній інтернет-конференції з міжнародною участю «Сучасні тенденції та перспективи мовно-літературної освіти в Україні» (16-17 лютого 2023 р., м. Глухів), Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми

лінгвістики та лінгводидактики» (11 травня 2023 р., м. Умань), Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Арватівські читання-2023» (17 травня 2023 р., м. Ніжин), XIV Всеукраїнській студентсько-викладацькій конференції «Мова і література у проекції різних наукових парадигм» (18 квітня 2023 р., м. Старобільськ), II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Тенденції і перспективи вивчення літератури у середній і вищій школах» (30 листопада 2023 р., м. Тернопіль), 11th All-Ukrainian Scientific Pedagogical Readings of Young Scientists, Master's and Bachelor's Degree Students «The 21st century challenges in education and science» (21 квітня 2023 р., м. Глухів).

Публікації. Результати дослідження висвітлено в таких публікаціях:

1. Барабаш І. І. Жанрові модифікації прозових творів Марії Матіос. *Глухівські читання – 2022. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук: Збірник матеріалів XII міжнародної науково-практичної інтернет-конференції* / За заг. ред. А. С. Полякової. Глухів, 2022. С. 264–267.
2. Барабаш І. І. Своєрідність жанрової специфіки твору Марії Матіос «Майже ніколи не навпаки». *Науковий потенціал дослідника: філологічні та методичні пошуки* : зб. наукових праць викладачів і студентів [випуск 11] / за заг. ред. В. А. Каліш. Глухів : Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка. 2023. С. 142–147.

Структура та обсяг магістерської роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг роботи становить 129 сторінок, із них основного тексту – 104 сторінки.

У першому розділі «Теоретичні основи проблеми дослідження» визначено сутність ключових літературознавчих понять дослідження: «сага», «сімейна сага», «новела», охарактеризовано новаторські засади постмодерністської літератури, досліджено художньо-стильові особливості прозової творчості М. Матіос.

У другому розділі «Ідейно-художня своєрідність сімейної саги в новелах «Майже ніколи не навпаки» М. Матіос» розкрито родово-жанрові та сюжетно-композиційні особливості твору «Майже ніколи не навпаки», проаналізовано образи головних героїнь, визначено засоби їх характеротворення.

У третьому розділі «Особливості вивчення сімейної саги в новелах “Майже ніколи не навпаки” М. Матіос на уроках української літератури в 11 класі» проведено аналіз навчально-методичного забезпечення в аспекті досліджуваної проблеми, розкрито особливості вивчення епічних творів на уроках української літератури в старших класах закладів загальної середньої освіти, досліджено психолого-педагогічні засади аналізу сімейної саги в новелах здобувачами освіти, запропоновано методичні рекомендації щодо вивчення біографії М. Матіос в 11 класі.

У висновках узагальнено результати магістерської роботи.

Список використаних джерел складається із 107 позицій використаної літератури.

У додатках подано розроблений план-конспект уроку української літератури для 11 класу з вивчення сімейної саги в новелах «Майже ніколи не навпаки» М. Матіос та сценарій позакласного заходу.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Понятійна основа проблеми дослідження

Дослідження сімейної саги в новелах М. Матіос «Майже ніколи не навпаки» в літературознавчому й методичному аспектах неможливе без аналізу основних базових понять: «сага», «сімейна сага», «новела», адже вони безпосередньо стосуються жанрових особливостей твору. З'ясуємо, як подає сутнісно-змістову характеристику цих понять літературознавча наука.

Зупинимось на потрактуванні дефініцій «сага» і «сімейна сага». Родина і сімейні стосунки є предметом вивчення психології, філософії, соціології, демографії, історії та інших гуманітарних дисциплін. Але якраз за допомогою художнього слова можна більш влучно і цікаво розповісти про сім'ю. Родина – це підсистема суспільства з багаточисельними і багатообразними зв'язками і є свого роду соціальним мікрокосмом, а її структура – мікромодель суспільства, де в мініатюрі міститься все розмаїття суспільних стосунків. Історія будь-якого народу матеріалізується в національних традиціях і стереотипах поведінки. Її охоронницею є родина. Різні соціальні процеси і стосунки моделюються в основному за зразком до міжособистісних сімейних взаємин, у яких запрограмовано весь спектр складних зв'язків – від генів до соціально-масової детермінованості.

Спроби описати родину і узагальнити її традиції з'явилися вже на початку розвитку світової словесності. Як відомо, сімейна історія нащадків патріарха Авраама (описуються чотири покоління) складає сюжетну основу біблійної книги «Буття». Ця ж історія пізніше стала основою роману Г. Манна «Йосип та його брати». Подібні мотиви були притаманні й античній класиці. Дослідники вказували на те, що давньогрецька література (епос) розпочалася з генеалогії героїв. Наприклад, значна частина поеми Гесіода

«Теогонія» присвячена походженню й боротьбі чотирьох поколінь олімпійських богів.

Історія виникнення та поверхневе літературознавче обґрунтування дефініції «сага» сягає своїм корінням періоду раннього Середньовіччя, десь приблизно XII століття. Вона вперше зустрічається у кельтів, а від них, можливо, поширилася до ісландців. У той час нею позначали «давній ісландський прозовий твір, якому притаманний історичний та побутовий реалізм, психологізм, епічність, простота викладу» [6, с. 155].

Згодом низка соціальних та морально-етичних змін, що відбулися в суспільстві наприкінці XX століття, окреслили необхідність переосмислення загальноприйнятих цінностей та були художньо інтерпретовані темою родини у прозі письменників початку XXI століття. Жанр сімейного роману, що активно розвивався у літературі XIX – XX століть, був модифікований у сімейну хроніку та сімейну сагу в літературі перших десятиліть XXI століття.

Цей жанр у зарубіжній літературі представлений творами Дж. Голсуорсі «Сага про Форсайтів», Т. Манна «Будденброки», Г. Гарсія Маркеса «Сто років самотності».

В українській класичній і сучасній літературі жанр сімейної хроніки (саги) з'явився у творчості А. Свидницького. Його роман «Люборацькі» є канонічним зразком жанру в українській художній словесності XIX століття. До цього жанру (або близького до нього) відносяться російськомовні твори «Брати-близнюки» О. Стороженка і «Пан Халявський» Г. Квітки-Основ'яненка, україномовні твори «Марія» і «Волинь» У. Самчука, «Петрій і Довбушуки», «Стовпи суспільства» І. Франка, «Тіні зникомі», «Стежка в траві. Житомирська сага» В. Шевчука.

У 2009 році побачив світ роман О. Забужко «Музей покинутих секретів», який було зараховано до перших сімейних саг уже незалежної України. Крім того, до сімейних саг відносять твори М. Матіос «Букова земля», С. Андрухович «Амадока», В. Лиса «Століття Якова», «Соло для Соломії».

У літературознавчій науці спорадично потрактовано поняття «сага». Так у широкому, не літературному, слововживанні сага використовується як синонім до слова «сказання». У точному науковому тлумаченні сагою називають староскандинавські прозові оповіді. Його значення у літературознавчому словнику-довіднику тлумачиться як «оригінальний та перекладний епічний (історичний та героїчний) твір з віршованими вставками, поширені в Ірландії та Ісландії (VIII –XIII ст.)» [6, с.156]. Як правило, сага – це прозовий твір, але з вкрапленням у нього окремих віршованих рядків.

Зазначимо, що немає єдиного підходу до визначення самого терміна – «сімейна сага», а також класифікації критеріїв даного літературного жанру. Тривалий час поняття «сімейна хроніка», «сімейний роман», «сімейна сага» трактувалося літературними критиками як «тривіальні» жанри, що не мають художньої вартості, в тому числі й для вивчення, або як поняття-символи.

Незначний поступ вперед щодо вивчення таких жанрів почав відбуватися в ХХ столітті в закордонному літературознавстві. Наприклад, літературознавець К. Делл запропонувала власний розподіл текстів про сім'ю і виділила наступні підвиди роману:

- сімейний «романс» – жанр, у якому зображується зародження родини, розповідається про початок стосунків, розвиток почуттів, шлюб;
- домашній роман (сімейно-побутовий роман), сюжет якого зводиться до зображення побутових сцен, опису способу життя родини в межах одного покоління;
- сімейний роман, у якому описується родина в межах одного або двох поколінь;
- сімейна сага або роман (сімейна хроніка), де репрезентовано зображення життя більше, ніж двох поколінь [13].

На нашу думку, дана класифікація позбавлена чіткого розмежування між домашнім і сімейним романом (сагою). Відтак сама К. Делл, пояснюючи несприйняття сімейної саги критиками, говорила про те, що в наукових

працях дуже часто сімейний роман асоціюється із домашнім романом, тобто не з художніми, а з документальними хроніками – описами родоводу, «родовідного дерева», які, починаючи з XV століття, відомі в Європі під назвою «домашні хроніки».

Д. Джонс, досліджуючи жанр сімейної хроніки, виокремлює шість фаз сімейних стосунків, що деталізовано описані в художніх творах: фази дитинства і період ранньої зрілості; період, коли герой залишає рідну домівку; час пошуку супутниці життя; період одруження; розкриття стосунків між чоловіком і дружиною; оповіді про взаємини дорослих і дітей (тема батьківства). Також науковець виокремлює нетипові сюжети, коли йде опис смерті або можливої фізичної загибелі героя чи героїв [13].

Українська дослідниця Н. Порохняк, займаючись проблемою аналізу жанру «сімейна сага», визначає характерні його ознаки: використання рис реалізму в зображенні представників декількох поколінь однієї родини; наскрізна тема – знищення, занепад, загибель роду; надання переваги специфічній наративній формі; життя однієї родини – це уособлення певного історичного періоду із життя окремої нації, зображення типу культури в минулому, життя і еволюцію вибраної автором спільноти в часі й просторі; в основі – конфліктна ситуація між найріднішими людьми: батьком і сином, чоловіком і дружиною.

Літературознавець Є. Нікольський теж окреслював жанрові особливості сімейної саги: лінійна хронікальність, сімейна проблематика, специфічне зображення суспільно-історичних подій та обставин [70, с. 53].

Учений А. Богданов у наукових працях звертав увагу на відмінні риси сімейної саги (або, як він називав, сімейного роману), давав характеристику детальному зображенню життя однієї або декількох родин, описував їх представників. Письменник робив спробу показати життєві події у формах, наближених до реальності, створити своєрідність структури, в основі якої лежать події, що відбуваються в житті кожної людини: весілля, народження дитини, смерть.

Отже, в літературознавчій науці були зроблені незначні спроби охарактеризувати жанр сімейної саги. Спостерігаємо наявність синонімії термінів: роман-хроніка, сімейний роман, сімейна сага.

Розглянемо деякі жанрові особливості сімейної саги. Оповідачами саг були не професійні літератори, вони, як правило, належали до соціальної верстви селян-землеробів (бондів). Їхнє захоплення не приносило матеріального статку, оскільки такі творчо обдаровані люди ставили перед собою завдання – розважити і повчити публіку. У ті часи проза, мабуть, не вважалася мистецтвом, тому імена оповідачів та авторів перших саг до нас не дійшли, але пересічні громадяни дуже полюбили їх слухати. Як правило, саги розповідали біля сімейного вогнища, в дорозі, на різноманітних людських зборах, при королівських дворах. У XIII – XVI століттях усе частіше їх зачитували, ніж передавали в усній формі, і тому саги невдовзі перейшли з фольклору в писемну літературу.

Даний жанр літератури за сюжетом доволі різноманітний. Найдавніші з них є то сімейними хроніками, то своєрідними побутовими романами, то невеликими оповіданнями про окремі події (кривава суперечка, цікавий судовий процес). Часто сага є «історією одного кохання» і тоді її головним персонажем майже завжди стає поет. Традиційна сага – це досягнення роду, і якщо вона не переповідає історію одного героя, то завжди повідомляє генеалогічні відомості. Така специфічна риса спостерігається й у фантастичній сазі. Невдовзі оповідачі саг переходять від вузьких острівних інтересів до сюжетів більш широкого історичного значення [6].

Уже на початку XIX століття з'явився особливий літературний жанр, який отримав назву сімейної хроніки або сімейної саги і став знаковим явищем літературного розвитку. Сімейна сага – це певний жанр літератури, який зображує життя декількох поколінь однієї родини. У ній спостерігається різні шляхи втілення і розвитку важливого жанротворчого мотиву – мотиву поколінь.

Центральним ядром побудови сюжету і основною базою формування конфлікту в сімейній сазі є кохання. Найголовніше в такому творі – це визначені ідеалами стосунки, а не характери.

Сага як літературний жанр має певні ознаки: об'єктивний, стриманий тон розповіді; тверезе викладення фактів, подій, учинків; розчинення автора у розповіді, його немає, героями керує сама доля; характеристика дійових осіб поступово складається з вражень про їхню поведінку та вчинки; детальний опис родинних зв'язків, місцевості збільшує ступінь правдоподібності докладних описів; у мові творів майже відсутні художні прийоми; відсутність описів почуттів героїв, заглиблення в їхній внутрішній світ; надзвичайна драматичність змісту. Відмінною особливістю сімейної саги є рух (зміна) поколінь у контексті певних історичних епох. При цьому час вимірюється тривалістю життя поколінь, а історична епоха представлена крізь призму приватного життя.

Одним із основних художніх засобів, якими користуються письменники, є хронотоп. У сагах оповідь йде від першої особи, використовуються авторські відступи, внутрішні монологи та діалоги, виражаються прямі ідеї письменника, які він виголошує від імені героїв творів.

Аналізуючи загальні аспекти проблематики даного жанру, можна виділити декілька найбільш типових проблем, які розкриваються в сімейній сазі: співвіднесеність історії родини й історії суспільства; поступова деградація особистості; еволюція психологічного складу родини, що, в свою чергу, породжує низку інших особливостей, що є прерогативою цього жанру. Але разом із тим сама еволюція психічного складу родини поряд з іншими мотивами стає жанротворчим фактором сімейної саги або сімейної хроніки. Всі типи сюжетних модифікацій, що наявні в сімейній сазі, умовно можна поділити на чотири групи:

- нейтральні історичні, обумовлені змінами психологічного і соціального стану родини;

- негативні зміни родини (тобто виродження і деградація);
- відродження родини, тобто відновлення її матеріального і духовного потенціалу;
- становлення роду через шляхи прогресивного розвитку [6].

Мотиви першої групи зустрічаються в усіх творах, де в якості однієї із фундаментальних представлена проблема соціального розвитку суспільства, а сім'я є символом тієї чи іншої суспільної групи або соціального прошарку.

Друга група мотивів включає в себе негативні аспекти сімейної еволюції. Вони не часто зустрічаються в сімейних сагах і, в основному, представлені в поєднанні з мотивами інших груп.

Третя і четверта групи торкаються процесу еволюції родини, показуючи її складний шлях до змін, виправлення, усвідомлення життєвих помилок.

Отже, виходячи з проаналізованого вище, можемо узагальнити, що сімейна сага – це прозовий жанр літератури, в якому художньо зображується життя декількох поколінь однієї родини.

Більш розповсюдженим у класичній літературі є жанр новели. У тлумачних словниках української мови лексема «новела» є багатозначною: «1) невеликий художній твір про незвичайну життєву подію з несподіваним кінцем; 2) невелика музична п'єса ліро-епічного або драматичного характеру» [95, с. 379].

Укладачі літературознавчого словника-довідника тлумачать новелу як «невеликий за обсягом прозовий епічний твір про незвичайну життєву подію з несподіваним фіналом, сконденсованою та яскраво вимальованою дією» [48, с. 497]. Натомість автори посібника з теорії літератури відносять новелу до малого епічного жанру, наголошуючи на ототожненні даного жанру з оповіданням [6, с. 159].

Науковець К. Дуб слушно зауважує, що алгоритм новели визначається і характеризується наперед визначеною структурою та певними компонентами: зміщений самою подачею художнього матеріалу сюжет;

винятковий лаконізм; важлива функція і символічне навантаження деталей, кодів, шифрів; ліризм і драматизм; тропізація слова; раптово змінений сюжетний хід; неочікуваний фінал. Але кожний письменник, зазначає вчений, має право і можливість вдосконалити, змінити певні особливості, екстраполювати їх у конкретну ситуацію, випадок, подію [34].

Дослідженням жанрових ознак новели займалися літературознавці та теоретики літератури в різні періоди її розвитку, проте до цього часу так і не прийшли до єдиного висновку з приводу тлумачення жанру. У різних дискусіях домінує думка про те, що новела є стислою формою епічної оповіді. А це, в свою чергу, стає поштовхом до ототожнення або розрізнення новели та оповідання. Довгий час у літературі так і було: коли мова йшла чи про новелу, чи про оповідання, використовували одне поняття «оповідання». Така ситуація, в свою чергу, сприяла змішуванню епічних жанрів.

У давній українській літературі, як указує один із дослідників новели Ф. Білецький, «різниці між оповіданням та новелою не могло ще бути, оскільки не існувало того жанрового різновиду, який пізніше стали називати новелою» [8, с. 25]. А вже згодом, коли пройшов певний час і література зробила значний поступ у своєму розвитку, «у практиці художнього аналізу тривалий час співіснували паралельно два терміни для визначення різновидів малої форми епічної прози – оповідання і новела» [8, с. 25].

Так Є. Мелетинський зазначав, що «оповідання відрізняється від новели головним чином меншою мірою жанрової структурованості, більшою екстенсивністю. Від анекдоту її в основному різнить, по-перше, більший ступінь наративного розгортання і вихід за межі анекдотичної ситуації, по-друге, можливість іншого, не комічного, а наприклад, трагічного чи сентиментального колориту, без будь-яких анекдотичних парадоксів. Вплив анекдотичної стихії протягом усієї історії новели посилює її жанрову специфіку – в анекдоті сконцентровані найважливіші елементи новели» [58, с. 5].

Дослідник О. Михайлов чітко розмежовує новелу і оповідання на підставі стильової направленості. На його думку, розповідь на початку оповідання вже націлює на «дорозповідання», натомість у новелі все побудовано таким чином, що виклад передбачає два моменти: подієвий вузол та його аналіз. У новелі мова йде лише про головне [61].

І. Денисюк у своїй ґрунтовній праці «Розвиток української малої прози кінця XIX – початку XX століття» описує поступову еволюцію малих епічних жанрів. Він досліджує роль і значення новели з-поміж інших прозових творів, наводить зразки її жанрових модифікацій, порівнює з іншими жанрами. Дослідник вважає, що спільною рисою між новелою і оповіданням може бути лише поетика зачинів і закінчень. Він указує: «Якщо казка відкривається невизначеним «десь-колись», «одного разу», вводячи нас цим мрійливим зачином у затишок фантастичного світу, в атмосферу чарівного сну. Початок новели дисциплінований, мобілізаційно-упевнений» [31, с.133].

Автор теоретичних праць «Новела і новелісти: жанрово-стильові питання», «Із студій про новелу», присвячених історії становлення та розвитку жанру новели, В. Фащенко на основі розвитку новелістичного жанру в українській літературі досліджує розвиток та функціонування новели як прозового жанру. Він переконаний, що це рухливий і змінний жанр, який зберігає в трансформованому вигляді загальні стійкі структурні ознаки, адже в ньому демонструються «способи аналізу протиріч дійсності: затверділе плавиться на вогні нових явищ і мінливого світорозуміння, нове швидко кристалізується, твердіє» [102]. Науковець формулює три закони, що сприяють аналізу новели як нерозривної композиційної та сюжетної єдності: вибір «променя зору» – протиставлення – зіткнення образів і підпорядкування частин цілому [102, с. 202]. Саме з «променю зору», який автор тлумачить як закон, а не засіб розпочинається поступове створення художнього тексту: вчинки героїв, їхні портретні характеристики, пейзажі. У

результаті кропіткої роботи, на думку науковця, має бути створений епічний твір із дотриманням принципу єдності змісту і форми.

Цікавими і важливими для розуміння жанрових ознак новели є наукові напрацювання О. Юрчук, представлені в роботі «Новела в світлі історичної поетики: проблеми типології жанру». Аналізуючи даний епічний жанр із різних боків, вчена врешті-решт прийшла до важливого висновку про його особливості. Вона виокремила такі характеротворчі риси: стислість форми зображення; детальний опис якоїсь незвичайної події чи епізоду; прямолінійність розвитку дії; композиційно-рамкова окресленість та фрагментарність сюжету; динамічний розвиток дії з конфліктом у центрі твору; наявність ефекту незвичайності; обмежена кількість персонажів; обов'язкова наявність трьох сюжетно-композиційних компонентів (зав'язка, кульмінація, розв'язка); присутність героя-оповідача з його специфічною манерою викладу подій [107].

Як зазначають літературознавці, новела виникла дуже давно, ще в часи античної Греції внаслідок впливу літературної традиції Сходу. Тоді побутувало коротке розважальне оповідання про реальні або правдоподібні події. Спочатку такі історії передавалися в усній формі, а пізніше стали «вкрапленням» в інших творах. Такі вставні епізоди, наприклад, використовує Геродот (оповідь про Аріона, про кільце Полікрата тощо), Петроній Арбітр (новела про Матрону Ефеську), Апулей, Федр та інші. Як окремий жанр переважно еротичного змісту новела набула поширення в епоху еллінізму (найбільш відомі «Мілетські оповіді»).

Новела як окремий літературний жанр окреслилася в епоху Відродження в Італії (Т. Гуардаті, Ф. Сакатті, П. Брачолінні, М. Банделло, Дж. Бокаччо). Її тлумачили як оповідь анекдотичного побутового змісту. Найяскравіше даний епічний жанр проявився у творчості Дж. Бокаччо, який своїм романом у новелах «Декамерон» заявив про себе на весь світ. Пізніше стає доступним для читача «Гептамерон» Маргарити Наварської. Сюжети

тодішніх новел було запозичено із середньовічних літературних і фольклорних міських оповідних мініатюр [6].

Через Італію жанр новели поширюється в літератури інших країн, але на розуміння специфіки жанру накладає відбиток національна специфіка європейських літератур. Так, у Франції новелу застосовували як короткий прозовий твір, який за обсягом нагадував оповідання або повість. В Англії під дефініцією «новела» розумівся реалістичний побутовий роман. У слов'янські літератури даний жанр проникає значно пізніше, в ХІХ столітті, а його розквіт припадає на ХХ століття.

Взагалі найбільш плідним періодом розвитку новели є якраз ХІХ – ХХ століття, коли функціонують її найвідоміші різновиди: психологічна, фантастична, сенсаційна та інші.

Найвідомішими європейськими новелістами були П. Меріме, В. Фолкнер, Ж. П. Сартр, Ф. Кафка, Дж. Джойс, Х. Л. Борхес. Неперевершеними майстрами новелістичного жанру в українській літературі стали М. Коцюбинський, С. Стефаник, Л. Мартович, Г. Косинка, М. Хвильовий, Ю. Яновський, О. Гончар, Б. Лепкий, П. Загребельний, Григор Тютюнник, В. Шевчук, Є. Гуцало [6].

Серед жанрових ознак новели традиційними є наявність точної та згорненої композиції з яскраво вираженим композиційним осередком (переломний момент у сюжеті, кульмінаційний пункт дії, контраст чи паралелізм сюжетних мотивів), перевага сюжетної однолінійності, зведення до мінімуму кількості персонажів. Головні діючі персонажі – це цілком сформовані особистості, зі своїми поглядами на життя, на певні проблеми, але вони потрапляють у незвичайні життєві ситуації. Основне завдання письменника в новелі – відобразити їхній внутрішній світ, переживання та настрої.

Таким чином, новела – це прозовий жанр, який склався історично, художній твір, який має невелику кількість героїв, що розкриваються в екстремальній, неочікуваній ситуації.

Отже, проаналізувавши низку наукових літературознавчих джерел, можемо окреслити робочі визначення понятійного апарату магістерського дослідження:

- *сага – це великий за обсягом епічний твір про героїчні події далекого минулого;*
- *сімейна сага – це прозовий твір, в якому в художньому стилі розповідається про життєві перипетії однієї або декількох родин протягом тривалого часу;*
- *новела – це невеликий за обсягом епічний твір, в основі якого – одна подія, що має неочікувану розв’язку.*

1.2. Постмодерністські тенденції літератури ХХ століття

Кризовий стан сучасного світу із властивими йому тенденціями розпаду цілісності, філософією розпачу і песимізму й одночасною потребою подолання цього стану через пошуки нових цінностей і своєрідної мови породжує складну і специфічну культуру, яка отримує назву «постмодерн».

Постмодернізм – одне із найяскравіших і потужних культурно-літературних явищ II половини ХХ – ХХІ століть, яке в художній формі розкриває нову парадигму світосприйняття і світовідчуття, художньо висвітлює ті кардинальні зміни, що відбуваються у суспільстві, утверджує відсутність поетикальних канонів, трансформує традиційні жанри в складні новаторські.

Явище постмодернізму (лат. *post* – префікс, що позначає наступність, фр. *modern* – сучасний) стосується не лише літературного процесу, але й засвідчує поступ уперед у культурному і мистецькому житті. Передумовами його виникнення і функціонування стали складні об’єктивні причини: заперечення ідей цілісності світу, розчарування в прогресі, в загальноновизнаних авторитетах, відчуття вичерпаності історії і власного

життя. О. Данильчук указує: «Він виник як відображення характерних рис духовного життя західного суспільства кінця ХХ століття, а також епохальних змін у парадигмі світового суспільного розвитку, що знаходять своє узагальнене вираження у заміні євроцентризму глобальним поліцентризмом» [30, с. 41].

Автори словника літературознавчих термінів потрактовують поняття «постмодернізм» як загальну назву обґрунтованих останніми десятиліттями тенденцій у мистецтві, що виникла після модернізму та авангардизму [48, с. 565]. В. Кузьменко, автор словника літературознавчих термінів, визначає дану дефініцію як «мистецький напрям останньої третини ХХ століття, суть якого полягає в стиранні граней між високим мистецтвом і кітчем, у переоцінюванні традицій авангардизму та модернізму, у визнанні прогресу лише у вигляді неспростовної ілюзії» [43, с. 167].

Укладачі літературознавчої енциклопедії розглядають постмодернізм як «цілісний, багатозначний, динамічний, залежний від соціального та національного середовища комплекс мистецьких, філософських, епістемологічних науково-теоретичних уявлень, дистанційованих від класичної та некласичної (модерністської) традиції, що склався у західній культурній постметафізичній самосвідомості за останні десятиліття ХХ століття» [47, с. 253].

У теоретичних роботах літературознавця Ж. Ф. Ліотара «Постмодерністський стан: доповідь про знання» (1979), «Пояснення постмодернізму» (1988) указано, що, «якщо все спростити, то під «постмодернізмом» слід розуміти недовіру до метатекстів». Терміном «постмодернізм» науковець називає всі ті незрозумілі, неприйнятні, але сформовані системи, що є засадничими в організації буржуазного суспільства й служать для нього засобом самовиправдання.

Як певну суму різноманітних рис (урбанізм, технологізм, дегуманізація, примітивізм, еротизм, експерименталізм тощо), притаманних суспільству та людській свідомості взагалі, постмодернізм трактує І. Гассан.

Науковець окреслює ідею напряму – спроба уникнення остаточного розриву між високим і низьким мистецтвом.

Літературознавець М. Моклиця науково обґрунтовує думку про те, що постмодернізм виник після модернізму як певне його новаторське продовження, спосіб опосередкування модернізму, можливість брати з нього все, водночас лишаючись за його межами, не розчиняючись у його потоці [63, с. 265].

Дослідниця В. Воронкова зазначає: «Постмодернізм несе в собі...проблему пошуку того, що буде далі, пошуку нових принципів майбутньої культури. Сила постмодерністського мислення саме у визнанні культурного постмодернізму, який відкриває простір для відкритого діалогу, звільняє від догматизму» [21, с. 4].

Літературознавець Ю. Ковбасенко репрезентує постмодернізм як певну систему легких та швидких дотиків. Ця особливість відрізняє постмодерн від модернізму, «в якому діяла фігура буріння, проникнення усередину, ламання поверхні...Все сприймається як цитата, як умовність, за якою не можна відшукати жодних витоків, начал, походження» [41, с. 5].

Н. Зборовська значно звужує семантику поняття, обмежуючи сферу постмодернізму літературою, культурою і філософією. На її думку, постмодернізмові властиві антидогматичність, сумнів, плюралізм, використання іронії. На підставі цієї нової свідомості формується нова постмодерна творчість, якій також притаманний плюралізм на всіх рівнях (композиційному, сюжетному, характерологічному, образному, хронотопу тощо), співтворчість читача і письменника, діалогізм як внутрішнє джерело руху, поєднання історичних і позачасових категорій. Таким чином, ураховуючи погляди науковця, можемо констатувати, що постмодернізм став реакцією на позитивізм, раціоналізм й систематизацію.

Письменник Ю. Андрухович назвав цей напрям однією «з інтелектуальних фікцій нашого часу» [2, с. 55]. О. Кириченко, скорпульозно досліджуючи філософсько-естетичні надбання інших епох, указує, що

постмодернізм – це субпродукт культури нового часу, який напрацьовує власні стилеві особливості, сприяє розкриттю самотутніх форм опанування дійсності.

Як оригінальний мистецький феномен другої половини ХХ століття, як унікальний культурний період, в основі якого знаходиться специфічна парадигмальна настанова на сприйняття світу як хаосу, тлумачать постмодернізм В. Вельш, Ж. Ф. Ліотар, І. Гассан. У. Еко пояснює прихід постмодернізму на зміну модернізму.

О. Данильчук, узагальнивши новаторські способи й неписані правила моральної поведінки та світоглядних орієнтирів постмодерністів, виділяє основні базові поняття такої діяльності:

- постмодернізм тяжіє до невизначеності, роблячи це поняття одним із центральних у своїй інтелектуальній практиці;
- постмодернізм протиставляє метафізиці іронію, а «трансцендентному» - «іманентне»;
- відмова від категорій «істина», «сутність», «ціль», «задум» є по суті відмовою від категоріально-понятійної ієрархії;
- відмова від істини. Замість неї вводиться поняття «слід», як єдине, що залишиться замість колишньої претензії знати точну причину [30, с. 44].

Уперше термін «постмодернізм» використав під час Першої світової війни Р. Ранвіц у праці «Криза європейської культури» (1917). У 1947 році А. Тойнбі в книзі «Дослідження історії» застосував його в культурологічному розумінні. На його думку, постмодернізм символізує кінець західного панування в релігії та культурі.

Серед літературознавців термін уперше застосував І. Гассан у книзі «Розчленований Орфей» в 1971 році. Пізніше вийшли праці Ж. Ф. Ліотара «Постмодерністський стан: доповідь про знання» (1979) і «Пояснення постмодернізму» (1988). Більшість літературознавців вважають творцем поняття французького філософа-постмодерніста Ж. Ф. Ліотара. Він дає

визначення постмодерну як «стану культури після трансформацій, яких зазнали правила гри в науці, літературі та мистецтві». Постмодерні зміни були зумовлені «кризою нарації», тобто єдиної наративної стратегії в науці, в художній творчості.

Як самобутнє художнє явище в різних видах мистецтва постмодернізм зародився ще в США наприкінці 50-х років. У своєму поетапному розвитку та практичному функціонуванні він пройшов три важливі фази:

- кінець 50 – 60-ті роки. Засуджується поділ мистецтва на масове та елітарне. Нового вияву набуває нова характеристика – іронічний синтез минулого і теперішнього та установка на полігамність естетичних смаків;
- 70-ті роки. Спостерігається поступове поширення постмодернізму в країнах Західній Європі. Плюралізм та еkleктизм – виразні особливості напряму в той час. Основною постаттю виступає італійський вчений У. Еко з власною розробленою концепцією іронічного прочитання минулого, метамови та постмодерністської психології творчості. Даний період вважається початком формування культури постмодернізму;
- кінець 70-х – початок 80-х років – XXI століття. Постмодернізм набуває розповсюдження в країнах Східної Європи, тому література набуває ознак національної забарвленості та зберігає регіональні характеристики [6].

Постмодернізм у літературі – напрям, який прийшов на зміну модерну й відображає ускладненість, хаотичність, децентрованість сучасного світу епохи світових воєн і науково-технічного прогресу.

Американський дослідник Іхаб Хассан чітко визначив полярні характеристики постмодернізму та модернізму (див. табл. 1.1.)

Таблиця 1.1

Відмінні риси модернізму та постмодернізму

Модернізм	Постмодернізм
------------------	----------------------

закрита замкнута форма	відкрита розімкнута антиформа
задум	гра
ієрархія	випадок
твір	процес
дистанція	участь
творчість/тональність/синтез	реконструкція / антисинтез
присутність	відсутність
жанр/межа	текст / інтертекст
семантика	риторика
метафора	метонімія
селекція	комбінація
корені/глибина	ризомат / поверховість
читання	письмо
оповідь	антиоповідь
тип	поліморфність

Основними джерелами перебігу постмодерністського літературного процесу, на думку дослідника М. Павлишина, були:

- невдача проекту модерності з його націоналістською самовпевненістю, амбіцією рятівника людства, претензією на загальнолюдськість;
- перебування суб'єкта вже після низки історичних подій: «історія», «великі розповіді» закінчилися – людина, не дивлячись на складність оточуючої обстановки, має влаштуватися у сучасному житті;
- скептичність щодо будь-яких систем та ідеологій;
- іронія, гра, цитування;
- змішування жанрових різновидів, різних рівнів мовлення, високої, популярної і низької культури;
- деконструкція, тобто розвінчування ідеологій та ієрархій цінностей, розмаскування ідеологій задля дестабілізації ідеології взагалі [6].

На сьогодні в літературознавчій науці остаточно не з'ясовано дати виникнення постмодернізму в літературі. Одні дослідники вважають початком постмодернізму вихід у світ роману Дж. Джойса «Поминки по Фіннегану», інші – попередній його роман «Улісс». Частина дослідників припускають, що появі постмодернізму передувало поширення американської «нової» поезії 40-50 років. У 60-70 роки постмодернізм охоплює різні національні літератури, а у 80-ті він стає домінуючим напрямом сучасної літератури і культури.

Проявляючи свої характерні особливості в різних сферах суспільного життя і видах мистецтва постмодерністські віяння стають причиною зародження різноманітних дискусій, породжують нові концепції та теорії. Зарубіжні та вітчизняні вчені-дослідники постмодернізму А. Тойнбі, А. Етціоні, Ж. Ф. Ліотар, Ч. Дженкс, Д. Белл, М. Хайдегер, В. Вельш, В. Воронкова, В. Горбатенко, Д. Затонський, Н. Терещенко, Т. Шатунова та ін. потрактовують постмодернізм як різнобічне явище, яке знайшло практичне втілення у політиці, мистецтві, літературі, кінематографі, музиці, архітектурі, театрі, моді тощо.

Першими проявами постмодерністських тенденцій можна вважати такі течії: американська школа «чорного гумору» (В. Берроуз, Д. Барт, Д. Донліві), французький новий роман (Н. Саррот, М. Бютор, К. Сімон та ін.), «театр абсурду» (Е. Йонеско, С. Беккет, Ж. Жене, Ф. Аррабаль та ін.).

Елементи постмодернізму притаманні романам «Улісс» Дж. Джойса, «Палац», «Прогрес» Ф. Кафки, «Герострати» Емми Андієвської, трагіфарсу «Народний Малахій» М. Куліша, драмі абсурду. Деякі дослідники (Г. Левін, І. Гоу, Ф. Кермод та ін.) оперували засадничими категоріями постмодернізму, аналізуючи написані після Другої світової війни твори С. Беккета, Х. Л. Борхеса, Т. Пінчона, Дж. Барта.

Найвідомішими письменниками-постмодерністами стали У. Еко, П. Зюскінд, К. Кізі, Х. Кортасар, М. Кундера, В. Пелевін, Т. Пінчон,

О. Памук, Дж. Фаулз, Ю. Андрухович, Л. Дереш, С. Жадан, О. Забужко, Ю. Іздрик, О. Ірванець, Є. Пашковський, С. Процюк, В. Цибулько та інші.

Письменники-постмодерністи переконалися, що їхні спроби за допомогою художнього слова поліпшити оточуючий світ, зведені нанівець. Вони втратили ідеологічні ілюзії, вважали, що людина позбавлена змоги не лише змінити світ, а й досягнути, систематизувати його, що подія завжди випереджає теорію. Художні твори, створені їхньою авторською уявою і фантазією, не відповідали усталеним у літературі канонам. Це були літературні експерименти: текст пишеться заради тексту, при цьому форма значно домінує над змістом [103].

Митці поетапно переключають свою увагу: від зображення внутрішніх змін особистості – до розкриття їх об'єктивних причин і навпаки. Часто письменники використовують елементи різних літературних напрямів і стилів – реалізму, натуралізму, експресіонізму, сюрреалізму, що активізують пошук засобів боротьби із трагічністю буття. Крім того, вони неабиякого значення надають психологізму, що активізує в індивідуальній свідомості закріплені архетипи, перетворює мистецьке явище на густу сув'язь асоціацій та метафор.

Своєрідним у творах постмодерністів є підхід до зображення людини. Індивід утрачає цілісність. Це розірвана, фрагментована особистість, яка перестала сприйматися як тотожна сама собі, своїй свідомості. Вона характеризується кардинальною незбіжністю персональних, соціальних, біологічних функцій і рольових стереотипів. Орієнтація людини набуває контекстуального, а не універсального характеру, її «Я» розмивається.

Постмодернізм по-своєму намагається проаналізувати та усвідомити етичні аспекти буття людини, суспільства та художньої творчості. Він ставить перед суспільством питання трансформації моральних цінностей сучасної людини.

Літературному постмодернізму властиве відтворення «світу, як хаосу, кризи віри, децентризму, нефінальних нарацій» [103]. Він є випадковим і

невизначеним, часто приймає непередбачувану і вічно мінливу реальність частковостей та заперечує універсальні загальноприйняті поняття. У ньому не може бути надійних підстав для правди, закону, етики, усвідомлення і навіть сприйняття.

Оскільки втрачено абсолютні істини, кожен є носієм якоїсь частини загального знання, тому постмодернізм плекає плюралістичну свідомість, що сприяє критичному перегляду традицій, зумовлює еклектику стилів.

До понятійного апарату постмодернізму належать терміни «епістемологічний розрив», «постмодерністська чуттєвість», «деконструкція», «світ як хаос», «світ як текст», «текст як текст», «авторитет письма», «криза авторитетів», «інтертекстуальність», «авторська маска», «подвійний код», «пастиш», «ризома», «симулякр», «нонселекція» тощо.

Основними ознаками постмодернізму є:

- гіперрецептивність;
- інтертекстуальність;
- запозичення жанрів та художніх засобів;
- іронізм;
- боротьба за читача.

Зупинимося окремо на кожній з них. Гіперрецептивність (з гр. та лат. – сприйняття, запозичення) – прийом, заснований на використанні найкращих досягнень літератури попередніх епох – фрагментів сюжетів, головних героїв, влучних цитат з відомих класичних літературних творів з подальшим переосмисленням, яке автор робить сам або дає на відкуп читачеві. Інколи надзвичайно важко визначити, де оригінальний авторський текст, а де з запозиченнями. Постмодерністи знімають розмежування між старим і новим, між власне авторським і запозиченим, між відомим і невідомим. Це і стимулює гіперрецептивність творів постмодернізму.

Інтертекстуальність – один із основних художніх прийомів постмодернізму. К. Харт говорить: «Як необхідна попередня умова для будь-якого тексту, інтертекстуальність не може зводитись до проблеми джерел і

впливів, вона становить собою загальне поле анонімних формул, походження яких рідко можна виявити, несвідомих або автоматичних цитат, що подаються без лапок» [45, с. 40]. Таким чином, інтертекст у мистецтві постмодернізму є основним способом побудови тексту, що полягає в тому, що текст заснований на вдалому використанні цитат з інших текстів.

Здобутком постмодернізму є гіпертекст. Це текст, побудований таким чином, що він перетворюється на систему, ієрархію текстів, водночас становлячи єдність і численність текстів. У творах постмодернізму автори не лише запозичують власне літературні факти, а й використовують життєвий матеріал.

Іронізм, пародійність, «втеча в несерйозність» – це теж характерні ознаки постмодернізму. Письменники-постмодерністи все одягли в іронію, насмішку, пародію, перебільшення, демонстративно показують, що вони компілюють – складають свої твори на основі чужих, але не просто визнають свою компіляцію, а й демонстративно підкреслюють її.

Відбувається активна боротьба за читача, дієвими прийомами якої є запозичення жанрів, використання вже знайомих героїв, художніх засобів, створення нових жанрів художніх творів тощо. Постмодерністи «граються» з текстом, з читачем, даючи йому можливість самому знаходити сліди знайомих творів, жанрових різновидів та історичних епох.

Для постмодерної літератури властиві експериментаторство у сфері жанрів. З'являються нові модифіковані жанрові форми на межі власне літератури й публіцистики. Набувають все більшої популярності мемуари, есе, коментарі.

Герой у літературі постмодернізму – складна особистість, яка загубилася у соціумі, в повсякденному бутті, гостро переживає втрату духовного єства і відчуженість духовних орієнтирів, загубила зв'язок із Всесвітом [45].

Український філософ Микола Ожеван виділяє такі характеристики постмодернізму:

- принципова неточність висловлювань та уникнення визначень, схильності до двозначностей;
- фрагментація текстів;
- деканонізація й демітологізація;
- непрезентабельність і репрезентативність;
- іронія і багатозначність;
- децентрованість світосприймання та його карнавалізація;
- конструкціонізм й ситуаціонізм, які виходять із припущення, що світ не даний нам раз і назавжди, а є процесом невпинної генерації множини конфліктних між собою версій;
- скепсис щодо реальності причинно-наслідкових і статистичних зв'язків;
- заперечення довготривалого планування;
- ототожнення безпосередньо сприйнятої реальності ілюзіями та фантазією;
- заперечення «консенсусних» культур, що вважаються небезпечними та репресивними.

Таким чином, мистецтво постмодернізму шукає нові способи зображення, але не з метою одержати від них естетичну насолоду, а для передачі відчуття того, чого не можна уявити. Постмодернізм пропонує нові інтенції в сприйнятті текстів культури, що суттєво розширюють уявлення про можливості її розуміння. Основним предметом зображення у творах письменників цього напрямку часто стає літературний процес. Текст пишеться заради тексту, при цьому форма починає домінувати над змістом.

Отже, мистецтво постмодернізму шукає нові способи зображення, але не з метою одержати від них естетичну насолоду, а для передачі відчуття того, чого не можна зобразити. Відтак літературний процес кінця ХХ – ХХІ століть позначений пошуками нових мистецьких образів, ідей, стильових манер, спробою осмислити духовні реалії буття людини, позбувшись віджилих форм та уявлень.

1.3. Художньо-стильові домінанти прози Марії Матіос

Марія Матіос – одна із найвідоміших українських письменниць-постмодерністів кін. XX - XXI століття, автор унікальних, новаторських різножанрових творів, експериментатор у галузі літератури, надзвичайно харизматична жінка. На сьогодні її творчий метод гідно оцінили: дослідники життя і творчості часто називають її другою Лесею Українкою, Стефаником у спідниці, навіть порівнюють із латиноамериканським митцем Г. Гарсія Маркесом.

Коротко зупинимося на біографічних даних про письменницю, адже вони засвідчують безпосередній процес становлення її як сформованого митця. Вона має гуцульське коріння, що своїм виникненням сягає 1790 року. Народилася 19 грудня 1959 року в с. Розтоки Путивльського району Чернівецької області. Поетичний дар вона успадкувала від предків. Так її бабуся, яка проживала в хуторі Сірук Чернівецької області, мала дуже афористичне мовлення, за що отримала прізвисько «Соломон». Мама майбутньої письменниці була педагогом і саме завдячуючи їй дівчина з раннього віку усвідомила силу художнього слова.

М. Матіос була випускницею Чернівецького університету, отримала диплом філолога. Її приваблювали різні заняття – народознавство, поетична діяльність, публіцистика, психологія, журналістика. Майже 10 років вона серйозно займалася журналістською справою. Вісім із них була редактором газети на машинобудівному заводі імені Дзержинського в Чернівцях. Виконувала обов'язки керуючої Чернівецької обласної організації Національної спілки письменників України, займалась видавничою справою, була одним із засновників науково-літературного «Буковинського журналу». З листопада 2005 року по 17 вересня 2010 року працювала заступником голови Комітету з Національної премії України ім. Тараса Шевченка [20].

Її творчий доробок на сьогодні гідно оцінений вагомими преміями. Так Марія Матіос стала лауреатом літературної премії «Благовіст», премії імені Володимира Бабляка (в галузі публіцистики), переможцем усеукраїнського

рейтингу «Книга року – 2004». Альманах «Обличчя України – 2003» назвав її найплodючішою письменницею останніх років. У 2005 році вона отримала Національну премію України ім. Т. Г. Шевченка за роман «Солодка Даруся». У 2007 році майстер художнього пера стала лауреатом премії «Коронація слова». У 2008 році вона отримала перемогу в конкурсі «Книжка року – 2008» в номінації «Красне писемство – Сучасна українська проза» за роман «Москалиця. Мама Мариця – дружина Христофора Колумба». Згодом, через рік письменниця знову стає переможцем – має диплом першого ступеня в номінації «Бестселер» на V Київському міжнародному книжковому ярмарку за книгу «Москалиця. Мама Мариця – Дружина Христофора».

М. Матіос починає писати прозові твори ще на початку 80-років. Перші вірші опублікувала в 15 років. У 1992 відбувся її дебют – друк у журналі «Київ» новели «Юр'яна і Довгопол». Її ім'я стало відомим завдяки поетичним творам та збіркам віршів: «З трави і листя» (1982), «Вогонь живиці» (1986), «Сад нетерпіння» (1994), «Десять дек морозної води» (1995), «Жіночий аркан» (2001), «Жіночий аркан у саду нетерпіння» (2007). Авторська поезія вдосконалюється від збірки до збірки. В ній митець піднімає актуальні питання: любов до рідного буковинського краю, минуле і сучасне, їхній взаємозв'язок, передача внутрішнього стану ліричного героя, людина на тлі оточуючої природи, любов до неї.

Надзвичайною популярністю серед читачів користуються її новели, повісті і романи: «Життя коротке» (2001), «Нація» (2001), «Фуршет» (2002), «Бульварний роман» (2003), «Солодка Даруся» (2004), «Фуршет від Матіос» (2003), «Щоденник страченої» (2005, 2007), «Містер і місіс Ю-Ко в країні укрів» (2006), «Нація. Одкровення» (2006), «Майже ніколи не навпаки» (2007), «Москалиця. Мама Мариця-дружина Христофора Колумба» (2008), «Кулінарні фіглі» (2009), «Чотири пори життя» (2009), «Вирвані сторінки з автобіографії» (2010), «Армагедон уже відбувся» (2011) та ін. Твори письменниці виходять у світ надзвичайно об'ємними тиражами і не лише на Батьківщині письменниці, але й далеко за її межами: Канада, США, Китай,

Хорватія, Сербія. Наприклад, наклад роману «Солодка Даруся» майже 100 тисяч примірників, а перший тираж «Москалиці» – 25 тисяч. Всі вони перекладаються різними мовами: сербською, румунською, польською, японською, і, як засвідчують відгуки, отримують схвальні, високі оцінки [20].

А. Коженювська-Бігун, одна із перекладачів прози автори, зазначила наступне: «Генетично творчість Марії Матіос є суто українською, та звертається вона до того, що найбільш людське – потреби свободи й почуття безпеки, права на щастя й вільний вибір» [19]. Погоджуємося із думкою перекладачки, адже в творах української майстрині важливий акцент зроблено на розкритті важливих для кожної людини аспектів: особисте щастя, право вибору, сенс життя, моральний вибір, внутрішня свобода особистості, кохання і пристрась, любов і ненависть.

Не дивлячись на надзвичайну продуктивність письменницької діяльності, М. Матіос іноді вагається, чи гарно в неї виходить і чи взагалі варто писати: «Часом не знаєш, чи Бог нагородив, чи покарав тим словом...Іноді думаю: а на холеру я пишу ці книжки, якщо люди все одно дуріють, вар'ятіють? Але коли годинами простоюють в чергах за моїм автографом, то, значить, щось у тих книжках є» [22]. Письменниця постійно наголошує на тому, що зараз на книжковому горизонті з'являється багато різноманітної літератури як за жанрами, так і за тематикою. Але сама авторка дуже скрупульозно підходить до вибору літератури для прочитання, указуючи, що книга має бути до душі, захоплювати, полонити своїм сюжетом, образами, певними загадками і таємниця, психологізмом. Найкраще, на її думку, сприймаються реципієнтами ті книги, історії в яких не вигадані, а реальні. Тому в її творах теж наявні справжні прототипи, які письменниця вдало замасковує, оскільки не бажає, щоб люди з рідної їй Буковини були впізнаними.

Сьогодні її проза – це експериментальні художні доробки, модифіковані, ускладнені жанри, які виходять за межі узвичаєних наукових традицій, інтерпретують художні надбання попередників і репрезентують

сучасні літературознавчі новації. «Її письмо наскрізь постмодерне – це розкритий, розкутий безмір, вибух, катапультивання душі. Це щось середнє між віршем, мелодією й сповіддю – шмат ества, вирваний на суд і осуд» [25, с.82].

Творчий геній Марії Матіос яскраво проявився у створенні унікальних, видозмінених жанрових форм, які приваблюють неординарністю, витонченістю, художньою унікальністю і розкішністю українського слова. Це поетичні твори, новели, повісті, романи, «гомеричний роман-симфонія», бульварний роман, психологічна драма, «драма на три життя», щоденник, книга кулінарних рецептів, методичка з народознавчих студій, сімейна сага в новелах, автобіографія та інші. Із перерахованого можна зробити висновок, що авторка надає перевагу прозовим творам, що вирізняються складністю архітектоніки.

Марія Матіос розпочала власний письменницький шлях написанням віршованих творів на злободенну тематику, але 2001 рік став для письменниці доленосним, оскільки була надрукована перша прозова збірка «Життя коротке» – психологічна драма медитативно-філософського, ліричного спрямування, що вирізнялася поліфонізмом. Визначаючи жанр твору (книга прози), вона зазначає: «Первинний смак мови і жорстока впізнаваність буднів разом із «життеписом» чорних ходів підсвідомості утворюють фантастичний коктейль під назвою «Життя коротке». Той, хто спробував цього коктейлю, прагнутиме його ще і ще» [25, с.82].

Невдовзі побачив світ наступний художній твір письменниці «Нація». Автор знову експериментує з жанром. Вона ділить його на дві рівнозначні частини, які чергуються з поетичними творами. Така побудова сприяє надзвичайній емоційній піднесеності, значній художньо-виразній вартості та милозвучності твору і свідчить про чергову модифікацію авторського жанру – «поезія в прозі». Такий жанровий різновид згаданого твору сприяє його психологічному спрямуванню, він насичений словами-діалектизмами,

описами давніх народних звичаїв та обрядів, різних повір'їв. Все це надає описаним подіям реалістичності.

Протягом 2002-2003 років світ побачили книги, специфічні за жанровим визначенням: «рецепти на всі випадки життя» – «Фуршет від Марії Матіос» та еротичний «Бульварний роман». Жанр еротичного «Бульварного роману» зазначений у самій назві – це роман, символічні образи та ситуації якого мають важливе ідейно-тематичне наповнення. Так типово для сучасної літератури є вплетіння еротичних сцен в епічне полотно, але у Марії Матіос вони не вражають реципієнта аморальністю чи вульгарністю, бо письменниця навмисно ігнорує ті епізоди та картини, якими перенасичене буденне життя і екран телевізора. Авторка дає наступні коментарі щодо появи твору: «“Бульварний роман” – це був мій виклик проти всього того несмачного, що пишеться «про це», вважай про секс, інтимні стосунки, і я сказала: я напишу смачну річ» [54]. Таким чином, «Бульварний роман» – це авторське сатиричне вираження української політичної сучасності, насичене «небульварною» динамічною мовою і багате на глибокі приховані засоби комічного.

Книга «Солодка Даруся», що вийшла друком у 2004 році, засвідчила в черговий раз творчий геній митця, стала феноменальною репрезентацією її літературного обдарування. За визначенням Марії Матіос, це «драма на три життя». Відтак у передмові до твору авторка уточнює: «моральне застереження-забобон, останнє з яких зафіксоване хіба що в усній народній творчості» [54, с.14]. Виходячи з вище зазначеного і враховуючи сюжет та композиційні особливості твору, можемо констатувати, що українська письменниця, вказуючи на модифікований жанр, використала засадничі родово-жанрові особливості епосу і драми, художньо вплела елементи національної фольклорної екзотики, майстерно оповила народними звичаями, традиціями, унікальною красою мови земний рай своєї маленької Батьківщини. Історичні події 30-70-х років минулого століття авторка поєднала із художньою інтерпретацією вічних філософських проблем добра і

зла, життя і смерті, кохання і ненависті, розчарування і страждання. На оригінальність авторського жанру «Солодкої Дарусі» вказує Дмитро Павличко: «Повість, за сюжетом – новела, за шириною охоплення історичних подій – роман, за насиченням оповіді діалогами, прямою мовою – п'єса» [71, с. 6]. Отже, «Солодка Даруся» – поліфонічний твір сучасної української літератури з репрезентативним вираженням жанрових детермінантів повісті, роману, психологічної драми, морального твору-застереження, «драми на три життя».

Крім того, вся її спадщина – це глибока життєва філософія, україноцентричні мотиви, наповнені трагічним світовідчуттям, художня інтерпретація як давньої, так і сучасної історії, детальне дослідження внутрішнього світу людини та її поведінки в різних життєвих ситуаціях. Крім того, у більшості творів є незавуальовані еротичні сцени, нерозгадані таємниці та загадки.

Д. Павличко зауважував про творчість письменниці наступне: «...Такі твори дихають, як безодня, непроглядною, запаморочливою глибиною. Ти не зірвався зі скелі, не впав, але переживаєш свій перехід над прірвою, ніби падіння, від якого немає порятунку» [71].

М. Матіос як представниця сучасної української жіночої прози дуже часто заглиблюється у феміністичний контекст, розкриває питання буття жіночої особистості. Її хвилюють загальнолюдські та національні питання. Драматизм текстів авторки увиразнює її потяг до гостросоціального письма, розкриває хвилювання автора за долю пересічної людини.

Її творчість літературознавці відносять до вісімдесятників, а своїми жанрово-стильовими особливостями вона належить до постмодерністських тенденцій. На думку І. Скоропанова, в постмодерній літературі спостерігається тенденція до переоцінки цінностей і переосмислення життєвих проблем, а також створюється «...нова версія гуманізму – постгуманізм, заснований на відмові від спрощення, схематизації та ідеалізації людини, прагнення створити її сучасну модель. Така нова модель

включає в себе сферу тілесно-фізіологічного, чуттєвого (включаючи сексуальний аспект), свідомого і несвідомого...» [93].

Однією з яскравих постмодерністських ознак творчого методу письменниці є використання нею численних алюзій та ремінісценцій на твори вітчизняних (Г. Сковорода, І. Котляревський, Т. Шевченко, Леся Українка, Остап Вишня) і зарубіжних (Данте, Ф. Рабле, П. Зюскінд) письменників-класиків, через художню інтерпретацію стильових ознак художньої практики В. Стефаніка, Марка Черемшини, І. Франка, М. Коцюбинського, через діалог із сучасниками Р. Іваничуком, В. Шевчуком, Ю. Покальчуком, Ю. Андруховичем та іншими.

Враховуючи досвід своїх сучасників і попередників, М. Матіос створює власну письменницьку концептосферу, де ключовими поняттями є «Бог», «вітчизна», «мораль», «смерть», «гріх», «спокуса», «пам'ять». Вони розкриваються через низку наскрізних тем прози авторки:

- зображення складного минулого українського буття;
- художня інтерпретація сучасного життя в найрізноманітніших проявах
- роль і місце жінки в суспільстві, родині, її складний і суперечливий внутрішній світ.

Остання тема є важливою у прозі М. Матіос. У її зображенні вона наслідує новаторську творчість Н. Кобринської, Є. Ярошинської, О. Кобилянської, Л. Яновської, І. Вільде, Симони де Бовуар. Натомість не просто застосовує відомі вже в літературі теми, а прагне показати особливу жіночу енергетику, безперервну «циркуляцію» екзистенційних мотивів, розкрити внутрішнє єство особи жіночої статі, яка прагне бути вільною в усіх відношеннях. Так у творах «Просили тато-мама», «Юр'яна і Довгопол», «Солодка Даруся», «Майже ніколи не навпаки», «Щоденник страченої», «Москалиця» авторка моделює такі життєві ситуації, через вирішення яких розкривається проблема внутрішньої свободи особистості та вибору нею життєвого шляху. Важливу роль М. Матіос відводить зображенню психологічних порухів героїв. Вона детально відтворює суперечливу

психологію своїх героїв, пояснює мотиви їхньої поведінки, аналізує стосунки з оточуючими.

Гуманістичне звучання її творів детермінується такими категоріями, як трагічне-комічне, прекрасне-потворне. Оповідач у творах – це власне «Я» письменниці. При цьому вона не обмежується ним одним, адже вводить у тексти оповідача-очевидця й учасника подій, оповідача-ліричну героїню, нейтрального оповідача.

Прозові твори М. Матіос засвідчують її тяжіння до інтенсивної вражальності, що забезпечується не лише засобами сповідально-ліричного письма («Не плачте за мною ніколи», «По праву сторону твоєї слави») чи психологічною інтерпретацією конфліктів і колізій («Нація», «Солодка Даруся», «Майже ніколи не навпаки»), а гротескно-сатиричними прийомами у поєднанні з інтертекстуальним багатоголоссям («Містер і місіс Ю-Ко в країні укрів»).

Натомість М. Матіос і дотримується рис постмодернізму, і в деяких творах відходить від них, експериментуючи. Наприклад, важливим для неї є звернення до національних традицій, витоків, найрідніших людей, адже має переконання, що саме рідна атмосфера дає будь-якій особистості можливість повноцінно жити, розкритися, зарекомендувати себе. На цьому вона постійно наголошує навіть в автобіографії: «Найчастіше у мене запитують, звідки з'являється такий феєрверк сюжетів? Якщо не з життя, то звідки? Якщо дещо довігадую – тільки для обрамлення. А все решту, все до крихти! – з довколишнього життя. Переважно, буковинського, точніше гуцульської її частини. Бо я це життя живу і добре знаю життя інших» [89].

Емоційно сильним є художнє слово письменниці, адже за допомогою виразних мовних засобів вона розкриває національну ідентичність персонажів. Лексика її творчості – це поєднання різних мовних пластів: фольклорного і книжного, публіцистичного і просторічного, рафінованого літературного і діалектного. Твори насичені діалектизмами, що інколи значно ускладнює загальне розуміння змісту прочитаного матеріалу. Діалоги

та полілоги героїв є невимушеними, колоритно забарвленими, енергетично насиченими, з динамічними перепадами настрою, з бурхливим виявом емоцій.

Надзвичайно колоритним постає світ Буковини у творах письменниці. Вона, використовуючи принцип паралелізму, зіставляє картини чудової закарпатської природи з духовним світом, емоційним станом людини. Митець опoетизовує рідний край, показує чарівний світ Карпат, Буковини, завуальовує його звичаями, легендами, віруваннями.

У деяких творах спостерігається тяжіння до використання національних традицій, міфічних образів і влучної символіки. Допомагають розкрити ідейне навантаження прозових творів різні символічні або алегоричні знаки й образи: вогонь, півень, сон, образ мольфара, гойдалка та інші. Також М. Матіос майстерно вводить у художню канву творів відомі українські народні звичаї, забобони, описує обряди, вірування і традиції. Використання таких засобів лише прикрашає художній твір, робить його специфічним і неповторним, дає можливість читачеві відчувати український колорит і зануритися в нього. Відтак персонажі творів перебувають ніби в двох світах: реальному, суспільно-історичному та вигаданому, міфічному. У них найбільш згорьовані шукають відповіді на низку важливих питань, прагнуть вийти із життєвого тупика. Щоб посилити відчуття невизначеності героїв у житті, авторка вдається до використання парадоксальних характерів, розкриття суперечливої поведінки, принципу несподіваності. Треба зазначити, що М. Матіос доволі нетрадиційно підходить до побудови структури оповіді: так епілог подається на початку твору (роман «Щоденник страченої», «Солодка Даруся»), водночас твір «Майже ніколи не навпаки» вона розпочинає традиційно з експозиції.

Літературознавці ґрунтовно досліджували різні твори М. Матіос. Так С. Сипливець, аналізуючи спадщину письменниці на ґрунті постмодерністських тенденцій, виділяє провідні риси її творчого методу: «гра історичними епохами, аналогіями, мистецькими стилями, різними

мовами», зведення до мінімуму використання формально-стилістичних прийомів, драматизований ліризм, емоційна проникливість, ощадне використання стилістики натуралістичного письма, художньо-естетична довершеність, афористичність і метафоричність мови художнього твору [85, с. 13]. Я. Голобородько говорить про те, що оповідь у творах прозаїка відбувається поступово, повільно, з детальним описом давноминулих або сучасних подій, що обов'язково є підґрунтям трагічних обставин у житті персонажів.

Виходячи із вище сказаного, можемо констатувати, що українська письменниця М. Матіос як оригінальний митець репрезентувала інноваційний підхід до зображення проблемно-тематичної та жанрово-стильової палітри власної творчості та постмодерністських тенденцій, що намітилися в українській літературі наприкінці ХХ – початку ХХІ століть. Узагальнюючи вище сказане, визначимо художньо-стильові домінанти творчості Марії Матіос:

- авторське експериментування з низкою літературних жанрів: роман, новела, «гомеричний роман-симфонія», бульварний роман, психологічна драма, «драма на три життя», щоденник, сімейна сага в новелах та інші;
- постмодерністський характер письма;
- домінування україноцентричних мотивів;
- ґрунтовне дослідження внутрішнього світу людини, її поведінки в різних життєвих ситуаціях;
- розкриття питання буття жінки;
- використання численних алюзій, ремінісценцій;
- вишукана мова творів, емоційно-забарвлена лексика, використання діалектизмів;
- наявність фантастичних образів, символів, деталей, що мають важливе ідейне навантаження.

Висновки до розділу 1

Студіювання літературознавчих джерел із теми магістерського дослідження дає можливість зробити певні висновки:

- в українській літературі серед письменників намітилася тенденція до використання, в основному, традиційних жанрових форм. Проте трапляються нестандартні, складні жанри, такі, як, наприклад, сімейна сага в новелах. Проаналізувавши зміст даної дефініції, історію її появи та функціонування в літературознавчій науці, прийшли до усвідомлення того, що «сага» як жанр виникла дуже давно, ще в часи Середньовіччя, коли побутували великі за обсягом художні твори, сюжет яких – це розповідь про важливі події в житті персонажів, розтягнуті в часі. Згодом акцентування уваги письменників на зображенні життя однієї родини протягом тривалого часу, представників декількох поколінь сприяло появі сімейної саги. У центрі такого твору перебували, як правило, представники однієї або декількох родин. Між ними були непорозуміння, сварки, з'ясування стосунків, одні прагнули бути головними, а інші не хотіли підкорятися. Як правило, письменники підходили до розкриття характерів таких персонажів як тонкі психологи.
- узагальнили літературознавчий матеріал про новелу як невеликий епічний жанр літератури. Розкривши генезу походження терміну, з'ясували, що своїм корінням новела сягає часів Відродження, коли вперше як самостійний жанр проявилася в творчості Дж. Бокаччо. Часто її ототожнюють із оповіданням, використовуючи ці поняття як синоніми. Але новела, на відміну від оповідання має неочікувану розв'язку.
- розкрили причини зародження постмодернізму, зазначили імена його найвизначніших представників та узагальнили основні ознаки постмодерністської літератури: гіперрецептивність, інтертекстуальність, запозичення жанрів та художніх засобів, іронізм, боротьба за читача.
- проаналізували основні факти з життя та творчої діяльності М. Матіос, звернули увагу на її найвідоміші твори «Солодка Даруся», «Щоденник

страченої», «Чотири пори життя», «Майже ніколи не навпаки» з позицій літератури постмодернізму. Довели, що творчість М. Матіос – багатогранна, різножанрова і різнотематична, з заглибленням у внутрішній світ і психологію персонажів.

РОЗДІЛ 2.

ІДЕЙНО-ХУДОЖНЯ СВОЄРІДНІСТЬ СІМЕЙНОЇ САГИ В НОВЕЛАХ «МАЙЖЕ НІКОЛИ НЕ НАВПАКИ»

2.1. Родово-жанрові та сюжетно-композиційні особливості сімейної саги в новелах «Майже ніколи не навпаки»

Сімейна сага в новелах «Майже ніколи не навпаки» М. Матіос входить до умовної трилогії, яка містить ще два твори: «Солодка Даруся» і «Нація». Сама письменниця вказувала на синтез двох жанрових різновидів у даному творі – сімейної саги та новели. У науковій літературі зустрічаємо низку інших жанрових визначень твору: роман у новелах, роман-хроніка. Оскільки сімейна сага в новелах – нетипове, оригінальне жанроутворення, введене в українську літературу безпосередньо твором М. Матіос, то вважаємо за необхідне дослідити його жанрову природу, враховуючи теоретичний аспект, висвітлений у першому розділі магістерської роботи.

Як зазначала І. Насмінчук, роман у новелах уже був представлений відомими творами (О. Гончар «Тронка», В. Шевчук «Дім на горі», «Тіні зникомі», Ю. Яновський «Вершники»), але до М. Матіос «поєднати новелу із сагою ще, здається, не пробував ніхто» [68]. Ми погоджуємося із думкою науковця і переконані, що в письменниці завдяки синтезу жанрів з'явилися певні переваги в моделюванні художньої картини світу: «новелістичним підходом вона показала цікаву мозаїку життя, а сагою інтенсифікувала повсякденні моменти, звичайні життєві епізоди» [68].

Композиційну основу твору «Майже ніколи не навпаки» складають три новели, що й відтворюють, у свою чергу, його жанрову специфіку – «Чотири-як рідні-брати», «Будьте здорові, тату», «Гойданка життя», які є великими за обсягом (від сорока до сімдесяти сторінок), а, отже, не відповідають усталеним жанровим сентенціям про невеликий обсяг новели. Сама ж М. Матіос використовує дефініцію «новела». Як зазначає

І. Безпечний, «новела – твір, в основі якого лежить незвичайна подія з життя окремої людини...Новеліст уникає докладних побутових історико-етнографічних зарисовань; героя він показує не в громадсько-політичній, а в моральній суті. В розвитку сюжету обов'язково настає несподіваний поворот, що веде до розв'язки»[6, с. 273].

Зі значним поширенням новелістичного жанру в літературі, відбулися істотні зміни в його концепції. Так, В. Феценко окреслила, що «новела будується не те, що на одному епізоді, а на одній миті, в якій виражається парадоксальність явища буття»[1, с.272]. Така теза яскраво виражена через зміст новел, що засвідчують композиційні особливості твору.

У першій новелі «Чотири – як рідні – брати» М. Матіос розповідає про страшну трагедію в родині Чев'юків – смерть найменшого сина Дмитрика, який «пішов у глину через молоду свою кров, не маючи й двадцяти років» [55, с. 63]; вбивство на полюванні господаря Кирила; сварку трьох братів Павла, Оксентія та Андрія через батьківську землю, в результаті якої вони «обходять здалеку один одного третьою дорогою й уже ондечки скільки не говорять одне з одним. Навіть коло церкви на Великдень» [55, с. 68–69].

Назва новели наштовхує читача на розкриття авторської ідеї, адже письменниця робить акцент на проблемі повної деградації родини через прагнення збагатитися і юридичні непорозуміння. Члени родини Чев'юків стають безпосередніми учасниками всіх подій: від вбивства Дмитрика до історії кохання Мариньки-богодухи й Кирила.

Перша частина твору – «Чотири – як рідні – брати» – є алюзією до новели Ю. Федьковича «Три як рідні брати», і водночас повним її антиподом. Ю. Федькович наголошує, що справжня дружба – це багатство, яке треба берегти і примножувати, а люди мають позитивно ставитися один до одного, підтримувати і допомагати в скрутну годину. На противагу новелістові, М. Матіос досліджує процес морального занепаду членів однієї родини.

Друга новела «Будьте здорові, тату!» художньо зображує людей, які дотримуються власних законів і правил, а їхній світ поділений на чоловіків і

жінок, канонізованих звичаєвими умовностями, і тих, хто насмілюється бути поза ними. У реальному світі скрізь правлять гонор і честь, які «для патріархальної й надміру забобонної гірської людини важать не менше, ніж маєтки й статки» [53, с. 25]. Заради них старий парубок Іван Варварчук знеславлює на весіллі свою п'ятнадцятилітню наречену Петруню, щоб не зізнаватися в чоловічому безсиллі. Натомість між Петрунею й Дмитриком, сином Чев'юків, виник неконтрольований раптовий фізичний потяг, через який молоді люди зламали своє життя. Авторка проводить умовні паралелі з Ромео і Джульєттою, героями Шекспірівської драми. Тільки на відміну від Джульєтти Петруня залишається жива фізично, але морально загинула вже після Дмитрикової страти.

Причиною фатальної трагедії пристрасно закоханих є панування жорстоких патріархальних законів і традицій, відповідно до яких діти мають дослухатися до волі батьків, а особливо доньки. В епізоді, коли старий Дячук спостерігає за весільними приготуваннями, письменниця майстерно розкрила не тільки душевні суперечності героя, який, з одного боку, бажає дочці щастя, а з іншого – не може противитися антигуманним (хоч і правічним) законам, але й розкрила світоглядні позиції селянина поч. ХХ ст.

Описуючи трагедію родини Чев'юків, новела «Будьте здорові, тату!» стала одночасно і прологом, і епілогом твору. Тут концептуально важливим є завершальний епізод новели – опис сільського кладовища і Петруні, яка «...вперше за всі роки сидить у самих ногах Дмитрикової могили і сльози самі течуть її зів'ялим і поскородженим зморшками лицем. Вона не втирає їх і не дивиться, чи є хто на цвинтарі» [24, с. 122]. Деталі з твору: доглянута могила Дмитрика, зів'яле жіноче обличчя не є випадковими. Письменниця вказує читачам на вичерпність конфлікту, що таким чином сприяє розширенню онтологічної сфери самого твору.

Назва третьої частини твору – «Гойданка життя» – увиразнює семантично дві попередні і є доволі символічною. Така назва новели вказує на те, що життя людське – доволі крихке, ніхто не знає, що з ним трапиться,

куди буде направлятися життєва «гойданка», чи зможе вона витримати все, чи під впливом об'єктивних і суб'єктивних чинників просто зламається. Гойнадка рухається – не є незмінним і життя: веселі, щасливі моменти можуть змінюватися на невеселі, фатальні. Ніхто не знає, скільки різних подій буде нанизано на цій гойданці. Крім того, за задумом автора, гойданка є образом-символом, що розкриває причину трагізму існування родини Чев'юків і означає ту постійну життєву стежину, на якій є перепони, і ніхто не знає, куди вона в черговий раз заведе, які несподіванки приготує. На такій дорозі є і щасливі епізоди, і трагічні, тому треба цінувати тих, хто поряд, і бути сильним, щоб подолати всі життєві випробування.

У третій новелі головними персонажами виступають Маринька-богодуха та подружжя Кейванів. Значну частину новели М. Матіос присвячує описові почуттів між Маринькою і Кирилом Чев'юком. Їхні стосунки були чистими, ніжними, справжніми і незаплямованими, але завершилися трагічно. Письменниця використовує алюзії до відомих в українській літературі творів: М. Коцюбинський «Тіні забутих предків» (Іван та Марічка) і Леся Українка «Лісова пісня» (Мавка і Лукаш). Як виявилось, Кирило був чоловіком із розрахунком, прагнув забезпеченого матеріально життя, тому зробив свій вибір – одружився на Васи́ліні. Складно переживала Маринька втрату коханого, вона не бачила майбутнього життя без нього, навіть хотіла накласти на себе руки. Такий вибух емоцій в житті героїні мав наслідки – вона отримала дар провидіння, але не мала сили щось змінювати.

Крім опису долі молодої жінки, письменниця акцентує увагу на сімейному житті Гриця й Теофіли Кейванів. Воно нічим не відрізнялося від життя інших родин у селі: «Тут від зачаття світу чоловічою турботою було здорове сім'я, а жіночою – витривале лоно. Ось і увесь спільний гешефт» [55, с. 77]. Герої прожили багато років разом, мають дітей, розширили господарство, але пристрасть, романтика зникла, життя стало сірим і буденним, втрапилася повага одне до одного.

Під час навали черкесів Теофіла, здавалося втративши здоровий глузд від пристрасті, віддається ворогові, хоча знає, що Грицько такого вчинку їй ніколи не пробачить і жити з нею не зможе. Просто фізично знищить жінку. Відтак символічною у творі є сцена омовіння Теофіли, оскільки авторка натякає на процес «жертвоприношення», позбавлення жінки життя.

М. Матіос на прикладі подружжя Кейванів демонструє гендерну дискримінацію та подвійні несправедливі стандарти суспільства. На осуд заслуговує жінка, яка, будучи зґвалтованою окупантом, народила від нього дітей. Відповідно чоловік, перебуваючи на війні, має право мати стосунки з іншими жінками. Про це розмірковує Кейван, говорячи, що він не відчував ніяких почуттів до них, а вступав у зв'язки просто так, «для здоров'я» [55, с.161]. Чоловік не може пробачити дружині, він говорить про її підлість, зрадливість, нечесність, натомість не усвідомлюючи того, що за тривалий час так і не зблизився з Теофілою, не намагався підтримати її, зрозуміти і розрадити. Прагнучи доводити свою зверхність, владу і силу, Гриць кожного дня б'є дружину, а вранці говорить одну й ту ж фразу: «Зроби так, щоб я тебе шукав» [55, с.164]. Письменниця показує процес внутрішньої деградацію героя, душу якого роз'ятрюють образа, безсила лють, ненависть – ті емоції, що призводять до остаточного морального занепаду.

Прозаїк, застосувавши «багатоярусний» сюжет, спрямувала процес читання спочатку від першої через другу до третьої новели, а далі передбачає вторинне читання другої – третьої – першої (уже в такому порядку!) частин. Письменниця застосувала технічну винахідливість каруселі, щоб пустити реципієнта концентричними колами доль кількох буковинських сімей.

Отже, акцентувавши увагу на розкритті сюжетно-композиційних особливостей твору, ми довели, що всі три його частини – це новели, що містять опис важливих подій у житті персонажів твору. Отже, у новелах М. Матіос по-авторськи інтерпретує жанрові ознаки новели, звернувши особливу увагу на такі: незвичайність подій, несподіваність сюжетних

поворотів, концентрованість дії, посилена увага до душевного переживання героя. Зовнішній і внутрішній світи роману розкриваються завдяки синтезу жанрів. Під кінець твору сюжет втрачає свою подієвість, дія переноситься за межі звичайних буттєвих колізій і акумулюється у психофізичному просторі людського ества.

Іншою, не менш важливою складовою жанрового визначення є поняття «сімейна сага». Сага – термін, який бере початок із періоду побутування скандинавського епосу, але в сучасному літературному просторі він зазнав певних метаморфоз. Важливе місце в сучасних сагах відведено зображенню сімейної історії. Переплітаючи соціально-історичний та родинно-інтимний аспекти саги, М. Матіос розкриває багатоаспектну картину життя декількох гуцульських родин під час Першої світової війни, торкається важливої проблеми невідповідності моральних принципів та способу життя героїв твору, конфлікту серця і розуму, апелює до категорій «гріх» і «любов» як таких, що не можуть існувати самі по собі, без людського середовища.

Оскільки особливістю саги є змалювання життєвих доль представників різних поколінь, то письменниця розкриває всі періоди, які проходить людина в своєму житті: народження, дорослішання, юність, старість, описує весілля, похорон, зустріч, прощання. Наприклад, уже в перших рядках роману зустрічаються такі словосполучення як «жіноча тяжба», «здорове сім'я», «витривале лоно», що вказують на появу майбутнього життя, продовження роду людського. То фінал твору свідчить про протилежне – загибель фізичну, моральне падіння, приреченість або зникнення роду людського. Яскравим прикладом таких думок є картина з твору: «Розпростерта жінка лежала грудьми на розтрощеній гойданці, обіймаючи заляклими руками порізане мотуззя. З кишені її чорного козячого кептарика визирала заплетена в косичку свічка, яку в горах тримають для смерті» [55, с. 169–170]. Як бачимо, опорними елементами композиції в романі стають ритуальні епізоди.

Отже, М. Матіос вдало змалювала життєві драми родин Чев'юків, Варварчуків, Кейванів, життєві орієнтири Мариньки Богодухої, Олекси Німого, деталізує суб'єктивно-особистісні сприйняття різних життєвих обставин головними персонажами, розкриває специфічні, інколи доволі складні особистісні зв'язки між ними, акцентує увагу на психологічних зрушеннях та впливові суб'єктивних і об'єктивних чинників на формування внутрішнього світу героїв.

Події в новелі відбуваються у двох світах – зовнішньо-подієвому та інтимно-екзистенційному. У змісті новели письменниця подає передісторію зародження стосунків між Маринькою і Кирилом Чев'юком. М. Матіос, оперуючи художніми відкриттями постмодернізму,

Але М. Матіос майстерно виокремлює соціально-історичний та родинно-інтимний аспекти саги й поєднує їх у творі так, що разом вони створюють багатопланову картину буття кількох гуцульських родин під час Першої світової війни, інтерпретують проблему полярності поглядів на життя представниками різних поколінь і родин, розкривають конфлікти серця і розуму, протистояння гріха й любові як категорій, що не мисляться поза людським існуванням.

Враховуючи напрацювання учених-літературознавців і зміст твору «Майже ніколи не навпаки» ми прийшли до висновку, що слушним є визначення жанрової приналежності твору до сімейної саги в новелах, оскільки засадничі особливості і саги, і новели наявні в творі.

Крім того, потребує пояснення метафоричний заголовок – «Майже ніколи не навпаки». Автор пише: «У світі завжди одне й те ж: одні люди вбивають інших людей, а якісь інші люди в цей самий час – люблять іще інших. А ще інші – ненавидять тих, хто любить. І не можуть собі дати ради ні перші, ні другі. Ні з любов'ю. Ні з ненавистю. І майже ніколи не навпаки» [55, с.21–22]. Розгадати або з'ясувати походження назви твору – це завжди цікавий процес пошуку невідомого або складного, у результаті якого в реципієнтів виникає естетичне чуття, формуються смаки і читацькі

вподобання. На ускладненість назви вказує наявність у її формулюванні заперечень: «ніколи», «не навпаки», «ніде», «ніхто».

Н. Кожина слушно зауважила, що «у великих формах, таких, як роман або інших заголовне слово або словосполучення не відразу вплітається в канву твору, а з'являється в сюжетно-кульмінаційних точках літературного тексту». Вислів «Майже ніколи не навпаки» з'являється в творі двічі: перший раз у підсумку життєвої трагедії Дмитрика, яка виражає відсутність емоційної цілісності світу (одна – радіють, веселять, шукають пригод, інші – потопають у горі, неспроможні вибратися із життєвої тупикової ситуації), другий раз - коли відбулося вивільнення Петруні з-під чоловікового гніту.

Розірвана, незавершена фраза, три крапки перед заголовком указують не лише на незавершеність поглядів персонажів, а акумулюють до розуміння реципієнтами думки про те, що життя швидкоплинне, а будь-який рід має фатальну приреченість. Відтак, на нашу думку, одним із можливих тлумачень може бути наступне: все у світі відбувається за певними закономірностями, законами, саме так, а не інакше. Людина, переконує письменниця, несе відповідальність за свої вчинки, проступки, і лише після остаточного розкаяння наступає період духовного очищення, народження нової, незаплямованої душі. І це так, «майже ніколи не навпаки». Відповідно такі думки в магістерській роботі не вичерпують усіх можливих варіантів пояснення назви твору.

Перший раз, як підсумовується Дмитрикова історія, уведена в контекст вселенського колообігу почуттів, «коли одна половина видимого світу захлинається горем, а друга половина – шукає пригоди на свою захмелілу голову» [55, с. 14]. А вдруге, виражаючи остаточне вивільнення Петруні з-під чоловікового гніту. Важливим є часопростір твору, адже авторка поєднує різночасові епізоди, що мали місце в буковинському селі Тисова Рівня за часів Австро-Угорської імперії, Першої світової війни та першої третини ХХ століття. У межах визначеного історичного та хронологічного часу письменниця розкриває життєву драму кількох гуцульських родин

шляхом осмислення буття людини на подієвому, психологічному, філософському, метафізичному та екзистенційному рівнях. Крім того, вона вдається до застосування різних наративних форм: спогаду-сповіді, розповіді-одкровення, внутрішнього мовлення тощо. Кожен персонаж твору має власну сформовану систему поглядів і переконань, прагне мати беззаперечне алібі, сформоване на виробленій в кожного власній манері поведінки.

Таким чином, своєрідною є композиція твору «Майже ніколи не навпаки»: через взаємодію всіх її складових частин, відштовхуючись від заголовку і закінчуючи вказівкою на місце, де писалася книга, реалізується задум твору. Вдале поєднання реальних життєвих історій та казково-містичного, фантастичного світу сновидінь, марень ускладнює сюжетно-композиційну побудову.

Я. Голобородько зауважував, що «Марія Матіос від природи є психологом емоцій і прагне зазирнути в безодню людських станів. Наодинці з безоднею людських почуттів її зору відкривається те, що я назвав би віконцем у вічність. Вона проникливо, щемно, глибинно передає психологічні перипетії своїх персонажів, що також має знаки – ознаки безальтернативної традиційності... . І саме на психологічних говерлах, ельбрусах, еверестах тримаються художньо найсильніші, найсокровенніші її тексти» [26, с. 70].

Твір української письменниці доводить, що в суспільстві, де почуття починають брати гору над повинністю, патріархальному устрою втриматися вкрай складно, а відверта несумісність звичаїв із часом призводить до внутрішнього бунту.

Отже, дослідивши родо-жанрові та сюжетно-композиційні особливості твору М. Матіос «Майже ніколи не навпаки», можемо узагальнити, що сімейна сага є епічним твором, який поєднує характерні жанрові ознаки як саги, так і новели. Так письменниця використовує такі ознаки саги: оповідь охоплює тривалий проміжок часу; в центрі твору – розповідь про долю

декількох родин; велика кількість героїв; інколи – зміщення часових площин. Крім того, яскраво вираженими є новелістичні риси: зображення важливих для героїв подій; стрімкий розвиток головних подій (тут не враховуємо екскурс письменниці у минуле); неочікувана, емоційна розв'язка. Тому поділяємо думку самої М. Матіос, яка й визначила свій твір як сімейну сагу в новелах.

2.2. Особливості характеротворення жіночих персонажів сімейної саги в новелах «Майже ніколи не навпаки»

У сімейній сазі в новелах М. Матіос художньо моделює життєві історії, пов'язані з питаннями чіткого розмежування статі: чоловічої та жіночої. Адже сімейно-особистісна сфера впливає на розгортання сюжетної основи твору. В авторській характеристиці чоловіки і жінки є цілком різними, вони виконують протилежні функції та обов'язки, а, відповідно, мають несхожі погляди на конкретні життєві події.

Зображуючи персонажів-жінок авторка акцентує увагу на тілесному, гріховному, що призводить до трагічних наслідків у загальному розвитку сюжетної основи. Розуміння жіночого тіла, як зла, характерно для світосприймання українського патріархального селянства. Така рецепція в широкому контексті твору пов'язана з небезпекою особистісної свободи для патріархального укладу. Чоловік бере на себе обов'язки повністю контролювати жінку, оскільки вона не може справитися самостійно з власними емоціями, сексуальним потягом, бажаннями, тобто є слабкою.

Прикладом відображення місця і ролі жінки в традиційному суспільстві є образ п'ятнадцятирічної Петруні, яка була однією дитиною в заможного батька. Він виховував її після смерті дружини самостійно, любив її так, як тільки може любити батько: грубою чоловічою любов'ю.

Потяг до збагачення, збільшення своїх статків призводить до того, що найрідніша людина, батько Гаврило Дячук, готовий віддати власну доньку за чоловіка вдвічі старшого за неї задля задоволення корисних інтересів: бажання отримати більше від вигідного шлюбу і збільшити вдвічі свої статки. Дівчина не розуміє, чому так трапилося, і вона змушена виходити заміж за чоловіка, якого вперше побачила під час сватання. Авторка зображує її «білою, як туман, після дощу над їхнім хутором» і «невинною, як цвіт яблуневий у травні», зовсім молода, недосвідчена [55, с. 54].

Шлюб для Гаврила – це вигідна угода, тому й весільний обряд нагадує собою процес купівлі-продажу, де торгуються Петрунею. Він «цоркається келишком із молодим, розкланюється навсібіч гостям і знову підганяє кухарку носити частіше гарячі наїдки до столу – щоб не вистигли...» [55, с. 55]. Йому було дуже радісно на душі, хотілося співати і кричати, він заспокоював себе, що вчинив із донькою правильно, адже їй дістався «гадзовитий і статечний чоловік». Гаврило запросив на весілля багато гостей, оскільки хотів, щоб усі побачили, що він – чоловік поважний. Таким чином, М. Матіос детально зображуючи процес підготовки до весілля і саме весілля в черговий раз наголосила на безправ'ї жінки, особливо молодої, розкрила негативні якості характеру чоловіка, довела, що головне для нього – це матеріальна стабільність і впевненість у завтрашньому дні.

Батько не зважав на емоції та почуття доньки. Натомість Петруня не хотіла виходити заміж за нелюбого їй чоловіка. Героїня постійно плакала так, щоб ніхто не бачив, ходила з мутними від сліз і відчаю очима, не помічаючи краси оточуючої природи. Вказівкою на її приреченість була навіть та невелика пісня, яку співала хрещена мати Параска, розчісуючи дівчині волосся:

Не плач, не плач, молоденька,
 Бо не маєш чого.
 Бо ти знаєш, що нема
 Села дівочого.

Нема села дівочого,
 Ні парубочого.
 Не плач, не плач, молоденька,
 Бо не маєш чого [55, с. 61].

Дівчина майже не знала свого нареченого, боялася його, як лихої смерті, і сторонилася.

Описуючи гуцульське сільське весілля, М. Матіос акцентує увагу на різних важливих традиційних і забобонних деталях, окреслюючи основоположні фактори буття української нації. Вона детально розписує символічний обряд із келихами, що мав на меті продемонструвати докази цнотливості нареченої усім присутнім. Адже саме цнота дівчини була головним мірилом її добродетності, незаплямованості, зовнішньої і внутрішньої чистоти. «Це коротке торжество, ця миттєва вищість в одному – в доказові її безсумнівної чесності або привселюдного безчестя» [55, с. 57]. Вся відповідальність лягає на плечі жінки, тоді як чоловік перебуває поза підозрою. Позицію нареченого цілком підтримує й громада, соціум, який або засуджує жінку, або вихваляє. Тому, як наголошує авторка, жінка цілком залежна від оточення, що встановлює нормативні поведінкові обмеження.

І хоча Петруня залишається цнотливою й після весілля, проте вона не має можливості довести свою чесність, навіть говорячи правду батькові про чоловіче безсилля Івана. Проте Гаврило не повірив словам доньки, що «простирадло було біле, бо нове, з білою мережкою по краях» [55, с. 65].

Надзвичайно вражає батькова жорстокість у ставленні до доньки, бо виявляється, що для нього важливішим є честь і гонор, а не почуття дитини. Він не дослухається до слів і пояснень Петруні, коли та говорить, що «він не міг мене пробити, бо він не вдатний до жінки» [55, с. 65]. Гаврило, коли була жива дружина, постійно фізично знущався з неї, бив її, бо так поводитися всі чоловіки з жінками. Відповідно він фізично карає і доньку за сором: бив її в голову, плечі, груди; шмагав канчуком спину; вдаряв долонею по губах; тряс канчуком перед обличчям Петруні; бив кулаком по обличчю. Отже, тілесне

покарання як єдино можливий, дієвий спосіб відновлення порядку та доказу зверхності чоловіка над дружиною в реалістичному дусі зображено в творі. Гаврило знущається з доньки, навіть знаючи правду: «Мене це не обходить!...Ти тепер його шлюбна жінка і живи з ним, як із чоловіком. Мені доста й одної ганьби» [55, с. 65]. Такі слова батька свідчать про те, що йому важливішою є матеріальна стабільність і думки односельчан, а не щастя доньки. Якраз пріоритет матеріального, а не духовного є, за задумом письменниці, основою ментальної картини світу гуцулів у творі.

Ставши дружиною, юна Петруня стає господинею, виконує всю роботу, інколи не посилює їй фізично. Вона залишилася в будинкові сама, оскільки чоловік Іван пішов воювати. Молодій дружині байдуже, чи повернеться він додому живим, оскільки вона не має до нього жодних почуттів. М. Матіос розмірковує: «Їй однаково, чи прийде той звір із великої бойні, чи ні – її голова не болить. Добре, якби не вернувся ніколи» [54, с. 14].

Почуття, що виникли в Петруні до Дмитрика, виявилися сильними, стали певним рушієм дій та вчинків героїні. Вона не хоче відмовлятися від коханого, адже з ним відчула себе справжньою щасливою жінкою. Це почуття гріховне, але дає сили героїні, сприяє прояву зовсім нетипових для героїні рис характеру: впертості, впевненості в собі, сміливості, бажання бути щасливою навіть на короткий проміжок часу. Її внутрішнє єство бунтує: «Буде, як буде. Я скинутися Дмитрика не годна. І мені байдуже, що зі мною зробить той нелюд. Більше не зробить, як зробив. А як зробить – така моя судьба. Я тому не винна. Я жива і хочу жити» [55, с. 67]. Така невелика фраза має глибокий зміст, адже в Петруні з'являється бажання продовжувати жити, відчувати себе повноцінною і потрібною.

Вона змінюється внутрішньо, стає сильнішою. Свідченням цього є епізод повернення з війни Івана, якому Андрій розповів про зраду дружини. З'ясування стосунків між подружжям – приклад того, що Петруня більше не безвольною істота, а особистість, яка може відкрито висловлювати свої думки і виражати емоції. «В її голосі одночасно було стільки зневаги й

зверхності, відчаю й неприхованого торжества, а в небачено розквітлому тілі – справжньої жіночої сили, що Варварчукові зробилося млісно» [55, с. 70]. З юної, недосвідченої дівчинки вона перетворюється на дорослу, змужнілу, витривалу жінку. Прикметно, що М. Матіос показує внутрішню еволюцію героїні, дає їй можливість «задихати на повні груди». Хоча щастя Петруні з Дмитриком було короткочасне, адже Іван жорстоко розправився з юнаком, побивши його. Від таких знущань молодий чоловік не оговтався, помер, страждаючи фізично і морально. Таким чином, Петруня втратила найдорожчу людину в її житті, залишившись на самоті.

Зміщення часових просторів як одна з ознак творчого методу М. Матіос дала можливість простежити життєву долю Петруні від юнацьких років і до зрілості. Стосунки з Дмитриком – це один яскравий епізод у її житті, все інше – лише випробування, сірі будні, ненависний чоловік і домогосподарство. Найбільше нещастя для неї – це відсутність дітей. Письменниця наголошує, що щастя жінки – в материнстві, тому й натуралістично виписує сцени фальшивого материнства, що маркують божевілля Петруні. Хоча й сама героїня відчуває неадекватність своїх учинків, пестячи ляльку. Її уявна дитина – це лялька-мотанка, яку спочатку молода жінка зробила з різного ганчір'я, а після втрати коханого – з його біленької сорочки, «забутої ним на сні тої ночі, коли Іван Варварчук вертав із війни додому» [55, с. 70]. Біла сорочка – символ чистоти, цнотливості, справжності почуттів. Не випадково героїня пестить і грається з лялькою, оскільки дана іграшка мала важливе значення у сенсі передачі життєвого досвіду від старшого покоління молодшому. Здавна вважалося, що одна із основних функцій жінки – це дітонародження, і лише тоді сім'я вважатиметься повноцінною. Петруня не змогла народити дитину, відтак – не виконала свій моральний і громадянський обов'язок перед Богом і людьми, була неповноцінною. Ніхто не з'ясував причини відсутності дітей, оскільки вся відповідальність лягала на плечі жінки. Таким чином Петруня стала заручницею свого неповноцінного чоловіка та порушила усталений

традиційний сценарій реалізації гендерної проблеми, яку піднімає М. Матіос у сімейній сазі в новелах «Майже ніколи не навпаки».

Отже, життєва історія Петруні – це художня авторська інтерпретація існуючих правил проживання жінки в патріархальному суспільстві. Не дивлячись на те, що чоловік Іван обмежив її простір господарством і будинком, вона не підкоряється йому, її поривання є значно вищими. Безцінний досвід свободи робить Петруню духовно вільною, врешті-решт вона демонструє непокору – через багато років іде на могилу коханого, завдяки якому відчула себе повноцінною людиною: «...сидить у самих ногах Дмитрикової могили і сльози самі течуть її зів'ялим і поскородженим зморшками лицем. Вона не витирає їх і не дивиться, чи є ще хто на цвинтарі. Їй таки байдуже» [55, с. 74]. Таким чином, життєва історія Петруні є відображенням типової ситуації пошуку жінкою свого місця в суспільстві і родині. У певний момент свого життя вона починає активно і відкрито бунтувати проти хибних життєвих принципів, умовностей, тих раціональних норм, що позбавляють жінку власної ідентичності.

Ще одним яскравим і трагічним жіночим образом у творі є Маринька-богодуха. Авторка розкриває внутрішній світ молодої дівчини, яка, закохавшись у Кирила, «глухне начисто. Лише чує, як бухкає кров у скроні та в серце» [55, с. 76]. На знак своєї приязні до дівчини, Кирило робив їй гойданки в Бочкові мало не коло кожної стежки і гойдав на них кохану. Чоловік обіцяв любити її завжди і плести гойданки, але через певний час він одружується, вибравши собі «Василинині ґрунти і полонини, повні овець» [55, с. 77]. Матеріальна стабільність і забезпеченість стали для Кирила домінантними, і, в свою чергу, призвели до трагедії в житті Мариньки.

М. Матіос наголошує, що жінка без кохання не може повноцінно існувати, відчувати смак життя і бачити красу навколишнього світу. Відтак і героїня після зради коханого втрачає сенс існування, все в ній померло, здавалося і не стукає серце. Не бачачи смислу жити далі, вона робить спробу покінчити життя самогубством. Але їй ще не судилося вмирати: «Не захотів

Бог прийняти Мариньчину душу до себе – обірвалася виноградна мотузка» [55, с. 77].

Пережита трагедія позначається на майбутньому житті Мариньки. Кирило, бажаючи розірвати з нею остаточно всі стосунки, порубав і попалив гойданки, а вона, натомість, «зібрала в хустину попільць зі своїх хітанок та й поховала його під стіною в Іванцевій колибі» [55, с. 78]. Це не просто символічний епізод прощання молодої жінки зі своїм щасливим короткочасним минулим життя. Авторка наголошує, що з будь-якої життєвої ситуації жінка має винести урок і зробити для себе важливі висновки.

Мариньчина втрата коханого істотно змінила її життя: вона почала бачити різноманітні картини, людей, яких знала. Такий дар став випробуванням для неї, адже перед нею зринали картини як правило трагічні: «...ще вона з гойданки переговорювалася з ними, а вже перед очима бачила їхню наглу смерть або близьку напасть» [55, с. 78]. З того часу дар передбачення не полишає героїню, але їй тяжко від того, що прагнучи допомагати людям відволікти трагедію, не всі вірять її словам.

М. Матіос художньо відтворює буденне життя звичайної сільської жінки, зміщуючи часові рамки, у фіналі твору вона показує читачам Мариньку старою, згорбленою жінкою, життя якої закінчилося смертю: «Мертва Маринька дихає запахом чоловічого тіла, в якому змішалися запахи толоченої отави й соленого поту, стиглих яблук і свіжого молока, запах шкірки молодого ягнятка і запах слизького Дмитрикового сім'я, колись розлитого по Петруніних білих стегнах» [55, с. 96].

Таким чином, смисловий мотив «гойданки життя», розкритий на ідейно-смислового та образно-символічному рівнях, є одним із важливих чинників твору. М. Матіос на прикладі образів героїнь потрактовує проблему жіночності фізичного буття людини. Образ-символ гойданка означає цілісність людського буття від його початку і до завершення, з його злетами і падіннями.

Відтворення патріархальних та надміру забобонних поглядів гірської людини відбувається через образ Теофіли. Вона – молода жінка, яка перебувала в шлюбі, народжувала дітей, але не відчувала ні сімейного щастя, ні материнського. Вона була вихована на традиційних патріархальних правилах, відповідно до яких змушена повністю підкорятися чоловікові, соромитися свого тіла, бути безвольною і слухняною, адже «існував припис, що не мав відтінків, півтонів, застережень, полегші чи варіантів: «кожна жінка гір зобов'язана стидитися своєї статі й власного тіла»» [55, с. 84].

Вона не розуміла в повній мірі зміст слова «кохання», оскільки чоловік завжди грубо з нею поводився. «Пробудження плоті» Теофіла відчуває з «чорним чужинцем-гвалтівником»: «...не було ні думки, ні страху...лиш дивне біле розп'яття миготіло їй у голові» [55, с. 89]. Теофіла вперше за все своє життя відчула фізичну насолоду. Її переповнювали такі відчуття, які жодного разу не з'являлися в стосунках із чоловіком.

Наслідком гріховного зв'язку, зґвалтування стала вагітність молодої жінки. Героїня не могла з нею змиритися, хотіла топитися, прагнула позбавити себе такого стану. Але нічого не вийшло. Народження двох синів від черкеса – поворотна подія в її житті, адже вона з перших хвилин життя дітей не хотіла їх навіть годувати: «...вона цілу добу не повела й очима в їхній бік, не запитала, кого привела на світ і цицьки їм не дала. Знала, що двоє. І що мають руки-ноги» [55, с. 90].

Найбільше Теофіла боялася повернення з війни чоловіка Грицька, адже знала, що він ніколи її не пробачить. Тому характерно, що Грицько звинувачує в усьому не прийшлого завойовника-гвалтівника, а свою дружину, адже «чоловік не винен ніколи. То все жіноча воля. Її воробжа й лукавство»[55, с. 90]. Вражає лють, ненависть і та сила, за допомогою якої чоловік фізично розправлявся з дружиною: він зірвав колиску, де спали діти, і вдарив нею об підлогу, несамовито рвав на голові дружини волосся, бив Теофілу «залізними» руками, наносив удари в голову. А вона «харкала кров'ю в рукав сорочки, не приймаючи рук від колиски» [55, с. 87].

На прикладі життєвої трагедії Теофіли М. Матіос актуалізує проблеми сексуального характеру в оберненій перспективі: проблема зневаженого жіночого тіла в законному шлюбі та проблема зґвалтування, що виявляється не насильством, а відкриттям жіночої сутності.

Як жінка, М. Матіос на сторінках твору переконує, що жіноче кохання сильніше, ніж чоловіче, наповнене пристрастю, певною магією, бажанням повністю розчинятися в коханій людині. Воно дуже часто досягає значних вершин.

Враховуючи вище викладений матеріал, визначимо особливості художньої реалізації жіночих образів у сімейній сазі в новелах «Майже ніколи не навпаки»:

- кохання – головна рушійна сила, що призводить до внутрішніх і зовнішніх змін героїнь, освітлює їхні душі, окрилює їх, вияскравлює фізичні й духовні якості;
- глибокий драматизм;
- подолання патріархальної залежності від суспільної думки, поява власного «Я» шляхом тривалих і трагічних життєвих випробувань;
- основні теми твору, пов'язані з жіночими образами: материнство, родинні цінності та їх дотримання, жіночий протест, сексуальна свобода, життя і смерть, самотність, життєвий вибір, реабілітованість тілесності, сімейне виховання.

Основними засобами характеротворення образів героїнь у сімейній сазі в новелах М. Матіос є: портрет, розлога авторська характеристика, опосередкована характеристика (думки та оцінки інших персонажів), художні деталі (деталі одягу, побуту, образи-символи), мовлення.

Таким чином, своєю сімейною сагою в новелах «Майже ніколи не навпаки» М. Матіос доводить, що кожна родина і окрема особистість – це ансамбль відносин, через те стосунки між героями не є простими, навпаки, інколи заплутаними, проблемними, без перспектив на майбутнє.

Висновки до розділу 2

Твір «Поза межами болю» М. Матіос – один із найвідоміших у творчому доробку письменниці, написаний 2007 року. По-різному потрактовували жанрову приналежність літературознавців, визначаючи як «роман-хроніка», «сімейний роман». Хоча сама авторка вказала, що це сімейна сага в новелах. Таке означення, на нашу думку, є цілком виправданим, оскільки у творі мова йде про життя родин Чев'юків, Кейванів і Варварчуків протягом тривалого часу. Називаючи три частини твору новелами, письменниця відходить від загальноприйнятого тлумачення жанру – невеликий за обсягом епічний твір, адже її новели є об'ємними за змістом, ідейно-тематичним спрямуванням і проблематикою.

Поєднання характерних ознак двох жанрів в одному творі дало можливість М. Матіос природно інтегрувати життєву буденність і той колоритний світ, який створила людська уява, сконденсувати фатальний драматизм подій і людські характери, інтенсифікувати повсякденні моменти і звичайні життєві епізоди.

Події в новелі відбуваються у двох світах – зовнішньо-подієвому та інтимно-екзистенційному. Перший світ у зображенні письменниці – традиційний гуцульський, з давніми традиціями, обрядами і звичаями, в ньому домінує тяжка робота й фізичні знування над жінкою. В іншому світі панує кохання, пристрасть, духовність, перемежована фантастичними образами, видіннями.

Важливу роль у творі М. Матіос відводить характеристиці жіночих образів Василяни, Теофіли, Петруні, Мариньки, які є типовими представницями патріархального світу. Авторка проводить їх через низку різноманітних життєвих випробувань, прагнучи довести читачам, що жінка насамперед почуватиметься щасливою тоді, коли в її житті є близькі люди, кохання, улюблена справа, підтримка, взаєморозуміння, відчуття потрібності.

РОЗДІЛ 3.
ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ СІМЕЙНОЇ САГИ В НОВЕЛАХ
«МАЙЖЕ НІКОЛИ НЕ НАВПАКИ» НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ
ЛІТЕРАТУРИ В 11 КЛАСІ

3.1. Сучасний стан досліджуваної проблеми

Сучасний стан розвитку освіти позначений кардинальними перетвореннями у сфері освіти, науки і культури. Духовність стає необхідною інтенцією формування сучасної особистості, від якої залежить майбутнє української держави. Важливу роль у процесі виховання підростаючого покоління відіграє шкільний курс української літератури, на якому відбувається творчий діалог вчителя і учнів із класичними мистецькими творами, духовне й моральне зростання особистості, естетичне виховання, розвиток художнього смаку. Неперевершені зразки красномовного письменства покликані допомогти здобувачам освіти пізнати себе, визначитися в житті, прагнути до саморозвитку та самовдосконалення, зреалізувати плани, задуми та мрії.

У Концепції літературної освіти чітко зазначено, що вивчення літератури в школі має ґрунтуватися на дидактичних, літературознавчих та методичних принципах, серед яких одне з чільних місць відведено принципу шкільного аналізу та інтерпретації художніх творів у їх родово-жанровій специфіці та історико-літературній приналежності. Особливо складними для вивчення та розуміння є постмодерністські твори й нетипові, синтетичні літературні жанри, створені авторською уявою. Серед яких виокремлюємо сімейну сагу в новелах як великий за обсягом епічний твір, у якому розповідається історія однієї або декількох родин протягом тривалого часу.

Проблема вивчення складних епічних жанрів не була новою в методичній науці. До неї в різні часи зверталися провідні учені (Т. і Ф. Бугайки, Н. Волошина, Є. Пасічник, Б. Степанишин), які в

грунтовних наукових розвідках апелювали до літературознавства, наголошували на врахуванні родово-жанрових ознак епічних творів під час їх аналізу, давали слушні методичні рекомендації та розроблювали схеми аналізу епосу та його жанрів.

У II половині XX століття значно актуалізувалося розв'язання даного питання. Зокрема науковці приділяли належну увагу аналізу художнього (в тому числі й епічного) твору в єдності змісту і форми, адже це основний принцип вивчення літератури, без урахування якого неможливий її ефективний розгляд. Важливим у цьому контексті є коментар Т. Яценко, яка наголошувала на тому, що актуалізація питання використання теорії літератури у шкільному курсі визначила настанови методистів щодо вивчення художніх творів із урахуванням їх родової та жанрової специфіки, що обумовлювало науковість уроку літератури.

П. Волинський наполегливо доводив важливість урахування родової і жанрової приналежності програмових творів. Він говорив, що у процесі шкільного аналізу не достатньо лише розкрити характер поведінки героїв, їхні вчинки, мотиви дій, емоції, почуття, а потрібно за допомогою методів, прийомів і видів навчальної діяльності довести до реципієнтів все те, на чому робить акцент письменник. Аналізуючи специфіку вивчення різних літературних родів, найбільше уваги він приділяє епосові та його жанровим різновидам. На думку вченого, ефективним буде шкільний аналіз епічних творів тоді, коли вчителі уникатимуть шаблонності в роботі, одноманітності навчальних дій, типовості видів навчальної діяльності [62, с. 8]. Важливою є його методична настанова уникати акцентування уваги лише на предметному змісті, прагнути аналізувати епічний твір так, щоб зачіпати усі рівні художньої форми або окремих її компонентів.

Нам імпонують методичні погляди Н. Сафонової про аналіз епічного художнього твору. В основному науковець акцентувала увагу на питанні особливостей аналізу образів-персонажів та композиційних особливостей, але розписувала ті методи і прийоми, які допоможуть сформувати в учнів

практичні вміння і навички. Учена навіть виокремила два етапи їх формування:

- здобувачі освіти самостійно читають і аналізують конкретний епізод епічного твору з метою його подальшого колективного обговорення;
- учні так само читають і аналізують вже інші уривки з твору для того, щоб практично закріпити набуті практичні вміння і навички [83] .

На нашу думку, така робота здобувачів освіти сприятиме формуванню аналітичних умінь, але вона буде результативною лише за умови постійної систематичної і виробленої методики роботи вчителя-словесника над змістом і формою епічного твору. Важливими в сучасній шкільній практиці є низка прийомів, запропонованих Н. Сафоновою: зіставлення епізодів епічного твору і порівняльна характеристика образів-персонажів. Ми переконані, що модифікуючи такі прийоми, вчитель може розвивати в учнів й первинні компаративні вміння [83, с. 76].

Б. Степанишин постійно наголошував на важливості глибокого осмислення реципієнтом естетичного потенціалу епічного твору. Щоб отримати естетичну насолоду від роботи з твором, потрібно не лише вдумливо його прочитати, виокремити цитатний матеріал, але й усвідомити, що перед читачем знаходиться витвір мистецтва, що є «живим, пульсуючим організмом» [91]

У 70-80-х роках ХХ століття належну основу для майбутнього вдосконалення процесу аналізу епічних творів заклали теоретичні розвідки В. Маранцмана. Учений важливу увагу приділяв психологічним особливостям процесу читацького сприйняття твору і наголошував, що лише усвідомивши зміст прочитаного, можна братися до аналізу різними шляхами, враховуючи при цьому родово-жанрову природу епосу. Побіжно він указував на важливість і результативність застосування мистецького контексту.

Отже, студіювання наукових поглядів перших методистів із літератури дає можливість зробити висновок про те, що результативна, злагоджена робота вчителя-словесника та здобувачів освіти на уроках сприятиме

увиразненню родово-жанрових ознак епічного твору та його усвідомленому сприйняттю, розумінню та аналізу різними шляхами.

Сучасний етап методичних розвідок з проблеми аналізу епічного твору розпочався приблизно в 90-х роках ХХ століття. У наукових студіях Н. Гричаник, В. Гладишева, О. Ісаєвої, Ж. Клименко, Л. Мірошніченко, Є. Пасічника, А. Ситченка, Г. Токмань, Б. Шалагінова та ін. по-різному висвітлено дане питання. Зупинимося більш детально на розгляді відомих праць.

Посібник Є. Пасічника «Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах» був першим науковим виданням із методики літератури. Автор важливу увагу в ньому приділяє питанню шкільного вивчення творів різних родів і жанрів, зокрема робить акцент і на особливостях розгляду епосу. Для нього врахування родово-жанрової природи твору – це «неодмінна умова аналізу твору в єдності змісту і форми» [74, с. 291]. Крім того, методист переконував, що твори різних жанрів мають вивчатися за своєю, чітко визначеною схемою. Не раціонально вивчати різножанрові твори за одним шаблонним алгоритмом, оскільки тоді буде втрачено його художньо-естетичну цінність.

По-своєму підходили до проблеми вивчення епічних творів укладачі навчально-методичного посібника «Наукові основи методики літератури» (за ред. Н. Волошиної). Розкриваючи різні принципи шкільного вивчення епічного твору, домінуючу роль вони віддавали принципу науковості, зміст якого полягає у «проведенні аналізу твору з позиції сучасного літературознавства; врахуванні ідейно-художньої своєрідності виучуваного твору, його родової та жанрової специфіки» [69, с. 77].

Пріоритетним під час шкільного аналізу епічних творів вони бачили вдало підібрані методичні прийоми. Серед них надавали перевагу спостереженню над твором, практичному застосуванню різних видів переказу, складанню планів, відповіді на запитання різних видів бесід. Вони

наголошували на тому, що під час проведення шкільного аналізу нетипових жанрів потрібно враховувати жанрову природу всіх його компонентів [69].

Підручник Л. Мірошніченко «Методика викладання світової літератури в середніх навчальних закладах» – це нове видання, в якому авторка робить акцент на урахуванні родово-жанрових особливостей твору під час його аналізу. Методист окремими параграфами представляє інформацію про специфіку вивчення епічних, ліричних і драматичних творів, при цьому наголошуючи, що всі вони є інонаціональними. Тому, коли вивчається епічний твір, учитель-словесник має продумувати всі три етапи роботи над ним: підготовчий, виконавчий, підсумковий. Важливу роль у процесі аналізу епічного твору, на думку вченої, має правильно обраний шлях аналізу, що завжди підпорядковуватиметься тематичному блоку програми і кількості годин, відведених на вивчення того чи іншого програмового твору [62].

Власні погляди на проблему аналізу епічного твору має А. Ситченко. Розробляючи модель вироблення в здобувачів освіти умінь аналізувати художній твір, методист сконцентровує увагу на особливостях урахування при цьому родово-жанрової специфіки твору. Він констатує, що «найвищим показником учнівських практичних умінь і навичок вважаємо здатність до адекватного аналізу та інтерпретації художнього твору (в тому числі й епічного) з урахуванням його родової й жанрової специфіки» [86, с. 34]. На думку науковця, цілісним вважається будь-який зі шляхів літературного аналізу, якщо тільки через певні одиниці художнього тексту (уривки, проблеми, образи, елементи композиції, стилю тощо) він веде читачів-учнів до відповідних образних і поняттєвих узагальнень, які, проте, можуть і виходити за рамки авторського задуму завдяки смислу, який додає до вираженого у творі сам читач [86].

Опрацювання епічного твору, на думку Г. Токмань, має відбуватися у двох аспектах: детальний аналіз фрагментів та узагальнення ідейно-художнього багатства всього твору. Обов'язковою умовою сучасного

прочитання епосу вона вважає подання його в історичному та естетичному контекстах епохи. Важливо, що методист правомірно наполягає на необхідності застосування в процесі аналізу епічних та ліро-епічних творів основних методичних прийомів: складання плану, переказування, усне малювання, використання карток-завдань, інсценізація тощо.

Детальну увагу проблемі вивчення епічного твору приділяє в своїх працях Н. Гричаник, яка розроблює низку новаторських форм роботи, методичних прийомів і видів навчальної діяльності. Оскільки традиційні, на її думку, не сприяють формуванню умінь і навичок аналізу епічного твору. Часткове або повне ігнорування специфіки жанрової природи виучуваного літературного твору значно звужує осмислення здобувачами освіти його мистецької цінності [27].

Отже, детальне студіювання найвідоміших науково-методичних праць і розкриття поглядів методистів на проблему аналізу епічного твору, дає можливість зробити певні висновки:

- вчені переконані, що цілісний аналіз буде ефективним лише в разі врахування родово-жанрової специфіки виучуваного твору;
- методисти наголошують на застосуванні різноманітних, як традиційних, так і інноваційних, шляхів аналізу епічних творів. При цьому рекомендують обирати ту методичну стратегію, що викличе художньо-естетичний інтерес здобувача освіти до виучуваного твору;
- науковці здебільшого не диференціюють методи, прийоми, види і форми навчальної діяльності учнів.

Звернемо увагу ще на окремі наукові студії, що є важливими для магістерської роботи. Так, навчальний посібник Л. Скорини «Аналіз художнього твору» зорієнтований, за словами автора, навчити реципієнтів поглибленому аналізу-інтерпретації літературного твору. Серед низки завдань, прописаних у посібникові, актуальним для нашого наукового дослідження є засвоєння технології аналізу твору в його родовій і жанровій специфіці.

Науковець розписує три етапи вивчення літературних творів відповідно до його родово-жанрової специфіки:

- визначити літературний рід і жанрову приналежність твору;
- ідентифікувати виучуваний твір із традиційним жанровим різновидом. Якщо жанр визначений самим автором, то обґрунтувати його;
- спираючись на текст художнього твору та його особливості, пояснити наявність ознак нетипового жанру в аналізованому творі [69].

Певним недоліком методичної праці Л. Скорини вважаємо те, що авторка не подає конкретний перелік ефективних прийомів і видів навчальної діяльності, що можуть бути використані під час аналізу епічного твору. Вона лише робить акцент на обов'язковому визначенні родово-жанрової приналежності твору.

Цікавою є монографія Н. Романишевої «Українська художня мала проза: теоретико-методичні аспекти вивчення» щодо теми магістерського дослідження. Автор теж наголошує на важливій ролі роду й жанру твору в процесі аналізу, оскільки «жанр або не визначається, або дається лише між жанрове визначення; обґрунтування жанротворчих чинників неточне, непереконливе; відсутнє чітке розмежування, наприклад, «оповідання» й «новели», «повісті» й «оповідання» та ін.; сюжет, проблематика, конфлікт, ідейний зміст творів розглядаються без органічного зв'язку з жанровими законами» [69].

Крім того, методист переконує, що результативність аналізу епічних творів, як і творів інших родів, буде високою, якщо крім родово-жанрової приналежності враховувати всі складні змісту і форми, при цьому не забуваючи розглядати ідейно-тематичне спрямування, проблематику, сюжетно-композиційні особливості, хронотоп, систему образів-персонажів, поза сюжетні елементи.

До проблеми вивчення художнього твору звертається також Ю. Бондаренко. Вчений змістом низки статей обґрунтовує тезу про те, що на сучасному етапі аналізу художнього твору втрачається єдність змісту й

форми. Особливо така тенденція намітилася під час роботи з епічним твором. Тому методист радить учителям-словесникам «у контексті такої роботи формувати значну кількість літературознавчих компетенцій і компетентностей, які випливають із природи літератури як мистецтва слова та тієї аналітичної діяльності, яку може запропонувати сучасна методика навчання мистецтва слова».

Таким чином, у низці монографій, статей, присвячених проблемі аналізу художнього (в тому числі епічного) твору спостерігається спрямування наукової думки на обґрунтування важливості дотримання принципу єдності змісту і форми, детального розгляду твору як мистецького явища.

У Законі України «Про загальну середню освіту» (поточна редакція від 09.08.2019 р., стаття 5) серед низки основних завдань загальної середньої освіти дотичними до теми магістерської роботи є «формування особистості учня (вихованця), розвиток його здібностей і обдарувань, наукового світогляду» та «виховання шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв, державної мови, регіональних мов та мов меншин та рідної мови, національних цінностей українського народу та інших народів і націй». А це означає, що на уроках української літератури й відбувається формування компетентного читача, здатного до самостійного, критичного мислення, розмірковування з приводу прочитаного, вироблення практичних умінь і навичок цілісного шкільного аналізу художнього твору. Крім того, будь-який класичний твір української літератури має дидактичне спрямування. Здобувачі освіти, читаючи твори, усвідомлюють важливість родини в житті будь-якої людини, роль і значення рідної мови, морально-етичних цінностей. А все це пропагують письменники в різні періоди розвитку літератури в своїх найкращих мистецьких витворах, особливо епічних різножанрових творах.

У чинній шкільній програмі для профільного навчання учнів закладів загальної середньої освіти з української літератури (10-11 клас) (автор.

колектив: Г. О. Усатенко, А. М. Фасоля) зазначено, що будь-який художній твір вивчається як явище мистецтва, що репрезентує певний художній стиль та мистецький напрям, розкриває особливості світогляду і світосприймання людини як представника певної епохи, осмислення нею актуальних питань, прагнення гармонійно співіснувати з навколишнім світом. «Формування наукового світогляду, самостійного, критичного, творчого мислення учнів на основі засвоєння ними необхідної системи знань з історії та теорії літератури в процесі аналізу художнього твору через самостійну його оцінку, дискусійне обговорення, висловлення власного ставлення до прочитаного» – це одне із основних завдань, зазначених у програмі, яке передбачає не лише усвідомлене розуміння змісту прочитаних програмових творів, а й їх детальний аналіз з використанням літературознавчого матеріалу [99, с. 4].

Серед завдань літературної освіти важливим для наукової розвідки є «розвиток набутих в основній школі вмінь і навичок в усіх видах читацької діяльності, оволодіння різноманітними читацькими стратегіями; удосконалення вмінь діалогічної взаємодії з текстом, інтерпретаційних, аналізу художнього твору; вироблення алгоритму прочитання художніх творів різних естетичних систем, напрямів, жанрів, стилів» [99, с. 4].

Програмою з української літератури для 10-11 класів (профільний рівень) у розділі «Постмодернізм і постпостмодернізм» виокремлено 16 годин, протягом яких має вивчатися творчість сучасних поетів, прозаїків, драматургів: М. Дочинця, Ю. Андруховича, С. Андрухович, О. Забужко, С. Жадана, О. Ірванця, Ю. Іздрика, І. Римарука та інших.

У програмі розміщено предметні та ключові компетентності, якими має оволодіти здобувач освіти під час вивчення теми. Зокрема вказано такі *предметні компетентності*: «учень/учениця знає про постмодернізм як продукт постіндустріальної епохи; визначає та характеризує стильове розмаїття, експериментаторство, пошуки нових форм і нових тем; називає представника українського постмодернізму та її твори; аналізує обраний твір

щодо жанрово-стильової та ідейно-тематичної специфіки; знає й може схарактеризувати особливості поетики обраного твору» [99, с. 47]

З-поміж імен митців, творчість яких пропонується для шкільного вивчення, окреме місце займає літературна спадщина М. Матіос. Укладачі чинної навчальної програми пропонують протягом 1 години текстуально вивчати сімейну сагу в новелах «Майже ніколи не навпаки» при цьому не плануючи звертатися до розгляду біографії самої письменниці. На нашу думку, це критично мало годин на складний як за жанровою приналежністю, так і за авторською технікою твір. Також програмою передбачено для самостійного прочитання учнями творів М. Матіос «Солодка Даруся» і «Нація».

Для ґрунтовного вивчення стану досліджуваної проблеми в шкільній практиці необхідно проаналізувати ті шкільні підручники з української літератури для 11 класу (профільний рівень), що відповідають вимогам Державного стандарту освіти і чинній шкільній програмі.

У підручнику за редакцією О. Борзенка у розділі «Сучасна українська література» подано теоретичні відомості про біографію М. Матіос та її програмовий твір «Майже ніколи не навпаки». У невеликій за обсягом вступній статті про письменницю автори видання вміщують інформацію про дату і місце народження прозаїка, її навчання, рід занять, перші надруковані збірки поетичних і прозових творів. Зокрема, зазначено те, що найбільшою популярністю серед читачів користуються романи «Солодка Даруся» і «Майже ніколи не навпаки». Але ця вступна стаття про письменницю є невеликою за обсягом і дуже обмеженою інформативно. Ми вважаємо, що це є прогалиною навчального видання, оскільки, відповідно до методичних вимог, старшокласникам рекомендується деталізовано репрезентувати творчий геній митця.

Але цікавим і пізнавальним є те, що автори підручника спочатку презентують поетичну творчість М. Матіос, представляючи здобувачам освіти її поетичні твори «Триєдина перспектива» і «Прості вірші». Це є

цікавим вкрапленням підручника, оскільки більшість реципієнтів ознайомлені з прозовою спадщиною М. Матіос, натомість не знають її як поетесу.

Крім того, вміщено літературознавчий матеріал, що стосується твору «Майже ніколи не навпаки». Автори акцентують увагу на головному: темі й ідейному спрямуванні твору, поясненні назви, розкритті сюжетно-композиційних особливостей. Цей матеріал є важливим, оскільки в старших класах уже проводиться повноцінний шкільний аналіз художнього твору з врахуванням його родово-жанрової специфіки. Таким чином, укладачі навчального видання полегшують процес загального усвідомлення теоретичних літературознавчих засад.

Рубрики підручника «Опрацьовуємо прочитане», «Досліджуємо самостійно», «Ділимося читацьким досвідом», «Запрошуємо до дискусії», «Виявляємо літературну компетентність», «Виявляємо обізнаність у сфері культури», «Виявляємо творчі здібності», «Читацький практикум» орієнтовані не просто на репродуктивне відтворення змісту прочитаного твору, але й спрямовують реципієнта на творчий пошук, вияв власної ініціативи, виголошення власної думки, оцінки, точки зору. Такими запитаннями і завданнями укладачі сприятимуть практичній реалізації основних змістових ліній, визначених Держстандартом та чинними програмами з української літератури: культурологічна, компаративна, літературознавча. Наведемо декілька прикладів таких запитань і завдань.

- *Яке враження справив на вас роман у новелах «Майже ніколи не навпаки»? Які літературні асоціації він викликав? Які запитання у вас виникли?*
- *Де і коли відбуваються події роману?*
- *Хто є центральними персонажами останньої новели? Які сюжетні лінії завершуються в цій новелі? [11, с. 236].*

Сучасний урок літератури в старших класах – це творчий процес, результативна співпраця здобувачів освіти з педагогом і один з одним, тому,

як наголошують укладачі навчального видання, доцільною буде робота в парах або групах. Так, під час вивчення твору М. Матіос «Майже ніколи не навпаки» вони пропонують старшокласникам об'єднатися в малі групи, запропонувати гіпотези, обґрунтувати їх і презентувати однокласникам і однокласницям. Це завдання орієнтоване на вироблення в учнів умінь працювати злагоджено в команді, дослухатися до думок інших учасників освітнього процесу. В іншому випадку – буде відсутній позитивний результат, учні не виконають поставлене перед ними завдання.

Складною і водночас із творчо-пошуковим спрямуванням є рубрика «Обираємо творче завдання», мета якої не просто через низку запитань і завдань перевірити рівень засвоєння здобувачами освіти нової теоретичної інформації та змісту програмового твору, а й сприяти узагальненню і систематизації знань учнів, їхнім умінням здійснювати аналітичний підхід, формування здатності до творчо-пошукової роботи. Наприклад, у підручнику в цій рубриці запропоновано такі завдання:

- *Як би ви визначили жанровий різновид твору Марії Матіос «Майже ніколи не навпаки»: реалістичний роман, роман-притча, роман-сага тощо?*
- *Як алюзії застосовує письменниця для розкриття ідеї твору?*
- *Чому письменниця переносить події свого твору в далеке минуле? [11, с. 236]*

Такі завдання, на нашу думку, допомагатимуть старшокласникам усвідомлено ставитися до процесу прочитання епічного твору, розвиватимуть художній смак та креативність.

На тісну співпрацю письменника, здобувача освіти з художнім твором наголошують укладачі чинного шкільного підручника із української літератури для 11 класу (профільний рівень) за загальною редакцією О. Слоньовської. Вони наголошують на тому, що у сприйманні творів красного письменства має бути творчість, креативність, адже просто

репродуктивне відтворення не дасть ні естетичної насолоди, ні благодатного відчуття співавторства з письменником.

У рубриці «Сучасна українська література у стильовій множинності» вміщено літературознавчу інформацію про сагу в новелах М. Матіос «Майже ніколи не навпаки». Відмічаємо, що укладачі навчального видання жодного слова не говорять про письменницю, а це, на нашу думку, апріорі. Бо твір без автора не може розірвано існувати. Інформацію про саму сімейну сагу зводиться до розкриття її композиційних особливостей, поясненні промовистих назв трьох новел, що входять до її складу, акцентування уваги на образах Петруні і Мариньки.

Після теоретичної статті під рубрикою «Діалог із текстом» уміщено три запитання і завдання, що дають можливість перевірити рівень засвоєння здобувачами освіти змісту програмового матеріалу, реалізувати їхні літературознавчі здібності:

- *Чому свій роман письменниця назвала сімейною сагою? Спростуйте або доведіть слушність такого трактування.*
- *Порівняйте головні чоловічі й жіночі образи героїв роману (на вибір).*
- *Об'єднайтеся в малі групи й підготуйте розповіді про сім'ї Чев'юків, Варварчуків, Кейванів. Кого із членів цих сімей вам найбільше жаль? Чому саме? [87, с. 314].*

Отже, виходячи з вище проаналізованого матеріалу, можемо зробити наступні висновки:

- дуже мала кількість чинних підручників (2 підручника) з української літератури (профільний рівень) для 10-11 класів, що значно ускладнює, на нашу думку, практичну діяльність і вчителів-словесників, і робочу здобувачів освіти;

- розбіжність між програмовими вимогами і тим теоретико-літературним матеріалом, що поданий у чинних шкільних підручниках;

- відсутність будь-якої інформації про М. Матіос у шкільних навчальних виданнях не дозволяє на належному рівні провести підготовчу

роботу до сприйняття старшокласниками сімейної саги в новелах «Майже ніколи не навпаки»;

- зведення до мінімуму запитань, завдань, різних видів робіт, що сприятимуть практичному засвоєнню змісту програмового матеріалу та сюжету прочитаного твору.

З огляду на все сказане, з метою більш ґрунтовного аналізу стану проблеми в шкільній практиці нами було проведено інтерв'ювання серед учителів української літератури м. Суми та анкетування серед здобувачів освіти старих класів. В інтерв'юванні взяло участь 6 учителів-словесників із різним досвідом роботи, педагогічним стажем і підходами до викладання літератури.

Його мета – з'ясувати особливості організації та проведення уроків української літератури в 11 класі, присвячених вивченню постмодерністської літератури та творчості М. Матіос.

Їм було задано декілька запитань:

- Які труднощі у викладанні української літератури виникають у старших класах профільної школи?
- Чи достатньо, на вашу думку, представлений теоретико-літературний матеріал про постмодерністську українську літературу в чинній програмі та навчальних підручниках для профільної школи?
- Які проблеми виникають у вашій педагогічній діяльності, коли на уроках вивчається сімейна сага в новелах М. Матіос «Майже ніколи не навпаки»?

Запитання до вчителів були нескладними, вони безпосередньо стосувалися їхньої професійної діяльності, особливостей роботи з текстом художнього твору на уроках української літератури в профільних класах. Під час інтерв'ю педагоги легко йшли на контакт, розповідали про педагогічний досвід, відверто говорили про актуальні питання і проблеми. У магістерському дослідженні ми узагальнили їхні відповіді, роздуми, бачення.

На перше питання вони зазначили, що є низка труднощів, які б їм хотілося найближчим часом подолати:

- в більшості здобувачів освіти відсутнє бажання читати художню літературу, особливо великі за обсягом прозові твори;
- більшість творів, пропонованих укладачами чинної програми, є складними для прочитання та учнівського усвідомлення та розуміння, що є однією із причин зниження зацікавленості шкільним предметом;
- значна перевантаженість художніми творами, рекомендованими для текстуального вивчення;
- спостерігається деяка невідповідність: є випадки, коли на об'ємний твір програмою відведено мало годин;
- твори із сучасної літератури є важкими для розуміння здобувачами освіти, тому потребують практичного використання ефективних методів, прийомів і видів навчальної діяльності, за допомогою яких процес шкільного аналізу значно полегшиться.

На друге питання стосовно репрезентованості постмодерністської літератури в змісті чинної програми всі вчителі-словесники відповіли про достатній її рівень. Вони пригадали, що учні розглядають особливості історико-культурної ситуації наприкінці ХХ – початку ХХІ століття, розвиток і функціонування постмодерністської літератури, її стильове розмаїття; вчать визначати постмодерністські риси в прочитаних творах, проводять паралелі між світом художньої літератури і сьогоденням.

Словесники також пригадали майже всі імена письменників, творчість яких вивчається на уроках української літератури в старших класах у розділі «Література постмодернізму і постпостмодернізму»: Ю. Андрухович, М. Дочинець, Ю. Іздрик, О. Ірванець, С. Жадан, О. Забужко, М. Матіос, І. Римарук, Г. Пагутяк.

Найбільш дискусійним виявилось останнє запитання, що стосувалося вивчення сімейної саги в новелах М. Матіос «Майже ніколи не навпаки». Усі вчителі зазначили, що твір надзвичайно цікавий, пізнавальний, розкриває особливості гуцульського світогляду, але специфічний і складний для повного усвідомлення, розуміння та аналізу. Було названо низку проблем, які

вчителі вимушені долати, коли готуються до занять і, відповідно, під час проведення уроків із вивчення сімейної саги в новелах М. Матіос «Майже ніколи не навпаки»:

- значно обмежена кількість годин (1 година), відведених на текстуальне вивчення твору в старших класах;
- складність жанрової специфіки та сюжетно-композиційних особливостей, що потребують детального роз'яснення вчителем;
- зміщення часових проміжків ускладнює загальне розуміння змісту прочитаного;
- специфічна мова твору (наявність діалектизмів, обірваних речень, символіки)

Крім того, нами було розроблено невелику анкету для учнів із метою з'ясування особливостей вивчення ними сімейної саги в новелах М. Матіос «Майже ніколи не навпаки».

Анкета для одинадцятикласників

1. Пригадайте деякі факти із життя і творчості М. Матіос? Що про неї запам'ятали з уроків української літератури?
2. Які твори письменниці ви читали? Назвіть їх.
3. Чи сподобалася Вам сімейна сага в новелах «Майже ніколи не навпаки»? Чому?
4. Які персонажі твору Вам запам'яталися найбільше? Чому?
5. Поміркуйте, в чому актуальність твору в сьогоденні.

Як засвідчили результати відповідей, всі запитання виявилися непростими для здобувачів освіти, оскільки їм було не дуже легко актуалізувати свої знання, пригадати вивчений раніше літературознавчий матеріал.

Проаналізуємо відповіді здобувачів освіти. Цікавими виявилися відсоткові відношення відповідей респондентів на перше питання анкети. Так, 33% відразу пригадали вагомі факти про М. Матіос, вказали на її походження, розкрили особливості авторського світогляду, пригадали

найважливіші віхи з її життя і творчості, назвали найвідоміші премії, які отримала письменниця. 54% опитаних назвали лише незначні деталі з біографії авторки: народилася в Чернівецькій області; отримала освіту філолога; почала писати ще зі шкільних років поезію; найвідоміший прозовий твір – роман «Солодка Даруся». 8% респондентів змогли згадати, що М. Матіос – це класик української постмодерністської літератури, лауреат багатьох престижних премій і нагород, популярність їй приніс твір «Солодка Даруся». У 5% опитаних виникли труднощі з відповіддю на це запитання. Здобувачі освіти змогли назвати лише той програмовий твір, який вивчали на уроках української літератури.

Друге питання анкети виявилось складним для учнів, оскільки 75% змогли пригадати і назвати лише роман «Солодка Даруся», не дивлячись на те, що він не вивчається на уроках української літератури за нині чинною програмою. 17% респондентів у перелік додали й твір «Майже ніколи не навпаки». І лише 8% опитаних згадали і жанрове різноманіття творів письменниці, назвавши її інші твори «Нація», «Життя коротке», «Щоденник страченої».

На питання про враження від прочитаного твору «Майже ніколи не навпаки» 76% опитаних дали ствердну відповідь, оскільки їх вразила трагічна доля молодої дівчини Петруні та її стосунки з Дмитриком. 17% реципієнтів відповіли, що було важко зрозуміти твір, оскільки авторка вдається до зміщення часових проміжків і ускладнює сам твір великою кількістю діалектних лексем. Решті здобувачів освіти (7%) сімейна сага в новелах не сподобалася взагалі.

Щодо персонажів твору, то ті старшокласники, які прочитали твір, назвали членів родини Чев'юків, пригадали імена найстарших Василя й Кирила, дітей Павла, Андрія, Оксентія та Дмитрика, пригадали Грицька і Теофілу, Петруню та Мариньку. Другорядні персонажі залишилися поза увагою читачів.

Актуальність сімейної саги в новелах М. Матіос «Майже ніколи не навпаки» здобувачі освіти вбачають у такому:

- націоцентричне спрямування твору, авторська художня інтерпретація життя гуцулів, їхнього світогляду, звичаїв та обрядів, вірувань;
- показано характер стосунків у межах родини;
- актуалізувалося гендерне питання;
- роздуми про сенс людського існування, кохання, призначення людини, улюблене заняття;
- подолання загальноприйнятих стереотипів і його наслідки.

Отже, провівши інтерв'ювання вчителів української літератури та опитування здобувачів освіти, ми прийшли до висновку, що спостерігаються певні прогалини в теоретичних знаннях одинадцятикласників і в методиці роботи словесників під час текстуального вивчення сімейної саги в новелах «Майже ніколи не навпаки». Відтак, убачаємо за необхідне розробити методичні рекомендації щодо вивчення даного твору на уроках української літератури в профільних класах, що стануть у нагоді як учителям, так і здобувачам освіти.

3.2. Психолого-педагогічні основи вивчення сімейної саги в новелах учнями старших класів

У контексті магістерської роботи вважаємо доцільним дослідити психологічні особливості старшокласників. Наукові праці з психології розкривають проблему періодизації вікового розвитку особистості, характеризують їх суперечності та новоутворення. Більшість науковці доводять, що 10-11 клас – це ранній юнацький вік. Він є визначальним етапом в житті, адже учні знаходяться на межі між шкільним життям і вступом у доросле, самостійне життя.

Перш ніж говорити про специфічні характеристики даного вікового періоду, зупинимося на розгляді популярної нині теорії поколінь. Науковці виділяють чотири покоління людей:

- бeбі-бумeри (1943–1963 pp.) – таким особистостям притаманні певні риси: оптимістичний погляд на життя, прагнення самовдосконалення, стабільність в усьому, відчуття потрібності;
- покоління X (1963–1984 pp.) – представники даного вікового періоду найбільше цінують розвиток і навчання, завжди готові до будь-яких змін, проявляють самостійність та ініціативність, спрямовані до індивідуального успіху, мають неформальні погляди;
- покоління Y (1984–2000 pp.) – такі особистості є комунікативними, їм подобається співпрацювати з кимось на швидкий і позитивний результат, в пріоритеті для них – бути гідними громадянами;
- покоління Z (з 2000 p.) – представники даного покоління здатні до співпраці в команді, толерантні й прагматичні. Їхні цінності ще лише формуються.

Отже, виходячи з даної періодизації, сучасні старшокласники відносяться до покоління Z, яких називають «покоління Z», «цифрові люди», центеніали, цифрові аборигени, оскільки вони пов'язані між собою за допомогою мережі Інтернет, YouTube, мобільних телефонів, SMS і MP3-плеєрів. Вони характеризуються високим рівнем інтернет-активності, натомість мають низький рівень саморозвитку, не займаються самоосвітою, уникають безпосереднього спілкування один з одним.

Чимало вчених-психологів (Г. - С. Холл, З. Фройд, К. Левін, В. Штерн, Г. Айзенк, Ж. Піаже, А. Валлон, К. Бюлер та інші) наголошували, що період ранньої юності – важливий перехідний етап у процесі формування людини, коли особливо актуальними є «потреби особистості в самоствердженні, самовираженні, самореалізації й саморозвитку» [42, с. 191].

Звернімо особливу увагу на вікові психологічні зміни покоління «Z». Зарубіжні й вітчизняні психологи (А. Сапа, Г. Солдатова та ін.)

виокремлюють у сучасного покоління специфічні психологічні особливості (гіперактивність, сенсорна деривація, побудова ідентичності, перманентна присутність у середовищі Інтернет, інтердисциплінарність), що відіграють засадничу роль у процесі опанування здобувачами освіти необхідної навчальної інформації [105].

Ураховуючи зазначене, педагоги повинні зацікавити сучасного учня навчальним предметом, сприяти формуванню в них переконливої життєвої позиції, власного світогляду. Підтвердженням правомірності нашої думки є наукові твердження В. Слободчикова: «Головні новоутворення даного віку – саморефлексія, усвідомлення власної індивідуальності, поява життєвих планів, готовність до самовизначення, поступове входження в різні сфери життя» [17, с. 108].

Навчальна діяльність є основною для даного вікового періоду. Здобувач освіти має істотно перебудувати свої уявлення про навчання, звички, поведінку, на нових засадах забезпечити власну самоорганізацію. Усе це стає можливим за умови врахування вчителем особливостей психічного розвитку його вихованців. Поділяємо думку Й. Г. Песталоцці, який зазначав, що «при розробці проблем навчання важливо враховувати вікові особливості вихованців, а завданням навчання має бути розвиток їх активності, допитливості, спостережливості і здатності логічно мислити» [17, с. 5].

Погоджуємося з думкою Л. Виготського про те, що важливу роль у процесі естетичного виховання молодого покоління має розвиток художнього мислення. «У цьому віковому періоді починає відбуватися прогресивний розвиток мислення, починає окреслюватися індивідуальний стиль інтелектуальної діяльності (пізнавальний і когнітивний стилі)» [27, с. 40].

Психолог С. Рубінштейн доводив, що домінантним у розумовій діяльності учнів є творче начало, уміння не тільки оперувати готовими знаннями, істинами та узагальненнями, а й відкривати нові. У старшокласників з'являється зацікавленість новими теоретичними

проблемами, тому активно та інтенсивно розвивається «кліпове мислення» – це процес відображення безлічі різноманітних властивостей об'єктів без урахування зв'язків між ними, що характеризується фрагментованістю інформаційного потоку, алогічністю, високою швидкістю переключення між частинами, відсутністю цілісної картини сприйняття навколишнього світу [27, с. 40]. Вони не можуть тривалий час зосереджуватися на певному теоретичному матеріалі, у них знижується здатність до аналізу, зменшується коефіцієнт засвоєння знань. Отже, традиційне навчання не адаптоване до особливостей «покоління Z».

У старшому шкільному віці значно складніших форм набуває сприймання як «відображення у свідомості людини предметів і явищ у сукупності їхніх якостей і частин, що діють у певний момент на органи чуття» [50]. Для старшокласників сприймання – складний інтелектуальний процес, від розвитку та вдосконалення якого буде залежати рівень усвідомлення ними нового навчального матеріалу, змісту прочитаного твору. Отже, психічні процеси, що визначають якість художнього сприймання, окреслюють і якість образного узагальнення й конкретизації як розумових операцій. За такого підходу відбувається естетичне збагачення особистості читача: розширюється науковий світогляд, формується художній смак, розширюються літературні інтереси та нахили, зростають духовні потреби, з'являється здатність мислити словесно-художніми образами. Відтак ефективність сприймання буде виявлятися в перцептивних діях здобувачів освіти як актах планомірного спостереження за певними об'єктами, обумовленими пізнавальною та практичною метою.

Будь-який новий навчальний матеріал потребує від старшокласників розвитку уяви, яка виявляється в різноманітних видах творчої діяльності. У цей період найбільш набуває розвитку творча уява. Для здобувачів освіти розвиток творчої уяви відіграє вирішальну роль, оскільки художні твори вимагають від реципієнта вміння проектувати зміст твору на зовнішній світ, у процесі читання самозаглиблюватися, заглиблюватися у внутрішній

(духовний) світ персонажів. Також вважаємо, що розвиток творчої уяви знаходить відображення в різноманітних видах творчої діяльності (художньої, наукової).

У згадуваний нами віковий період відбувається значне погіршення пам'яті. Психологи припускають, що інтернет став причиною появи особливої форми пам'яті – трансактивної. Учні, не прагнучи запам'ятати необхідний їм матеріал, зберігають інформацію на своїх девайсах. Вони швидше зроблять записи в телефонний блокнот, сфотографують на телефон, ніж будуть запам'ятовувати. А це, відповідно, є великою прогалиною, оскільки, як слушно зауважувала О. Нікіфорова, «твори літератури в цьому віці спонукають читачів мислити, досліджувати, систематизувати свої знання про дійсність. Тобто, вплив художньої літератури на емоційну сферу молоді людини має ще більше розширюватися» [50]. У сучасних здобувачів освіти домінує візуальна пам'ять – запам'ятати не саму інформацію, а шлях до неї в Інтернеті чи медіаконтенті.

На нашу думку, важливими показниками літературного та самовдосконалення старшокласників є процес читання, сприймання й розуміння художніх творів. Читання – це акт тісного спілкування між автором і читачем, який відіграє важливу роль в утворенні здатності міркувати словесно-художніми образами. Окреслена здатність передбачає пізнання (сприймання) художньої літератури у всій її художній специфіці як виду мистецтва, основним засобом якого є художнє слово. Підтвердженням цього є слова Л. Виготського, який зауважував, що вплив художнього твору не повинен обмежуватися лише емоційним хвилюванням від сприймання твору. За емоціями має йти свідоме осмислення та ґрунтовне пояснення змісту прочитаного матеріалу. Коли ж цього не відбувається, на думку вченого, читач відчуває духовну спустошеність, внутрішню порожнечу. Проте це зовсім не означає, що пояснення «вбивають» враження від прочитаного.

Ураховуючи наукові думки І. Кона, С. Орлової, Н. Черниш та власні спостереження під час проходження педагогічної практики в закладі загальної середньої освіти, приходимо до висновку, що істотних змін зазнало ставлення учнів до процесу читання (значне зменшення обсягів сприйняття текстів, кліповість і фрагментарність запам'ятовування, «діагональне читання»), змінилися й читацькі інтереси (добір «полегшеної тематики», необхідність візуального чи аудіо супроводу тощо) [50]. О. Лучинська вказує, що сучасні реципієнти сприймають книгу як один із засобів інформації і масової комунікації. Враховуючи вище сказане, робимо висновок про те, що учитель-словесник, ураховуючи психологічні новоутворення покоління «Z», має ефективно, висококваліфіковано організувати освітній процес на уроках української літератури з метою прилучення їх до читання різножанрових художніх творів.

Важливу роль для майбутніх словесників відіграє й процес сприймання. Так, О. Нікіфорова пропонує розрізняти два рівні сприймання – безпосередньо емоційне та інтелектуальне. Другий рівень, як переконує дослідниця, є ефективним і змістовним, оскільки висвітлює специфіку усвідомлення реципієнтом емоцій і почуттів, викликаних художнім твором, дає уявлення про результати виконаної аналітико-інтерпретаційної роботи. Психолог звертає увагу на вміння читачів залучати внутрішній зір для візуалізації образів і картин, описаних митцем [42].

У контексті нашого дослідження заслуговують на увагу й три етапи сприймання, встановлені О. Нікіфоровою: а) трансформація вербальних сигналів у синтетичні конструкції; б) розумова діяльність, яка виникає на основі емоційно-естетичних переживань первинного характеру; в) відтворення художніх образів, що спричиняє емоційно-естетичне переживання [42, с. 26]. Психолог дійшла висновку, що художні твори викликають почуття за умови, якщо зміст твору, його проблематика відповідають потребам конкретної особистості. У такому випадку вивчення художньої літератури спонукає старшокласників аналізувати дійсність та

усвідомлювати своє ставлення до неї, бо літературний твір допомагає їм визначити сенс життя, змушує активно та творчо мислити.

Як зазначав психолог Г. Костюк, в особистостей старшого шкільного віку спостерігається підвищена емоційна чутливість. Тому в цей час у них проявляється, з одного боку, активність аналітичної думки, здатність до міркувань та узагальнень, і з іншого – емоційна вразливість, естетичні переживання. Це дає підставу для висновку про те, що в цей віковий період гармонійно співіснують риси «мисленнєвого» і «художнього» типів, що це своєрідна вікова риса формування в них загальних здібностей, що є основою гармонійного розвитку у майбутньому [42, с. 257–259].

У старшому шкільному віці інтенсивне зростання особистості сприяє розвитку естетичних почуттів. Переживання, пов'язані з мистецтвом, посідають важливе місце у внутрішньому житті реципієнтів. На думку П. Якобсона, вони здатні «співпереживати з набагато більшою гамою почуттів, ніж учні молодших класів». Переживання від сприймання творів мистецтва переходять у сферу морально-етичну, пов'язуються з думками про себе та сенс свого існування, становлячи картину цілісного світосприйняття юнаків та дівчат [42]. Тож вплив художньої літератури на емоційну сферу молодого покоління ще більше розширюється, а читання художніх творів, їх сприймання та усвідомлення на цьому етапі життя розвивають юнацтво емоційно, морально й інтелектуально.

Погоджуємось із думкою американського психолога Дж. Дьюї, який запропонував діяльнісний підхід у навчанні, що ґрунтується на таких положеннях: 1) навчання через діяльність; 2) урахування інтересів вихованців у навчанні; 3) навчати думати і діяти; 4) здобуття знань на основі подолання труднощів; 5) зв'язок навчання з вільною творчою роботою і співпрацею; 6) одержання навчальної інформації вихованцем лише тоді, коли вона йому необхідна для розв'язання практичних завдань [17].

Отже, в сучасних старшокласників відбувається значна трансформація психічних процесів (пам'ять, увага, мислення), що істотно впливає на їхнє сприйняття класичних зразків української літератури.

Таким чином, вивчення психологічних особливостей та новоутворень старшого шкільного віку, механізмів формування досконалих поглядів на світ, художню літературу, своє місце в житті, виявлених у науковому доробку відомих психологів, дає можливість зробити висновки:

- рання юність (старший шкільний вік) – період надзвичайно складний, проблемний, найбільш чутливий до зовнішніх впливів;
- психологічний механізм процесу формування вмінь аналізувати художні твори базується на рецептивній інтелектуально-емоційній діяльності людини, що містить мислення, пам'ять, уяву, сприймання, спостереження та пізнання;
- інтенсивне зростання особистості в юнацькому віці – основа для розвитку естетичних почуттів, адже поза ними не реалізується жодна функція мистецтва;
- вплив мистецтва не повинен обмежуватися лише схвильованістю від сприйняття твору – за емоціями природно має йти пояснення, будь-яке емоційне переживання потребує свого обґрунтування.

3.3. Методичні рекомендації щодо вивчення твору М. Матіос на уроках української літератури в старших класах

Вивчення української літератури в старших класах профільної школи – складний і важливий процес, адже укладачі чинної програми пропонують для текстурального вивчення найкращі зразки вітчизняної класики різних напрямів, стилів і жанрів. Різноманітно і різноматично представлена література для здобувачів середньої освіти в 11 класі. Серед імен відомих письменників-постмодерністів репрезентовано ім'я М. Матіос, а для шкільного вивчення запропоновано її сімейну сагу в новелах «Майже ніколи не навпаки».

Чинна шкільна програма з української літератури пропонує вивчення творчості М. Матіос 11 класі в розділі «Сучасна українська література».

Як уже зазначалося, чинною навчальною програмою (профільний рівень) пропонується орієнтовно 1 година на вивчення теми, хоча, на нашу думку, цього часу дуже замало для розкриття багатогранності творчого потенціалу М. Матіос та проведення шкільного аналізу сімейної саги в новелах «Майже ніколи не навпаки». Тому нами було розроблено експериментальний план-конспект уроку та сценарій проведення позакласного заходу, присвячені вивченню творчості М. Матіос.

Мета розроблення плану-конспекту експериментального уроку та сценарію виховного заходу – поліпшення та вдосконалення методики роботи вчителів-словесників з вивчення монографічних тем, передбачених чинною програмою, та творів модифікованих жанрів, мотивація здобувачів освіти прочитати художній твір та результативно його проаналізувати на уроці української літератури.

Завдання:

- розробити детальний плани-конспект уроку української літератури та сценарію позакласного заходу з теми «М. Матіос «Майже ніколи не навпаки»» (11 клас);
- узагальнити програмовий теоретичний матеріал про життя і творчість письменниці-постмодерніста та використати його у процесі розробки конспекту і заходу;
- розписати усі етапи роботи по вивченню епічного твору: підготовка до сприйняття, читання твору, його аналіз та підведення підсумків;
- увести у пропонований конспект ефективні прийоми та види навчальної діяльності, розписати методику роботи з ними;
- продумати етапи уроків та їх наповненість так, щоб у результаті досягнути єдиної мети – проаналізувати сімейну сагу в новелах М. Матіос «Майже ніколи не навпаки».

На вивчення творчості письменниці-постмодерністки М. Матіос програмою визначено 1 година. Відповідно змістом навчального матеріалу, вміщеного у програмі, передбачено таку тему уроку:

Тема 1. Марія Матіос «Майже ніколи не навпаки» - сімейна сага в новелах. Міфологічні витоки в романі. Біблійні алюзії та їхня роль. Особливості оповіді і характеротворення.

За основу класифікації експериментального уроку та позакласного заходу під час виконання наукового дослідження ми обрали метод, який домінує на уроці, та дидактичну мету, відповідно до якої й визначили тип експериментального уроку: урок засвоєння нових знань і розвитку на їх основі вмінь та навичок. Етапи уроку, розписані в експериментальному плані-конспекті, відповідали його типові і мали відповідну структуру: актуалізація опорних знань; повідомлення теми, мети, мотивація навчальної діяльності; сприймання та засвоєння нової навчальної інформації; підсумок уроку; оголошення і коментар домашнього завдання.

Працюючи над розробкою плану-конспекту уроку, чітко й лаконічно, відповідно до програмових вимог, окреслили предметні та ключові компетентності та емоційно-ціннісне ставлення.

Нами було враховано всі етапи вивчення епічних творів: підготовка до сприйняття твору; його читання; аналіз; підведення підсумків.

Зупинимось на етапі підготовки до сприймання епічного твору. Він охоплює дві структурні частини уроку: актуалізація опорних знань і сприймання та засвоєння нового навчального матеріалу. Оскільки старшокласники протягом декількох попередніх уроків розглядали літературний постмодернізм і вивчали творчість його представників, то доречним, на нашу думку, буде запропоноване творче завдання «*Я – досвідчений літературознавець*».

Завдання: прочитати вислів Ю. Андруховича про постмодернізм і висловити власну думку з приводу прочитаного, спираючись на набуті знання про літературу постмодернізму.

Постмодернізм – не просто літературний напрям. Він претендує на вираження загальної теоретичної «надбудови» сучасного мистецтва, філософії, науки, політики, економіки, моди. Сьогодні науковці говорять не лише про «постмодерністську творчість», а й про «постмодерністську свідомість», «постмодерністський менталітет», «постмодерністський умонастрій» тощо. Необхідно розрізнати постмодернізм як культурологічний феномен, постмодерністський менталітет, спираючись на який, можна повному оцінювати явища і факти сучасного і минулого; і термін, яким визначають мистецтво певного гатунку (Ю. Андрухович)

Оскільки сімейна сага в новелах «Майже ніколи не навпаки» розкриває низку складних проблем і філософським питань, то необхідно звернутися до життєвого досвіду учнів і сприяти їхньому розмірковуванню. З цією метою ми пропонуємо *інтерактивну гру «Займи позицію»*, суть якої зводиться до того, що здобувачі освіти мають прочитати вислів К. Мотрич і зайняти відповідну позицію (або погодитися, або заперечити) стосовно його змісту.

Вислів К. Мотрич: «Над людиною тяжіє вищий закон справедливості. Суть його в тому, що кожний, зрештою, одержує по заслuzі. Тобто роблячи добро чи зло, потрапляє під певні закони. Вони діють бумерангом. У житті людина неначе рухається по спіралі, де на кожному новому витку пожинає результати того, що вчинила на попередньому».

Етап сприймання і засвоєння нової навчальної інформації пропонуємо розпочати з емоційного вступного слова вчителя, адже для здобувачів освіти – це перші слова про письменницю, які вони почують. І це враження далі, під час аналізу програмового твору, відіграватиме важливу роль. Звернімо увагу на зміст *вступного слова вчителя* про М. Матіос: «Марія Матіос є однією з найбільш успішніших письменниць України. Її книжки викликають жваве зацікавлення: своєрідна мова, цікаві події, непередбачуваний сюжет – невід’ємні елементи творчої манери не залишають байдужими читачів. Романи письменниці – це не лише обґрунтування однієї теми, а витворення художнього світу за незвичними

правилами: сюжети – історія душі, інтимна сповідь, щоденник настроїв і переживань».

Важливе значення у процесі вивчення творчості будь-якого письменника має *робота з портретом*, адже портрет – це не лише зовнішні риси людини, а й її внутрішня сутність. Відповідно бесіду пропонуємо провести за низкою питань:

- *Зверніть увагу на портрет М. Матіос. Опишіть, якою ви бачите письменницю.*
- *Що вражає в зовнішності прозаїка? Про що свідчить її одяг?*
- *Поміркуйте, якими рисами владі наділена письменниця.*

Чинною програмою не передбачено вивчення біографії М. Матіос, але ми вважаємо, що не доцільно вивчати будь-який твір, жодного слова не сказавши про самого автора. Тому маємо на уроці говорити про постать автора, звернувши увагу на факти із біографії М. Матіос, різнобарв'я творчого доробку, характеристику неповторної творчої особистості, її місце в сучасному літературному процесі та приналежність творчого спадку до постмодерністських тенденцій. Літературознавча інформація сприятиме пробудженню інтересу до постаті митця, виникненню бажання самостійно читати її прозові твори та вивчати літературну спадщину.

Під час оглядового вивчення творчості М. Матіос здобувачі освіти повинні брати посильну участь в освітньому процесі, тому ми вважаємо, що вчитель-словесник має поєднувати різні методи, прийоми, види і форми роботи. Наприклад, розповідь, лекцію з елементами бесіди, самостійну, групову та індивідуальну роботу, прослуховувати доповіді старшокласників, розроблені й підготовлені ними проєкти.

Наприклад, у розробленому плані-конспекті уроку ми пропонуємо дві *доповіді учнів* на різні теми: «Життя Марії Матіос» і «Творча спадщина Марії Матіос». Наведемо одну з них.

Повідомлення учня-біографа на тему «Життя Марії Матіос»

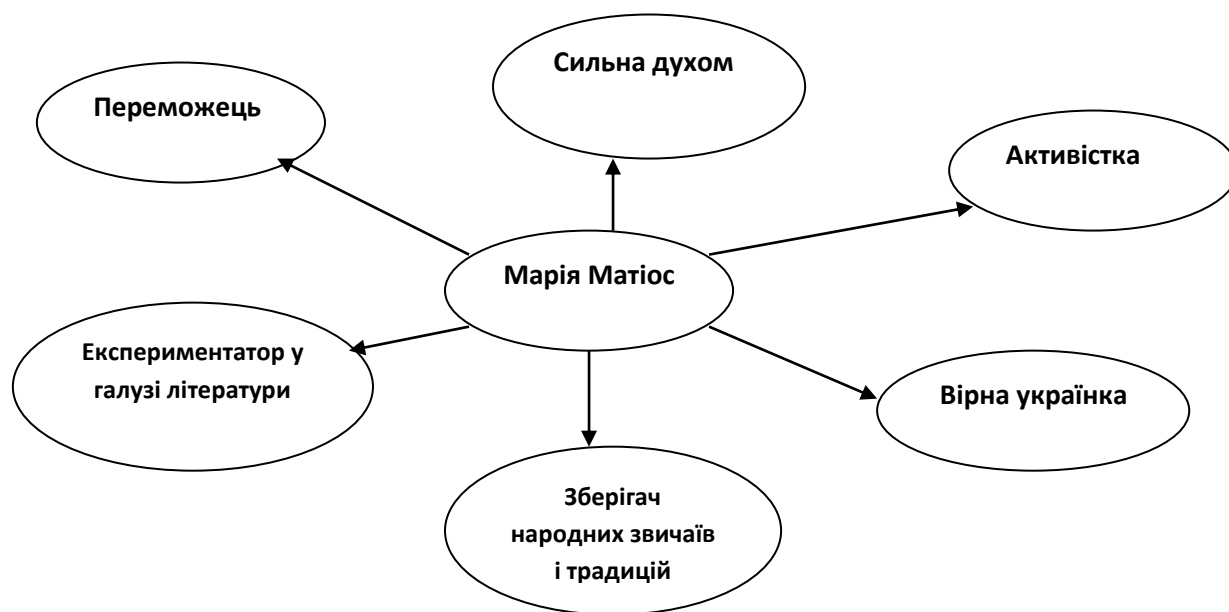
Народилася 19 грудня 1959 року в селі Розтоки, Чернівецька область в родині гуцулів. Перші вірші надрукувала у 15 років. У 1982 р. закінчила філологічний факультет Чернівецького державного університету, відділення української мови та літератури та була серед тих, хто домігся присвоєння цьому університету імені Юрія Федьковича. Працювала бібліотекарем університетської бібліотеки. 8 років — на Чернівецькому машинобудівному заводі. Була заступником голови Чернівецької обласної організації Спілки письменників України, відповідальним секретарем «Буковинського журналу». З 1997 року мешкає в Києві. Працювала помічником секретаря РНБО України. З 2003 року — заступник голови Комітету з Національної премії України імені Тараса Шевченка. Прозою дебютувала 1992 року в журналі «Київ», опублікувавши новелу «Юр'яна і Довгопол». Передмову до публікації написав Володимир Дрозд. 2011 — член журі літературного конкурсу «Юне слово».

Учитель-словесник має спрямувати пошукову роботу старшокласників під час підготовки повідомлення. Варто пам'ятати, що інформація про митця не має бути об'ємною, не перенасиченою датами і фактами, а навпаки – бути цікавою, емоційною, адже після її прослуховування у здобувачів освіти має виникнути інтерес до більш детального занурення в художній простір творчості М. Матіос.

Доповнити і розширити інформацію, презентовану старшокласниками у доповідях, дасть можливість *перегляд відео про письменницю, бесіда за змістом переглянутого матеріалу, зачитування цікавих фактів про авторку і складання психологічного портрету М. Матіос*. Пропонуємо евристичну бесіду за переглянутим матеріалом, що містить наступні запитання:

- Де і в яких умовах письменниця працювала над створення своїх перших творів?
- Що для неї є найріднішим?
- Від кого М. Матіос взяла все найкраще?
- Який твір користується найбільшою популярністю серед читачів і глядачів?

Психологічний портрет, на нашу думку, може мати такий вигляд

З метою розширення знань учнів про життєвий і творчий шлях М. Матіос, доцільно буде запропонувати здобувачам освіти *підготувати доповіді на одну з тем*. Пропонуємо перелік орієнтовних тем:

- «Людина під колісницею історії»: доля окремої людини і родини у вирі історичних подій (за творами Марії Матіос);
- Людина і суспільство: співіснування чи протистояння (за концепцією Марії Матіос)
- «Бездня людських станів»: дослідження людської сутності за творами письменниці.
- «Межові ситуації» у філософії екзистенціалізму та у творчості Марії Матіос.
- Проблема смерті в концептосфері Марії Матіос.
- Стоїчні герої у вторах письменниці.

Таким чином, перед безпосереднім читанням і подальшим аналізом сімейної саги в новелах М. Матіос буде проведена підготовча робота, щоб активізувати увагу старшокласників, ознайомити їх із постаттю митця, викликати певні асоціації тощо.

Наступний етап вивчення епічного твору – це його читання. Оскільки творчість М. Матіос вивчається в 11 класі і твір є об’ємний за обсягом, то доречно буде використати *метод творчого читання і низку його прийомів і видів робіт: домашнє виразне читання, читання вголос, повільне читання, коментоване читання, читання із зупинками, перерване читання*. Вид читання обирає кожен учень для себе. Головне, щоб у результаті здобувачі освіти прочитали текст в повному обсязі.

Аналіз епічного твору – найважливіший етап роботи над текстом художнього твору, адже вдало організована робота вчителем-словесником над художнім твором сприятиме поступовому досягненню мети вивчення шкільного предмета – формування компетентного читача з самостійним критичним мисленням, залучення його до кращих вітчизняних мистецьких здобутків. Оскільки сімейна сага з новелами «Майже ніколи не навпаки» вивчається в 11 класі, то учитель може проводити повний шкільний аналіз. Як і учні, так і вчителі можуть скористатися різними схемами аналізу епічного твору, або конкретно його жанрового різновиду. Пропонуємо схему аналізу, яка, на наш погляд, є доречною і відповідає дотриманню й реалізації основного принципу – аналіз в єдності змісту й форми.

1. Назва твору (алегорична, метафорична, символічна, сюжетна, влучна, образна тощо) та її роль у розкритті ідейного задуму автора.
2. Родово-жанрові особливості твору.
3. Ідейно-тематичний зміст, основна проблематика. Їх актуальність.
4. Художній конфлікт та його роль у творі.
5. Композиційно-сюжетні особливості твору, їх роль у розкритті ідейного задуму твору.
6. Роль позасюжетних елементів (авторських відступів, описів, епіграфів, присвят тощо).
7. Система образів твору, їх поділ на групи. Роль головних персонажів у творі. Ідейне навантаження другорядних персонажів.
8. Мовностильова своєрідність твору.

Оскільки твір М. Матіос доволі специфічний і складний, то під час аналізу обов'язково учні мають зрозуміти його назву, усвідомити родово-жанрову приналежність і розрити сюжетно-композиційні особливості. Тісно пов'язаний жанр твору і особливості його побудови, тому доречним і ефективним, на нашу думку, буде використання таких прийомів і видів роботи, що допоможуть здобувачам освіти зрозуміти новий теоретичний матеріал.

Для з'ясування назви твору, пропонуємо виконати *творче завдання «Діалог із назвою»*.

Творче завдання «Діалог із назвою»

- Поясніть, якою, на вашу думку, є концепція роману.

- Зверніть увагу на ключові фрази трьох новел твору:

1)«Та, зрештою, люди ніколи і нікому не встигають ані подякувати за добро, ані відплатити за свої образи. Нікому. Навіть собі. І майже ніколи не є навпаки».

2)«У світі завжди одне й те ж: одні люди вбивають інших людей, а якість інші люди в цей самий час – люблять іще інших. А ще інші – ненавидять тих, хто любить. І не можуть собі дати ради ні перші, ні другі. Ні з любов'ю, ні з ненавистю. І майже ніколи не навпаки».

Оскільки на текстуальний розгляд твору чинною програмою передбачено 1 урок, а сама сага в новелах є об'ємною, і, відповідно, потрібно її проаналізувати в повному обсязі, то ефективною на нашу думку буде *робота в групах*. Розподіл здобувачів освіти на міні групи, виконання ними поставленим учителем завдань, рух до спільної мети – це дієвий спосіб у черговий раз зблизитися старшокласникам, зрозуміти, що література – це творчий спільний пошук, а від злагодженої роботи кожного залежатиме позитивний результат. Учні прочитали сам твір, тому не складними будуть завдання наступного змісту:

Завдання: розкрийте основний сюжет трьох новел:

1 група – новела «Чотири – як рідні – брати».

2 група – новела «Будьте здорові, тату!».

3 група – новела «Гойданка життя».

Обговорення змісту художнього твору, як правило, відбувається з використанням різних видів бесід, оскільки доречні і влучно поставлені запитання за змістом твору спонукають старшокласників сконцентруватися, пригадати прочитаний матеріал, бути уважними, активними співрозмовниками. В експериментальному конспекті пропонуємо декілька видів бесід: *евристична бесіда, аналітична бесіда, підсумкова бесіда*. Наприклад для проведення підсумкової бесіди підбираємо низку таких запитань:

- Пригадайте, що вам запам'яталося про життя і творчість М. Матіос?
- Чому її твори є постмодерними? Які риси постмодернізму можна в них визначити?
- Як ви розумієте назву сімейної саги в новелах «Майже ніколи не навпаки»? Поясніть її, спираючись на сюжетну основу твору.
- Про які родини розповідається в творі? Чому долі їх представників є трагічними? З чим це було пов'язано?
- Яке місце і роль відводить М. Матіос жіночим образам у своїх творах, зокрема в «Майже ніколи не навпаки»?
- В чому актуальність сімейної саги в новелах «Майже ніколи не навпаки»?

Принадно зазначимо, що сконцентровують увагу старшокласників і активізують їхню діяльність різноманітні прийоми і види робіт, спрямовані на розвиток творчості здобувачів освіти, тому, як можливий варіант, пропонуємо перегляд відео про письменницю і роботу за переглянутим матеріалом, складання узагальнювальної схеми-опори, підготовка цікавих фактів про М. Матіос.

Отже, у розробленому конспекті уроку із теми «Сімейна сага у новелах М. Матіос «Майже ніколи не навпаки»» для 11 класу передбачено цілісний шкільний аналіз твору, рекомендованого укладачами чинної шкільної програми (профільний рівень) для текстуального вивчення. Проведення

уроку з урахуванням розроблених нами методичних рекомендацій забезпечить формування предметних і ключових компетентностей та вироблення емоційно-ціннісного ставлення.

Оскільки вивчення творчості письменниці обмежено кількістю годин, то варто використати матеріали із життя і творчості прозаїка в позакласній роботі і запропонувати різноманітні виховні заходи. Учителю-словеснику необхідно сконцентрувати свої зусилля на використанні різних, більш вільних і творчих форм спілкування з учнями, час від часу відходити від стандартизованих форм організації освітнього процесу. У затишній атмосфері, невимушеній обстановці має відбуватися творча розмова з письменницею.

Пропонуємо орієнтовний перелік заходів, що сприятимуть розширенню й поглибленню знань учнів про життєпис української письменниці Марії Матіос та її найвідоміші твори:

- літературно-мистецька вітальна «На чай до Марії Матіос»;
- виставка-персоналія «Творчість М. Матіос – проєкція у майбутнє через погляд у минуле»;
- літературна подорож «Тобі, мій рідний краю, освідчуюсь в любові»;
- година поезії «Дивовижний світ Марії Матіос»;
- вечір читацького діалогу за романом «Солодка Даруся» «Історія півстоліття».

Крім того, нами було розроблено сценарій літературно-мистецького вечора «Жінка, яка думає серцем і відчуває розумом», присвячений життєвому і творчому шляху М. Матіос. Його мета – не просто розширити знання учнів про письменницю, а й виховувати за допомогою художнього слова повагу до особистості письменниці та її творчого доробку.

Отже, запропоновані форми роботи, методичні прийоми, види навчальної діяльності сприятимуть ефективному вивченню творчості М. Матіос на уроках української літератури та шкільному аналізу її сімейної саги в новелах «Майже ніколи не навпаки».

Висновки до розділу 3

У ході аналізу нормативних документів і чинної програми з української літератури (профільний рівень), опрацювання науково-критичних, методичних джерел, студіювання підручників для 11 класу з досліджуваного питання засвідчує актуальність обраної теми магістерського дослідження, її недостатнє розкриття у наукових пошуках учених-методистів та шкільній практиці викладання української літератури в старших класах.

Науковці в різні періоди розвитку методичної науки (Т. і Ф. Бугайки, Н. Волошина, Л. Мірошніченко, Є. Пасічник, А. Ситченко, Г. Токмань та інші) по-різному підходили до розкриття питання специфіки шкільного вивчення епічних творів. Вони наголошували на важливості дотримання поетапності вивчення епосу (підготовка до сприйняття, читання, аналіз, підсумок), врахуванні принципу аналізу твору в єдності змісту і форми, пропонували різні методи, прийоми і види його опрацювання.

Специфіка читання, сприймання, усвідомлення та аналізу епічних творів старшокласниками, відповідно до вікових і психологічних особливостей, залежать від низки факторів: сформованої самосвідомості, самооцінки, ставлення до шкільних предметів, характеру взаєностосунків із однолітками, сформованого бажання взагалі читати будь-які твори, в тому числі зразки класичного письменства.

Детально проаналізувавши два чинні підручники для профільного рівня, було з'ясовано, що їх укладачі залишають поза увагою теоретичний матеріал, що стосується біографії М. Матіос. У навчальних виданнях розміщена літературознавча довідка про сімейну сагу в новелах «Майже ніколи не навпаки»: пояснення жанрової специфіки, опис трьох структурних новел, поверхнева характеристика образів-персонажів.

Аналіз проведеного інтерв'ю з учителями-словесниками та анкетування серед старшокласників виявив певні лакуни в роботі педагогів та освітній

діяльності здобувачів освіти. Це було пов'язано з обмеженою кількістю годин, відведених на вивчення складного прозового твору.

Студіювання навчальної літератури, опрацювання анкет, дослідження сучасного стану проблеми стало поштовхом до розробки експериментального плану-конспекту уроку для учнів 11 класу, які поглиблено вивчають українську літературу. Крім того, враховуючи мінімальний час, відведений чинною програмою для вивчення твору М. Матіос, було розроблено сценарій позакласного заходу і запропоновано низку інших форм та видів позакласної роботи, мета проведення яких – розширити і поглибити знання здобувачів освіти про біографію М. Матіос та її найвідоміші прозові твори.

Запропоновані нами основні методи, прийоми та види навчальної діяльності дозволяють здійснити цілісний шкільний аналіз твору та розкрити творчу індивідуальність письменниці-постмодерністки. Під час впровадження запропонованих форм роботи в освітній процес сучасної школи в одинадцятикласників будуть сформовані відповідні предметні та ключові компетентності, описані в магістерському дослідженні.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Метою магістерської роботи було розкрити жанрову своєрідність сімейної саги в новелах М. Матіос «Майже ніколи не навпаки» та специфіку її вивчення на уроках української літератури в сучасних закладах загальної середньої освіти.

Відповідно до першого завдання з'ясували сутнісну характеристику понять «сага», «сімейна сага», «новела». Сага і новела – це два епічні жанрові різновиди, кожен із яких має власні характерні ознаки. Дефініція «сага» в літературознавстві вживається у вузькому та широкому значеннях. У вузькому як синонім до слова «сказання», у широкому як літературознавча категорія – великий за обсягом епічний твір про героїчні події далекого минулого. Прагнення письменників показати життя однієї або декількох родин спонукає до появи сімейної саги, яку ми потрактуємо як прозовий твір, в якому в художньому стилі розповідається про життєві перипетії однієї або декількох родин протягом тривалого часу. Прикладами сімейної саги в українській літературі є твори Г. Квітки-Основ'яненка «Пан Халявський», В. Шевчука «Тіні зникомі», В. Лиса «Століття Якова», «Соло для Соломії», Т. Белімової «Вільний світ». Сага як літературний жанр має певні ознаки: об'єктивний, стриманий тон розповіді, тверезе викладення фактів, подій, учинків; розчинення автора у розповіді, його немає, героями керує сама доля; характеристика дійових осіб поступово складається з вражень про їхню поведінку та вчинки; детальний опис родинних зв'язків, місцевості збільшує ступінь правдоподібності докладних описів; у мові творів майже відсутні художні прийоми; відсутність описів почуттів героїв, заглиблення в їхній внутрішній світ; надзвичайна драматичність змісту. Відмінною особливістю сімейної саги є рух (зміна) поколінь у контексті певних історичних епох. При цьому час вимірюється тривалістю життя поколінь, а історична епоха представлена крізь призму приватного життя.

Новела – це невеликий за обсягом епічний твір, в основі якого – одна подія, що має неочікувану розв’язку. Неперевершеними майстрами новелістичного жанру в українській літературі були М. Коцюбинський, С. Стефаник, Л. Мартович, Г. Косинка, М. Хвильовий, Ю. Яновський, О. Гончар, Б. Лепкий, П. Загребельний, Григір Тютюнник, В. Шевчук, Є. Гуцало. Серед жанрових ознак новели традиційними є наявність точної та згорненої композиції з яскраво вираженим композиційним осередком (переломний момент у сюжеті, кульмінаційний пункт дії, контраст чи паралелізм сюжетних мотивів), перевага сюжетної однолінійності, зведення до мінімуму кількості персонажів.

Друге завдання дослідження передбачало визначення постмодерністських тенденцій в українській літературі. Було з’ясовано, що під поняттям «постмодернізм», як правило, розуміють загальну назву обґрунтованих останніми десятиліттями тенденцій у мистецтві, що виникла після модернізму та авангардизму. У результаті студіювання наукових джерел виокремили засадничі характеристики української постмодерністської літератури: культ незалежної особистості; бачення повсякденного, буденного життя як театру абсурду, апокаліптичного карнавалу; використання підкреслено ігрового стилю, щоб акцентувати увагу на ненормальності, несправжності, протиприродності панівного в реальності способу життя; суміш багатьох традиційних жанрових різновидів; сюжети творів – це добре замасковані алюзії на відомі сюжети літератури попередніх епох; іронічність і пародійність; невизначеність; деканонізація; карнавалізація, театральність; «розчинення характеру» (повна деструкція персонажа як психологічно й соціально детермінованого характеру); ставлення до літератури як до «першої реальності» (текст не відображає дійсність, а творить нову реальність, навіть багато реальностей, часто незалежних одна від одної); найпоширеніші образи-метафори: кентавр, карнавал, лабіринт, бібліотека, божевілья.

Відповідно до третього завдання, художньо-стильовими особливостями прози М. Матіос є: авторське експериментування з низкою літературних жанрів: роман, новела, «гомеричний роман-симфонія», бульварний роман, психологічна драма, «драма на три життя», щоденник, сімейна сага в новелах та інші; постмодерністський характер письма; домінування україноцентричних мотивів; ґрунтовне дослідження внутрішнього світу людини, її поведінки в різних життєвих ситуаціях; розкриття питання буття жінки; використання численних алюзій, ремінісценцій; вишукана мова творів, емоційно-забарвлена лексика, використання діалектизмів; наявність фантастичних образів, символів, деталей, що мають важливе ідейне навантаження.

Виконуючи четверте завдання, дослідили жанрово-родові та сюжетно-композиційні особливості твору М. Матіос «Майже ніколи не навпаки», з'ясували засоби характеротворення жіночих образів. Відповідно, за визначенням автора «Майже ніколи не навпаки» – це сімейна сага в новелах, оскільки в творі йде мова про життя членів родин Чев'юків, Кейванів і Варварчуків протягом тривалого часу. Твір складається з трьох новел, об'єднаних між собою системою образів, ідейно-тематичним спрямуванням та проблематикою: «Чотири – як рідні – брати», «Будьте здорові, тату!», «Гойданка життя».

Особливостями художньої реалізації жіночих образів у сімейній сазі в новелах «Майже ніколи не навпаки» є: кохання – головна рушійна сила, що призводить до внутрішніх і зовнішніх змін героїнь, освітлює їхні душі, окрилює їх, вияскравлює фізичні й духовні якості; глибокий драматизм; подолання патріархальної залежності від суспільної думки, поява власного «Я» шляхом тривалих і трагічних життєвих випробувань; основні теми твору, пов'язані з жіночими образами: материнство, родинні цінності та їх дотримання, жіночий протест, сексуальна свобода, життя і смерть, самотність, життєвий вибір, реабілітованість тілесності, сімейне виховання.

Основними засобами характеротворення жіночих образів у сімейній сазі в новелах М. Матіос є: портрет, розлога авторська характеристика, опосередкована характеристика (думки та оцінки інших персонажів), художні деталі (деталі одягу, побуту, образи-символи), мовлення.

У ході виконання п'ятого завдання дослідження було з'ясовано стан вивчення творчості М. Матіос та її твору «Майже ніколи не навпаки» в методиці викладання літератури та в практиці сучасної школи. Аналіз чинних програм виявив, що сімейна сага в новелах «Майже ніколи не навпаки» вивчається в 11 класі профільної школи в розділі «Сучасна українська література». Прикро, але на вивчення твору програмою відведено лише 1 година, що катастрофічно мало. У двох чинних підручниках із української літератури подано теоретичний матеріал, який стосується загальної характеристики твору: пояснення назви, жанрової приналежності, сюжетно-композиційних особливостей, системи образів. На закріплення репрезентовано обмежену кількість запитань і завдань. Однак в обох навчальних виданнях майже повністю відсутня інформація про постать письменниці.

Аналіз проведеного інтерв'ю серед учителів української літератури та анкетування серед здобувачів освіти показав, що є певні прогалини у шкільному вивченні твору М. Матіос.

Проблемі вивчення епічних творів на уроках української літератури приділяли увагу провідні вчені-методисти, зокрема Т. Бугайко, Ф. Бугайко, Н. Волошина, Л. Мірошниченко, Б. Степанишин, Є. Пасічник, Г. Токмань та інші, які стверджували потребу поетапності вивчення епосу та обов'язкового дотримання під час аналізу принципу єдності змісту і форми.

Враховуючи результати аналізу програми, підручників, методичної літератури з досліджуваної теми, на виконання шостого завдання дослідження ми розробили власні методичні рекомендації щодо вивчення творчості М. Матіос закладах загальної середньої освіти на уроках української літератури та у позакласній роботі. У розроблених за чинною

навчальною програмою (профільний рівень) одному плані-конспекті уроку врахована поетапність шкільного аналізу епічних творів, запропоновані методи, прийоми й види навчальної діяльності, найбільш ефективні, на нашу думку, для засвоєння цієї теми старшокласниками й формування предметних і ключових компетентностей. Це робота з портретом письменниці, підготовка учнівських повідомлень, перегляд відео про М. Матіос із подальшим обговоренням у вигляді бесіди, аналітична бесіда, визначення родово-жанрових і сюжетно-композиційних особливостей, робота над складанням узагальнювальної логічної схеми-опори, робота з ілюстраціями С. Іванова до твору, домашнє завдання.

Було запропоновано також декілька інтерактивних прийомів і видів навчальної діяльності (інтерактивна гра «Займи позицію», творчі завдання «Я – досвідчений літературознавець», «Діалог із назвою», складання психологічного портрета М. Матіос, робота в групах та ін.), застосування яких забезпечить не лише корекцію рівня засвоєння учнями навчального матеріалу, а й вироблення в них умінь творчого, креативного підходу до вирішення конкретних завдань, бажання аналізувати епічний твір.

Магістерська робота не вичерпує всіх аспектів дослідження і потребує його подальших напрямків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агеєва В. Жіночий простір. Феміністичний дискурс українського модернізму : монографія. К. : Факт, 2003. 320 с.
2. Андрухович Ю. Постмодернізм – не напрям, не течія, не мода. *Слово і час*. 1999. № 3. С. 55–56.
3. Астрахан Н. Поліфонія літературного твору: теоретичний аспект. *Житомирські літературознавчі студії*. 2013. № 7. С. 175–183.
4. Барабаш І. І. Жанрові модифікації прозових творів Марії Матіос. *Глухівські читання – 2022. Актуальні питання суспільних та гуманітарних наук: Збірник матеріалів XII міжнародної науково-практичної інтернет-конференції* / За заг. ред. А. С. Полякової. Глухів, 2022. С. 264–267.
5. Барабаш І. І. Своєрідність жанрової специфіки твору Марії Матіос «Майже ніколи не навпаки». *Науковий потенціал дослідника: філологічні та методичні пошуки* : зб. наукових праць викладачів і студентів [випуск 11] / за заг. ред. В. А. Каліш. Глухів : Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка. 2023. С. 142–147.
6. Безпечний І. Теорія літератури. Торонто : Молода Україна, 1984. 304 с.
7. Бернадська Н. І. Український роман: теоретичні проблеми і жанрова еволюція : монографія. К. : Академвидав, 2004. 368 с.
8. Білецький Ф. М. Оповідання. Новела. Нарис. К. : Дніпро, 1966. 88 с.
9. Бовсунівська Т. В. Жанрові модифікації сучасного роману. Харків : Вид-во «Діса плюс», 2015. 368 с.
10. Бондаревська І. Час твору і час життя (Часові структури роману Марії Матіос «Солодка Даруся» та оповідання Томаса Пінчона «Ентронія»). *Людина в часі (філософські аспекти української літератури XX – XXI ст.)*. Київ, 2010. С. 260–275.
11. Борзенко О. І. Українська література (профільний рівень) : підруч. для 11 класу закл. загал. серед. освіти / О. І. Борзенко, О. В. Лобусова. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 256 с.

12. Борисенко Н. Особливості композиції роману «Солодка Даруся» М. Матіос. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського*. Серія : Філологічні науки. Миколаїв, 2014. Вип. 4.14. С. 30–35.
13. Бровко О. О. Новела в структурі української прози: модифікації та функції. Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка». 2011. 400 с.
14. Будний В., Ільницький М. Порівняльне літературознавство. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 430 с.
15. Ведмідь І. Три життєвої уроки «Солодкої Дарусі». Спроба акцентувати деякі проблеми роману Марії Матіос. *Дивослово*. 2007. № 6. С. 12–14.
16. Великий тлумачний словник української мови / Уклад і голов. ред. В. Т. Бусел. К. : Ірпінь: ВТФ «Перун». 2005. 1728 с.
17. Вікова та педагогічна психологія : навчальний посібник / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. 2-ге вид. Київ : Каравела, 2007. 416 с.
18. Вірич О. Екзистенція самотності в романі М. Матіос «Солодка Даруся». *Науковий вісник МДУ ім. В. Сухомлинського* : зб. наук. пр. 2012. Вип. 4.9. С. 30–38.
19. Волошук Л. Поліфонія художнього світу прози Марії Матіос. URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/1734/1/L_Voloshuk_1_GI.pdf (дата звернення: 05.10.2022)
20. Воробйова Т. Жіноча проза у просторі теоретичного дискурсу. *Нова філологія* : зб. наук. праць / Мовознавство освіти і науки України; Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2005. № 2. С. 258–265.
21. Воронкова В. Г. Витоки виникнення постмодернізму: статус, різновиди, характерні риси. *Вісник Житомирського педагогічного університету*. 2003. № 12. С. 3–8.
22. Гаврилова Ю. Марія Матіос: «Хіба письменник — це не донор для того, хто бере його книжку до рук?». URL: [http // www. simay.com.ua](http://www.simay.com.ua) (дата звернення: 11.11.2022).

23. Галич О. Теорія літератури / О. Галич, В. Назарець, Є. Васильєв [за ред. О. Галича]. К. : Либідь, 2006. 488 с.
24. Гнатюк О. Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність. К. : Критика, 2005. 528 с.
25. Голобородько Я. Соціумний інтер'єр чи психологічний дизайн? (Художні дилеми Марії Матіос). *Слово і Час*. 2008. № 12. С. 81–86.
26. Голобородько Я. Буковинська орнаментика М. Матіос. *Вісник національної академії наук України*. К., 2008. № 3. С. 66–73.
27. Гричаник Н. І. Психологічні особливості навчання майбутніх учителів зарубіжної літератури аналізу художнього твору. *Проблеми та перспективи розвитку освіти* : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2016. С. 39–41.
28. Даниленко В. Лісоруб у пустелі : письменник і літературний процес. К. : Академвидав, 2008. 352 с.
29. Даниліна О. В. Автобіографізм прози Марії Матіос. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2011. Вип. 27. С. 72–76. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkrnu_fil_2011_27_18. (дата звернення: 25.03.2023).
30. Данильчук О. М. Постмодернізм: характерні особливості та проблеми розвитку: методичні вказівки. Миколаїв : НУК., 2008. 60 с.
31. Денисюк І. О. Розвиток української малої прози XIX-поч. XX століття. Львів : Наук.-видав. т-во «Академічний експрес», 1999. 276 с.
32. Діброва В. Про малу прозу. URL: https://ukrainian.voanews.com/a/dibrova_11_01_2011_113292949/237921.html. (дата звернення: 08.12.2022).
33. Дзюба Т. Мотив гріха і спокути у драмі на три життя Марії Матіос «Солодка Даруся». *Сіверянський літопис*. 2006. № 4 (70). С. 163–166.
34. Дуб К. Життєва конкретика жанру новели в теоретичному аспекті. *Роди і жанри літератури*: зб. Наук. праць. 3. Одеса: Astroprint, 1997. С. 18–19.

35. Жижек С. Метастази насолоди: Шість нарисів про жінку й причинність. К. : Альтернативи, 2000. 188 с.
36. Жила С. Трагедія адекватна історії: роман Марії Матіос «Солодка Даруся». *Українська література в загальноосвітній школі*. 2007. № 3. С. 6–12.
37. Жила С. «Кожна любов – інша». Літературно-мистецька вітальня як форма позакласного читання за романом Марії Матіос «Солодка Даруся». *Українська література в загальноосвітній школі*. 2009. № 2. С. 25–30.
38. Жила С. Художньо-творча діяльність учнів у процесі вивчення повісті-новели М. Матіос «Просили тато-мама». *Українська література в загальноосвітній школі*. 2003. № 2. С. 48–53.
39. Заверталюк Н. Метатекст книги М. Матіос «Фуршет від Марії Матіос». *Вісник Запорізького національного університету* : зб. наук. ст. Філологічні науки. 2009. № 1. С. 55–59.
40. Клочек Г. Д. «Душа моя сонця намріяла...» (Поетика «Сонячних кларнетів П. Тичини»). К. : Дніпро, 1986. 367 с.
41. Ковбасенко Ю. Література постмодернізму: по той бік різних боків (2003). URL : <http://ae-lib.org.ua/text>. (дата звернення: 27.01.2023)
42. Костюк Г. С. Вікова психологія. Київ : Рад. школа, 1976. 269 с.
43. Кузьменко В. І. Словник літературознавчих термінів: навч. посібник з літературознавства. Київ: Український письменник, 1997. 420 с.
44. Кушнерюк Ю. Українська жіноча проза кінця ХХ століття : світоглядні моделі й особливості художнього стилю : автореф. дис. канд. філол. наук : 10. 01. 01. Дніпропетровськ, 2008. 19 с.
45. Лавринович Л. Сучасний український постмодернізм — напрям? Стиль? Метод?. *Слово і Час*. 2001. № 1. С. 39–46.
46. Лілік О. «Творчість – це суцільна мрія про безмежність людини»: екзистенційна парадигма Марії Матіос. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2009. № 2. С.11–18.

47. Літературознавча енциклопедія : у двох томах / [Автор-укл.Ю. І. Ковалів]. К. : ВЦ «Академія», 2007. Т. 2. 624 с.
48. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів, В. І. Теремко. Київ : Видавничий центр «Академія», 1997. 752 с.
49. Логвиненко О. Дама у сідлі, або жіночий феномен в українській прозі на зламі століть. *Київ*. 2006. № 2. С. 178–182.
50. Лучинська О. Покоління NEXT: книга, читання, бібліотека. URL: <http://odb.km.ua/?dep=/&dep-up=1331> (дата звернення: 22.02.2023).
51. Мазурін М. Я не хочу, щоб мене читали в метро. *День*. 2001. № 53. С. 18–19.
52. Маленко О. Світоглядні модуси постмодернізму в національній художньо-естетичній практиці кінця ХХ ст.: рецепція наукового осмислення проблеми. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Філософія*. 2013. Вип. 40 (2). С. 110–124.
53. Марушкевич Л. «Армагедон уже відбувся» (Урок позакласного читання). *Дивослово*. 2015. № 1. С. 24–27.
54. Матіос М. «У моїй лівій руці зосереджено все моє серце, письменницький досвід і жадоба знань». *Українська культура*. 2006. №. 3–4. С. 14–15.
55. Матіос М. Майже ніколи не навпаки. Львів : Піраміда, 2007. 176 с.
56. Матіос М. Солодка Даруся. Львів : ЛА «Піраміда», 2004. 176 с.
57. Мацевко-Бекерська Л. В. Українська мала проза кінця ХІХ — початку ХХ століть у дзеркалі наратології : монографія. Львів : Сплайн, 2008. 408 с.
58. Мелетинський Є. Історична поетика новели. М.: Наука, 1990. 275 с.
59. Мельник Н. Фольклорні модуси роману М. Матіос «Майже ніколи не навпаки»: семантика соціально-побутових кодів. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія : Філологічні науки*. 2015. № 2. С. 150–154.
60. Мислива Т. Діалектизми у жіночій прозі кінця ХХ – початку ХХІ століть (на матеріалі творів М. Матіос). *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.Драгоманова. Серія 10: Проблеми*

- граматики і лексикології української мови: зб. наук. праць. К.: Вид-во НПУ ім. М. Драгоманова, 2011. Вип. 8. С. 267–271.
61. Михайлов О. Роман і стиль. К., 1982. 439 с.
62. Мірошниченко Л. Ф. Методика викладання світової літератури в середніх навчальних закладах України : підручник. Київ : Видавничий дім «Слово», 2010. 432 с.
63. Моклиця М. Вступ до літературознавства. Луцьк, 2011. 465 с.
64. Москальчук В. Українська література кінця ХХ століття (література постмодерну). *Українська мова й література в середній школі, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2006. № 2. С. 63–67.
65. Набитович І. Сакральні мотиви в художній прозі Марії Матіос. *Науковий вісник Чернівецького національного університету. Слов'янська філологія*. 2011. Вип. 547-548. С. 10–18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvchnusf_2011_547-548_4. (дата звернення: 19.03.2019).
66. Наливайко Д. С. Літературна імагологія: предмет і стратегії. Теорія літератури й компаративістика. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2006. С. 91–103.
67. Насмінчук І. А. Гендерна проблематика роману «Майже ніколи не навпаки» Марії Матіос: до проблеми інтертекстуальних зв'язків. *Науковий вісник Волинського національного ун-ту ім. Лесі Українки*. 2012. № 12. С. 101–106.
68. Насмінчук І. Сильова специфіка прози Марії Матіос: до проблеми єдності формальних та змістових чинників. URL: Режим доступу: http://science.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/7/2014/pdf/fil/18/2_05_NasminchukI.pdf (дата звернення: 27.04.2023)
69. Наукові основи методики літератури: навчально-методичний посібник / за ред. Н. Й. Волошиної. Київ : Ленвіт, 2002. 344 с.

70. Нікольський Е. В. Сімейна хроніка: проблеми історії і теорії. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки»*. 2013. № 2 (6). С. 52–64.
71. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. Київ, 1999. С. 74.
72. Павлишин Г. Сюжетно-композиційна структура повісті Марії Матіос «Солодка Даруся». *Наукові записки. Серія: Літературознавство / За ред. проф. М. Ткачука*. Тернопіль: ТНПУ, 2008. Вип. 24. С. 81–89.
73. Павлишин Г. Етнокультурна колористика у сімейній сазі в новелах Марії Матіос «Майже ніколи не навпаки». *Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]*. Сер. : Філологічна. 2010. Вип. 15. С. 196–200. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2010_15_33. (дата звернення: 25.03.2023).
74. Пасічник Є. А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах: Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. Київ: Ленвіт, 2000. 384 с.
75. Пащенко М. Локалізація «поліфонічної техніки» в новелі як чинник її модернізації (В. Стефаник, М. Коцюбинський). *Проблеми сучасного літературознавства : збірник наукових праць / [відп. ред. Шляхова Н. М.]* Одеса : Маяк, 2001. Випуск 9. С. 46–62.
76. Павличко Д. Безодня, куди страшно заглянути. *Літературна Україна*. 20 січня 2005 року. № 2. С. 6.
77. Поворознюк С. Експресеми у гастрономічному дискурсі Марії Матіос. *Дивослово*. 2014. № 7 – 8. С. 44–48.
78. Поліщук Я. Герой без героїзму. *Дніпро*. 2011. № 5–6. С. 176–181.
79. Порохняк Н. Т. Місто як чинник руйнування патріархальних сімейних відносин у романі-сімейній хроніці. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2010. Вип. XXIII. Ч. 3. С. 298–304.

80. Порохняк Н. Т. Роман сімейна хроніка з погляду літературної антропології. *Питання літературознавства*. Вип. 79. Чернівці: Вид-во Чернів. нац. ун-ту, 2010. С. 134–145.
81. Родик К. Марія Матіос: полювання за часом. Кітч-теорія народжує кітч-критику. URL: <http://www.umoloda.ua> (дата звернення: 24.06.2023).
82. Савчин М. В., Василенко Л. П. Вікова психологія : навч. посібник. Київ : Академвидав, 2005. 360 с.
83. Сафонова А. М. Виховання навичок аналізу прозового твору. Київ : Вид-во «Радянська школа», 1967. 156 с.
84. Сварич Н. Моделювання картини світу через художнє осмислення людського буття та духовних цінностей у творчості Марії Матіос (на прикладі твору «Майже ніколи не навпаки»). *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського*. 2012. Вип. 17. С. 212–217. URL. : <http://nbuv.gov.ua/UJRN/> (дата звернення: 25.06.2023).
85. Сипливець С. Історія, яка ніколи не припиняє їхати колесами по людях.... *Українська література в загальноосвітній школі*. 2007. № 3. С. 12–14.
86. Ситченко А. Л. Навчально-технологічна концепція літературного аналізу. Київ : Ленвіт, 2004. 305 с.
87. Слоньовська О. В. Українська література (профільний рівень) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / О. В. Слоньовська, Н. В. Мафтин, Н. М. Вівчарик. Київ : Літера ЛТД, 2019. 320 с
88. Сокол Л. Гіпертекст і постмодерністський роман. *Слово і Час*. 2002. № 11. С. 76–80.
89. Соколова А. Магічні знаки у романі М. Матіос «Майже ніколи не навпаки». URL. : file:///C:/Users/%D0%AF%D0%BD%D0%B0/Downloads/spml_2011_16_65.pdf (дата звернення: 21.07.2023)
90. Стасик М. В. Народознавчий континуум художнього світу Марії Матіос. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. 2013. №

2. С. 115–120. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_fi_2013_2_26. (дата звернення: 25.03.2023).
91. Степанишин Б. І. Викладання української літератури в школі : методичний посібник для вчителя. Київ : РВЦ «Проза», 1995. 254 с.
92. Тебешевська Т. Художні особливості «Щоденника страченої» Марії Матіос. *Слово і час*. 2006. № 2. С. 54–62.
93. Теорія літератури / За наук. ред. О. Галича. К.: Либідь, 2001. 488с.
94. Ткаченко А. О. Мистецтво слова: (вступ до літературознавства) : підручник для студ. ВНЗ з гуманітарних спец. філологія, журналістика, літературна творчість. К. : Київський ун-тет, 2003. 448 с.
95. Тлумачний словник української мови. Близько 20000 слів і словосполучень / укл. Н. Д. Кусайкіна, Ю. С. Цибульник; за заг. ред. В. В. Дубічинського. Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2010. 608 с.
96. Трабович І. Марія Матіос: «Від Білого птаха» до «Солодкої Дарусі». URL: <http://ukrlit.blog.net.ua/2007/06/02/> (дата звернення: 12.09.2023).
97. Тодоров Ц. Поняття літератури та інші есе / [пер. з фр. Є. Марічева]. К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 162 с.
98. Тростюк І. Теоретичні проблеми малої прози (від І. Франка до І. Денисюка). З його духа печаттю: Збірник наукових праць на пошану І. Денисюка : у 2 т. Львів, 2001. Т. 2. 2001. С. 59–64.
99. Українська література. 10-11 класи. Програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Філологічний напрям (профіль – українська філологія) / авт. колектив: Г.О.Усатенко, А.М.Фасоля.
100. Українська література. 10-11 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Рівень стандарту; за заг. ред. Р. В. Мовчан.
101. Фасоля А. Наближення.... Вивчення творчості Марії Матіос на уроках української літератури в профільній школі. *Українська мова і література в школі*. 2009. № 7. С. 23–28.
102. Фащенко В. Життя в новелі. *Вітчизна*. 1982. № 3. С. 160–171.

103. Харчук Р. Б. Сучасна українська проза : постмодерний період : навч. посіб. К. : ВЦ «Академія», 2008. 248 с.
104. Червак Б. Символіка часу в творах Марії Матіос. *Слово і час*. 2000. № 4. С. 52–53.
105. Черниш Н. Психологічні засади вивчення ліричних творів у середніх класах. *Гуманітарний вісник*. 2009. № 18. С. 258 – 262.
106. Щербаченко Т. Марія Матіос : «Я не Стефаник у спідниці, я – Марія Матіос у спідниці». Інтерв'ю. URL: <http://shop.bambook.com/scripts/inter.show?iid=1182>. (дата звернення: 22.09.2023).
107. Юрчук О. Новела у світлі історичної поетики: проблеми типології жанру: автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 1999. 19с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Урок української літератури (11 клас)

Тема: Марія Матіос «Майже ніколи не навпаки» – сімейна сага в новелах. Міфологічні витоки в романі. Біблійні алюзії та їхня роль. Особливості оповіді і характеротворення

Компетентності:

предметні: учень/учениця називає і вміє розрізнити представників українського постмодернізму та їхні твори; аналізує обраний твір щодо жанрово-стильової та ідейно-тематичної специфіки; знає і може схарактеризувати особливості постмодерної поетики обраного твору;

ключові: учень/учениця знаходить необхідну інформацію в підручнику й інших друкованих і електронних джерелах, критично осмислює її, виокремлює головну і другорядну; висловлює міркування з приводу змісту твору, порушених проблем, проводить аналогії із сучасним життям; вказує на прояви національного мислення, світовідчуття в характерах героїв; веде діалог із текстом (автором, героями); дискутує на літературні теми; визначає роль прочитаного для особистісного і читацького розвитку;

емоційно-ціннісне ставлення: учень/учениця усвідомлює і може пояснити зв'язок української постмодерної літератури із суспільно-політичними процесами в Україні, а також зі зміною естетичних ознак і проявів у світовій культурі і мистецтві кінця ХХ – поч. ХХІ ст.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань і розвитку на їх основі умінь і навичок

Обладнання: портрет М. Матіос, ілюстрації С. Іванова до твору «Майже ніколи не навпаки»,

Зміст уроку

I. Актуалізація опорних знань

1.1. Творче завдання «Я – досвідчений літературознавець»

Завдання: прочитати вислів Ю.Андруховича про постмодернізм і висловити власну думку з приводу прочитаного, спираючись на набуті знання про літературу постмодернізму.

Постмодернізм – не просто літературний напрям. Він претендує на вираження загальної теоретичної «надбудови» сучасного мистецтва, філософії, науки, політики, економіки, моди. Сьогодні науковці говорять не лише про «постмодерністську творчість», а й про «постмодерністську свідомість», «постмодерністський менталітет», «постмодерністський умонастрій» тощо. Необхідно розрізнати постмодернізм як культурологічний феномен, постмодерністський менталітет, спираючись на який, можна по-новому оцінювати явища і факти сучасного і минулого; і термін, яким визначають мистецтво певного гатунку (Ю. Андрухович)

1.2. Інтерактивна гра «Займи позицію»

Завдання: займіть певну позицію щодо почутої думки.

Над людиною тяжіє вищий закон справедливості. Суть його в тому, що кожний, зрештою, одержує по заслугі. Тобто роблячи добро чи зло, потрапляє під певні закони. Вони діють бумерангом. У житті людина неначе рухається по спіралі, де на кожному новому витку пожинає результати того, що вчинила на попередньому (К.Мотрич)

II. Повідомлення теми, мети, мотивація навчальної діяльності

Кожна людина народжується для того, щоб стати щасливою. І одна з важливих передумов для цього – здатність порозумітися з іншими: визнавати, сприймати та розуміти, тобто бути толерантним, вихованим, людяним. Не випадково сьогодні у нас відбудеться урок пошуку істини на шляху до взаєморозуміння, адже ми навчаємося, щоб жити і бути щасливими.

Про це нам говорить Марія Матіос своєю творчістю. Сьогодні на уроці ми поговоримо про її твір «Майже ніколи не навпаки», який сама письменниця назвала «сімейна сага в новелах». Отже, тема нашого уроку: «Марія Матіос «Майже ніколи не навпаки» – сімейна сага в новелах.

Міфологічні витоки в романі. Біблійні алюзії та їхня роль. Особливості оповіді і характеротворення». Протягом уроку ми проаналізуємо сімейну сагу в новелах «Майже ніколи не навпаки», розглянемо її сюжетно-композиційні та жанрово-стильові особливості, поговоримо про образи-персонажі, розкриємо авторську ідею, зреалізовану в творі.

III. Сприймання і засвоєння нової навчальної інформації

Вступне слово вчителя

Марія Матіос є однією з найбільш успішніших письменниць України. Її книжки викликають жваве зацікавлення: своєрідна мова, цікаві події, непередбачуваний сюжет – невід’ємні елементи творчої манери не залишають байдужими читачів. Романи письменниці – це не лише обґрунтування однієї теми, а витворення художнього світу за незвичними правилами: сюжети – історія душі, інтимна сповідь, щоденник настроїв і переживань.

Робота з портретом письменниці.

- Зверніть увагу на портрет М. Матіос. Опишіть, якою ви бачите письменницю.
- Що вражає в зовнішності прозаїка?
- Про що свідчить її одяг?

Повідомлення учня-біографа на тему «Життя Марії Матіос»

Народилася 19 грудня 1959 року в селі Розтоки, Чернівецька область в родині гуцулів. Перші вірші надрукувала у 15 років. У 1982 р. закінчила

філологічний факультет Чернівецького державного університету, відділення української мови та літератури та була серед тих, хто домігся присвоєння цьому університету імені Юрія Федьковича. Працювала бібліотекарем університетської бібліотеки. 8 років — на Чернівецькому машинобудівному заводі. Була заступником голови Чернівецької обласної організації Спілки письменників України, відповідальним секретарем «Буковинського журналу». З 1997 року мешкає в Києві. Працювала помічником секретаря РНБО України. З 2003 року — заступник голови Комітету з Національної премії України імені Тараса Шевченка. Прозою дебютувала 1992 року в журналі «Київ», опублікувавши новелу «Юр'яна і Довгопол». Передмову до публікації написав Володимир Дрозд. 2011 — член журі літературного конкурсу «Юне слово».

Зачитування задалегідь підготовленим учнем цікавих фактів про письменницю.

Має неофіційний титул «найпліднішої письменниці України».

Одружена, має сина.

Дослідила свій родовід до 1790 року

Цікавиться психологією, етнографією, городництвом та квітникарством.

З часу виходу роману «Солодка Даруся» (2004) книжка витримала 6 видань загальним накладом понад 200 тисяч.

Книга «Солодка Даруся» визнана найкращою книгою першого 15-річчя Незалежності, яка найбільше вплинула на українців.

За результатами соціологічних досліджень Марія Матіос незмінно входить до п'ятірки сучасних письменників, яких читають і знають в Україні.

Входить до сотні найбільш впливових жінок України.

Книга письменниці «Майже ніколи не навпаки» завершує історично-психологічну трилогію, яку розпочала «Солодка Даруся», а далі і «Нація».

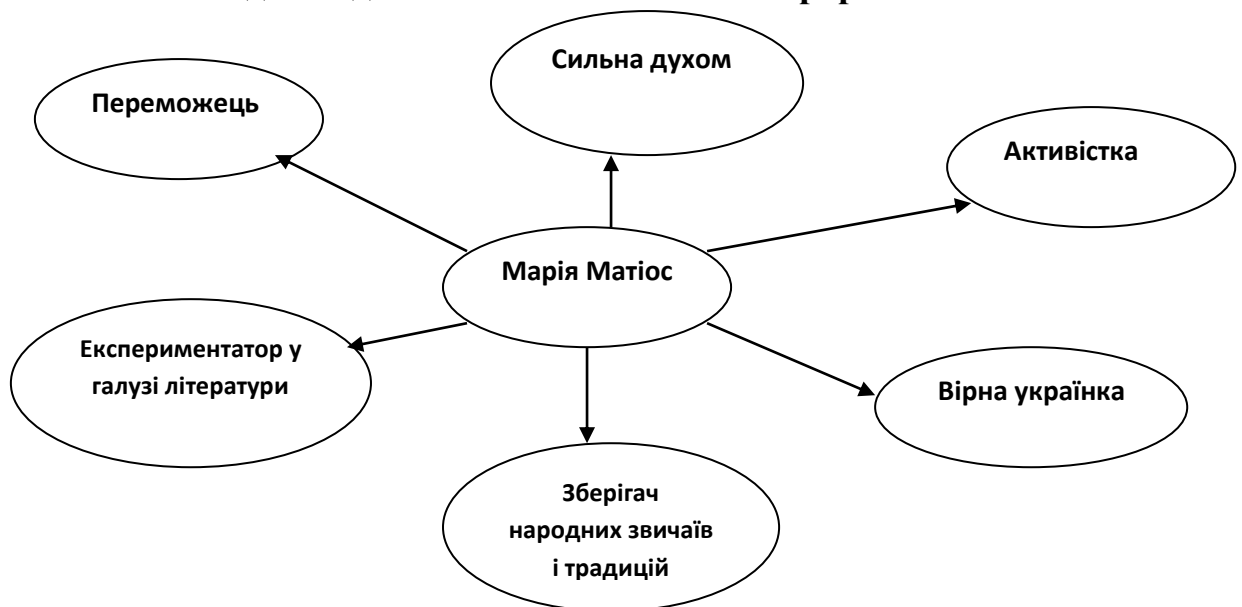
Перегляд відео про М. Матіос

https://www.youtube.com/watch?v=G9MNAfjRoZI&ab_channel=%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%D0%9C%D0%BE%D0%B2%D0%B0

Евристична бесіда за переглянутим матеріалом

- Де і в яких умовах письменниця працювала над створення своїх перших творів? *(Вона бажала залишатися на самоті, йшла або до себе в кімнату, або на природу і там творила. Хотіла бути подалі від людських очей)*
- Що для неї є найріднішим? *(Її рідний край – Буковина)*
- Від кого М. Матіос взяла все найкраще? *(Все найкраще вона взяла від своїх батьків)*
- Який твір користується найбільшою популярністю серед читачів і глядачів? *(Це роман «Солодка Даруся»)*

Робота над складанням психологічного портрета М. Матіос

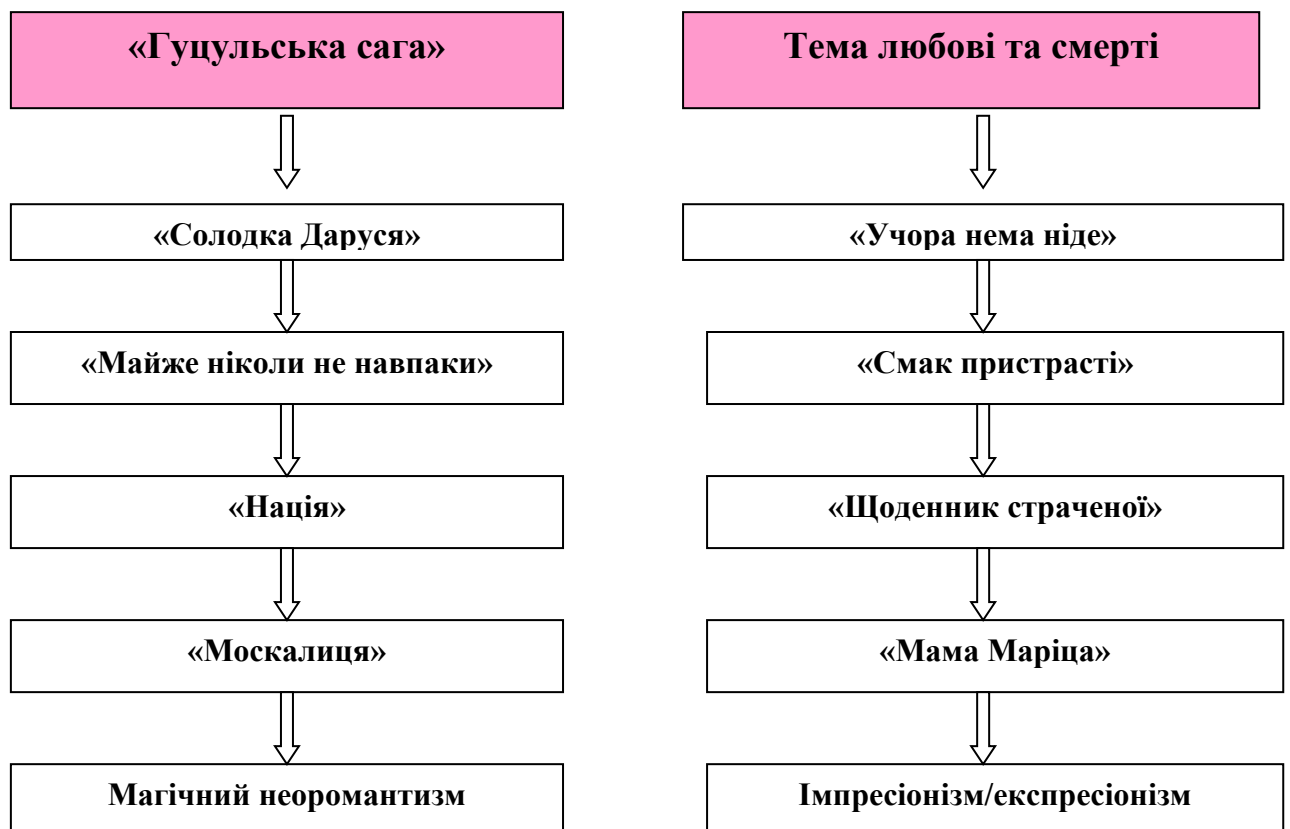
Повідомлення учня-літературознавця на тему «Творча спадщина М. Матіос»

Марія Матіос має некоронований титул «найбільш плідної письменниці України». Критика її називає як не «чортиком, що вискочив із табакерки», то «грант-дамою української літератури». Автор збірок віршів: «З трави і листя», «Вогонь живиці», «Сад нетерпіння», «Десять дек морозної води», «Жіночий аркан». Найбільшу популярність здобули її книжки: «Щоденник

страченої», «Нація», «Бульварний роман», «Життя коротке» (2001), «Фуршет» від Марії МАТІОС» (2003), «Солодка Даруся» (2004), «Щоденник страченої» (2005), «Містер і місіс Ю в країні укрів» (2006), «Нація. Одкровення» (2006), «Майже ніколи не навпаки» (2007), «Москалиця; Мама Мариця — дружина Христофора Колумба» (2008). Переможець конкурсу «Книжка року – 2008» в номінації «Красне письменство — Сучасна українська проза», Гран-прі та перше місце конкурсу «Коронація слова 2007» за роман «Майже ніколи не навпаки». Лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка за роман «Солодка Даруся» (2005). Переможець конкурсу «Книжка року» («Солодка Даруся») (2004).

Створення узагальнювальної схеми-опори «Групи творів М. Матіос»

Художня проза Марії Матіос

Коментар учителя

Одним із найвідоміших творів М. Матіос є сімейна сага у новелах «Майже ніколи не навпаки», написана в 2007 році.

Робота над жанровою специфікою твору.

- У чому незвичність жанрової специфіки твору? (За визначенням самої письменниці – це сімейна сага в новелах)

Коментар учителя. Сага – це давньоскандинавське слово, що означає «сказання». Саги були поширені в Ірландії та Ісландії в формі прозових творів із віршованими вставками у VIII – XIII століттях; історико-біографічні або міфологічні оповіді, які розказували про життя простих людей.

- Про кого йдеться в сазі М. Матіос? (Марія Матіос розповідає історії кількох гуцульських родин: Чев'юків, Кейванів, Варварчуків від часів Австро-Угорської імперії, Першої світової війни до середини XX століття.
- Пригадайте, який прозовий жанр називаємо новелою? (Новела – це невеликий за обсягом прозовий твір про незвичайну подію з несподіваним фіналом, сконденсованою та яскраво вималюваною дією).
- Назвіть характерні ознаки новели як епічного жанру. Як саме вони виражаються у творі «Майже ніколи не навпаки» (Письменниця не дає детального опису побуту гуцулів, навколишньої природи, а насамперед змальовує внутрішній світ персонажів, що є характерно для новел. Марії Матіос вдалося зобразити незвичайні події з життя досить значної кількості героїв, показати несподівані сюжетні повороти, акцентуючи при цьому особливу увагу на переживаннях та почуттях персонажів твору).

Робота в групах.

Завдання: розкрийте основний сюжет трьох новел:

- 1 група – новела «Чотири – як рідні – брати».
- 2 група – новела «Будьте здорові, тату!».
- 3 група – новела «Гойданка життя».

Творче завдання «Діалог із назвою»

- Поясніть, якою, на вашу думку, є концепція роману.

- Зверніть увагу на ключові фрази трьох новел твору:

- 1) «Та, зрештою, люди ніколи і нікому не встигають ані подякувати за добро, ані відплатити за свої образи. Нікому. Навіть собі. І майже ніколи не є навпаки».
- 2) «У світі завжди одне й те ж: одні люди вбивають інших людей, а якість інші люди в цей самий час – люблять іще інших. А ще інші – ненавидять тих, хто любить. І не можуть собі дати ради ні перші, ні другі. Ні з любов'ю, ні з ненавистю. І майже ніколи не навпаки».

Аналітична бесіда

- Як виявляється в творі проблема гріха і спокути? Які персонажі скоїли гріх і хто хотів його спокутувати? *(Кирило Чев'юк, який, кохаючи Мариньку, одружується з Василюю; Олекса Говдя, що кохає Мариньку і через те вбиває Кирила; Петруня, яка все життя прожила з нелюбом, не відчувши жіночого щастя до зустрічі з Дмитриком; Грицько Кейван, який мучиться від постійних ревнощів, згадуючи зраду дружини й маючи щоденне про це нагадування, допомагає Варварчуку в розправі над своїм похресником Дмитриком)*

- Чому загинув найменший син родини Чев'юків? *(Дмитрика вбили через заборонені стосунки із заміжньою жінкою)*

- Через що розсварилися брати Павло, Оксентій, Андрій? *(Розсварилися поміж собою за землю)*

- Чому Грицько Кейван допоміг убити свого похресника Дмитрика? *(Через своє нещасливе кохання)*

- Як ви розумієте назву новели «Чотири – як рідні – брати»? *(за висловом італійського письменника і літературознавця Умберто Еко, який стверджував «Назва повинна заплутувати думки, а не дисциплінувати їх»).*

Робота з теоретико-літературним поняттям.

- Твір М. Матіос «Майже ніколи не навпаки» належить до постмодерної літератури, однієї з характеристик якої є наявність алюзій у творах.

Алюзія – стилістична фігура, що містить указівку, аналогію чи натяк на певний історичний, міфологічний, літературний, політичний або побутовий факт, закріплений у текстовій культурі або в розмовному мовленні.

- Подумайте, які біблійні алюзії є в творі ? (*Біблійна легенда про народження дитини в селищі Тисова Рівня; 4 дитина Докії, дружини Павла; лялька Петруні, зроблена з сорочки Дмитра; двійнята Теофіли, народжені від черкеса; братовбивство; вбивство Дмитра братом Андрієм (допомагав хрещений батько)*)

IV. Підсумок уроку

Робота з ілюстраціями Сергія Іванова до твору

- Подивіться уважно на ілюстрації, створені художником до твору «Майже ніколи не навпаки».

- Які персонажі та епізоди з роману на них відображені?

Коментар учителя. Ілюстрації художника промовляють самі за себе, притягуючи серця й душі читачів. В ілюстраціях із дивовижною силою й красою подаються картини світу гуцулів – відрізки української історії, оповіді душі народу – характери, в яких глибина й вишуканість. Із ілюстрацій художника промовляють тисячоліття: давня міфологія, гармонія людини й природи, перемога мудрості й краси над силами темряви й зла. Сам Сергій Іванов буде згадувати: «Світла, розумна, гармонійна Гуцульщина приголомшила мене первісною красою, зачарувала природним розумом, філософією. Її міфологія перегукується з міфами стародавньої Греції, легендами кельтів, скандинавів. Гуцулія подарувала мені надзвичайно потужний заряд творчого шалу, натхнення. Працював майже без упину. Здається, то були найщасливіші місяці».

Підсумкова бесіда.

- Пригадайте, що вам запам'яталося про життя і творчість М. Матіос?

- Чому її твори є постмодерними? Які риси постмодернізму можна в них визначити?

- Як ви розумієте назву сімейної саги в новелах «Майже ніколи не навпаки»? Поясніть її, спираючись на сюжетну основу твору.
- Про які родини розповідається в творі? Чому долі їх представників є трагічними? З чим це було пов'язано?
- Яке місце і роль відводить М. Матіос жіночим образам у своїх творах, зокрема в «Майже ніколи не навпаки»?
- В чому актуальність сімейної саги в новелах «Майже ніколи не навпаки»?

V. Оголошення і коментар домашнього завдання

1. Опрацювати теоретичний матеріал у підручнику (с. 232–236).
2. Прочитати твір С. Андрухович «Фелікс. Австрія».

Додаток Б

Сценарій виховного заходу

Тема: Жінка, яка думає серцем і почуває розумом (літературно-мистецький вечір, присвячений творчості Марії Матіос)

Мета: поглибити знання учнів про життя і творчість української письменниці М. Матіос, розкрити багатогранність її творчого таланту, охарактеризувати найвідоміші твори автора; розвивати навички виразного читання та зв'язного усного мовлення, вміння опрацьовувати великий обсяг теоретичного матеріалу і виділяти головне; виховувати повагу до М. Матіос і шанобливе ставлення до її творчості.

Форма проведення: літературно-мистецький вечір

Обладнання: портрет письменниці, виставка творів, мультимедійна презентація «М. Матіос»

Зміст заходу

Читець: Не біймося відвертості. Вона,

Немов ласкава, але спритна жінка.

За неї поплатитися не гірко,

Коли відвертість – до самого дна.

Коли вона єдиний шанс, аби

Чиїсь злобі поперек горла стати,

І комусь добре ім'я врятувати...

Ведучий 1: Серед найяскравіших зразків сучасної української психологічної прози творчість Марії Матіос займає своє, тільки їй притаманне місце; неповторною є також її поезія. Вже з перших віршів, які були написані ще в дитячі роки, авторка заявила про себе як про талановиту та неординарну особистість. «Є ж люди на землі, – а то б не варто жити, – що скрізь щоденний труд уміють і любити, і усміхатися, і мислити, і шукать», – запевняв свого часу Максим Рильський. Саме такою людиною є лауреат

Національної премії України ім. Тараса Шевченка, поетеса і прозаїк Марія Матіос. І саме такою людиною є лірична героїня її поезії.

Читець: Я жінка. І для мене благо

Отак от жити – на мечях.

Іти по лезах, як по травах,

Сивіти в чорняві ночей,

І відвертать від тебе замах

Чужих очей, чужих очей («Я жінка». Зб. «З трави і листя»)

Ведучий 2: В краю струнких смерічок, ялин і гордих буків, серед скелястих гір Карпат, на батьківщині Юрія Федьковича та Данила Харов'юка, в мальовничому селі Розтоки Путильського району, про яке колись Леся Українка сказала: «таке гарне і срібне, як мрія», 19 грудня 1959 року народилася Марія Матіос. Ще з юних літ кохалась у травах і піснях, писала вірші на лоні чудової гуцульської природи.

Читець: Все більше смутною і менш красивою

Щодня у потоці теменних безсиль.

Та ще молоді і ще трохи при силі

Є мама Павліна і тато Василь.

О Боже, які їх вітри перевіяли!

Та в морі невидимих хвиль

Корона і крона моєї фамілії –

Є мама Павліна і тато Василь («Все більше смутною». Зб. «Вогонь живиці»).

Ведучий 1: Саме такими словами звертається поетеса до найрідніших у світ людей – мами Павліни Власівни та тата Василя Онуфрійовича Матіосів. Саме від них перейняла Марія Матіос повагу до народних і християнських цінностей, творчий потенціал, працелюбність, любов до слова. Після закінчення філологічного факультету Чернівецького державного університету в 1982 році Марія Василівна працювала в університетській науковій бібліотеці, в редакції багатотиражки Чернівецького

машинобудівного заводу, в газеті «Буковинське віче», «Буковинському журналі», очолювала Спільку письменників Буковини.

Ведучий 2: Перші вірші поетеси побачили світ у районній та обласній пресі, коли поетеса ще була школяркою. Учасниця республіканських нарад та зльотів творчої молоді, поетеса зростала від публікації до публікації. І її оригінальний поетичний голос було помічено. В 1983 році вийшла перша поетична збірка М.Матіос «З трави і листя». «Поезія – її доля» – так без вагань заявив про молоду поетесу Петро Осадчук, благословляючи в світ її першу книжку. Час підтверджує пророчість цих слів. Друга збірка «Вогонь живиці» (1986) утвердила ім'я поетеси в когорті маститих українських поетів. Наступні її поетичні книжки: «Сад нетерпіння» (1984), «Десять дек морозної води» (1995), «На Миколая» (1995), «Жіночий аркан» (2001).

Ведучий 1: В ліриці поетеси філософські мотиви переплітаються з інтимними настроями, громадянський пафос – із закоханістю в красу рідного краю. Слово її гнучке, барвисте і разом з тим ніжне, по-жіночому вражає.

Читець: Судьба моя – розчахнута, мов гілка,

На сто таїн – чи має межі де?!

Це я питаю, звичайніська жінка

І – найсупільніша з усіх людей («Судьба моя». Зб. «З трави і листя»).

Ведучий 2: Але справжнє визнання літературної громадськості і популярність серед читачів принесли Марії Матіос її прозові твори: глибоко психологічне «Життя коротке» (2001), жорстоке «Нація» (2001), смачний кулінарний «Фуршет від Марії Матіос» (2002), еротичний «Бульварний роман» (2003), трагічна «Солодка Даруся» (2005), психологічна розвідка «Щоденник страченої» (2005). «Інколи мене просять: «Маріє, пиши легше, бо багато болю!». А я кажу, що в Україні є багато письменників, які пишуть легко і їхні книги губляться на книжкових полицях. А я пишу про життя, як воно є», - каже авторка на численних зустрічах з читачами.

Ведучий 1: Роман М. Матіос «Солодка Даруся» був визнаний переможцем конкурсу «Книжка року» в 2004 році, а в 2005 році авторка стане лауреатом

Національної премії України ім. Тараса Шевченка. Павло Загребельний так відгукнувся на появу цього твору на літературному небосхилі України: «Письменниця Марія Матіос романом «Солодка Даруся» сміливо і рішуче відкинула правила політичної обережності й суспільних табу – і на свій страх і ризик здійснила жорстоку мандрівку в наше криваве, й не менш жорстоке історичне пекло, в безодню, куди лячно заглянути...». А Дмитро Павличко додає: «...Ця річ уже сьогодні належить до видатних непроминальних творів». «Драма на три життя», як визначила жанр «Солодкої Дарусі» сама письменниця, – моральне застереження про те, що історія і кожна окрема людина за всіх часів і режимів пов'язані одною пуповиною, а гріх і його спокуса – явища майже осяжні, матеріальні. Це вражаюча, приголомшлива розповідь про безпощадні жорна історії, не витравлюване людське зло і незнищене добро водночас, про історичні катаклізми та пристрасті маленького людського серця.

Читець: «Усе розуміє Даруся, усе знає, що в селі відбувається... У сільраді за таким розумом у книжку дивляться, а Даруся все у своїй голові тримає... Древа її розуміють, пси не чіпають, а люди – ні... Вони таки не мають смальцю в голові. а Бога в череві, бо думають, що вона дурна. А Даруся не дурна – вона солодка».

Ведучий 1: Анатолій Дімаров зазначив: «Марічка Матіос пише, як грається: вільно і нестримно».

Читець: «Життя – то така ружа: то чорне тобі покажеться, то жовте, а там, дивися, загориться червоним. Ніколи не знаєш, яку барву завтра уздриш. Чекаєш одної, а воно тобі показує другу...».

Ведучий 2: Паралельно з «Солодкою Дарусею» авторка працювала над романом «Щоденник страченої».

Читець: «Це – не Даруся», але у ній не менше напруги і пристрасті. Зосереджуюся на людській психології через підсвідомість. Книга написана у формі жіночого щоденника. Над книжкою я працювала майже два роки».

Ведучий 1: Так сама письменниця налаштовує читача на сприйняття глибоко інтимної, суб'єктивної сповіді жінки. І не просто жінки, а тієї, яку «стратили», тобто людини, яка була жива фізично, але страчена духовно.

Читець: «...А тепер я тримаю в руках темно-зелений, як поросла жабурінням озерна вода, талмуд свого багаторічного щоденника з претензійною назвою «Жіночий літопис»... Адже все, що записано в темно-зелену скриню пам'яті під кодом «Жіночий літопис», моє тріпотливе серце пережило й перетерпіло, пересміялось й перехлипало...».

Ведучий 2: В романі «Щоденник страченої» М.Матіос порушує традиційно жіночі теми: гендерних стосунків, історію кохання, самотності, бажання щастя. А підсумовує цю книгу про жінку та її біль, каяття, страх, пристрасть, мову душі і крик тіла, роздуми і спогади, про «вселенську печаль душі філософське осмислення проблеми людських цінностей і людського життя.

Ведучий 1: Як і «Солодка Даруся», і «Щоденник страченої», нові повісті письменниці «Москалиця» та «Мама Маріца – дружина Христофора Колумба» вразили читачів драматичністю долі.

Читець: «Про людське благородство і неблагородство, про людську мсту, заздрість, незалежно від часу і влади, а залежно від життя, я веду мову в цій книзі», – каже авторка.

Ведучий 2: Повість «Москалиця» розповідає про долю жінки, народженої від загарбника. Письменниця відміряла своїй героїні довгий і повний випробувань вік – 92 роки. «Мама Маріца – дружина Христофора Колумба» психіку читача теж шанувати не покликана. Героїні боролися зі своїми негараздами по-різному. Москалиця завжди керувалася розумом, а Маріца жила серцем. Два світи, дві реакції на драматичні перипетії життя. Марія Матіос завше прагнула, щоб її читали спочатку серцем, а вже потім «вмикали» розум.

Ведучий 1: Гра історичними епохами, аналогіями, стилями, мовами – все, що притаманне творчості М. Матіос, все, що є цікавим і неординарним у

творчості авторки – знайшло втілення у новому романі «Містер і місіс Ю-Ко в країні укрів».

Читець: «...9 вересня 0005 року все змішалось у бідній країні укрів:

- води і юди,
- дивани і диктофони,
- «Майбах» і ойстрахи,
- папараці і охоронці,
- прес-конференції і прет-а-порте,
- пора і бджола,
- газ і час,
- волани і оланди,
- Шенгени і «Рошени».

Чи маєте ви терпіння дізнатись все про країну укрів після 9 вересня?».

Ведучий 2: «А що то за день – 9 вересня?» Передусім спадає на думку, що 9 вересня – день народження Івана Котляревського, автора безсмертної «Енеїди», в котрій про «вічній пам'яті» славнозвісні часи сказано шаржовано. Гостро необхідним сьогодні є той життєствердний сміх «Енеїди», що відлунув в останньому творі Марії Матіос «Містер і місіс Ю-Ко в країні укрів». Це відлуння блискучого зауваження М. В. Гоголя про те, що літературний твір, так само як і театр – це «така кафедра, з якої можна багато світу сказати добра». Прочитайте ж бо і переконайтеся самі!